

**მრეწველობის წარმომადგენელი
საქართველოში**

დავით ზაქარიას-ძე სარაჯიშვილი

მრეწველობა

ვაჭრობა-ხელოსნობა

საქართველოში.

დავით ზაქარაიას ძე სარაჯიშვილი

დავით ზაქარაიასძე სარაჯიშვილის მოღვაწეობის აღწერა იწყება 88 გვ.

8. ჭიჭინაძისა.

თბილისი.

ელექტრო-მბეჭდავი „შრომა“ მუხიანის ქ. N 12.

1911

წინა-სიტყვაობა.

ქართველ ერს – თუ აქვდა კულტურული წარსული, მაშინ მათ უეჭველია ცხოვრებაში ბევრი საყურადღებო მხარეებიც ექმნებოდათ აღორძინებული და დამკვიდრებული. უამისობა არ შეიძლებოდა. მართლაცა და ხუმრობა საქმე კი არ არის, რომ ხალხი სცხოვრებდეს, აქვდეს ფული, ზარათხანა, ჰყვანდეს მეურნე გლეხკაცობა, ხელოსნები, მუშები, მოქალაქეობა, თავად-აზნაურობა, სამღვდელოება და ამავე დროს მათ არ აქვდესთ სოვდაგრობა, ვაჭრობა, ალებ-მიცემა, მექარვასლობა და სხვანი.

უეჭველია ძველ კულტურულ ერს ყოველივე ესენიც ექმნებოდა. ამას ეჭვი არ უნდა, ხოლო ჟამთა ვითარების წყალობით ყველა იგინი შემცირდნენ და მოისპვნენ მაშინ, როცა საქართველოს სამეფომ იწყო დაუძღურება, დავრდომა, დანაწილება, როცა ერთი მეფობა განსქდა სამ სამეფოდ და ხუთ სამთავროდ. ერთი ოჯახის შვილები რვად გაიყვნენ, მის შემდეგ კი წაგვიხდა საქმე, შინაც ავიშალენით და გარეთაც, ამ გარემოებას სხვებიც უფრო აზვირთებდენ.

საშუალო საუკუნოებიდამ იწყება ჩვენი სისხლის ღვრა, მთელი საქართველო იკირწყლება ქართველთ სისხლით და ძვლებით, მთელს სამშობლოს მდღურად ეპკურება ქართველთ ვაების ცრემლები, ყველა ესენი ხდებოდა მიტომ, ვინაიდგან ქართველი ერი ვერ სთმობდა თვის მამულს, მიწას, ტერიტო-

რიას და სხვა ქვეყანა-დაკარგულ ერივით არ ჰკარგავს თავის ბინას. XI საუკუნის 8 მილიონი ქართველი გახდა მეთედი, დაკარგეს ყოველისფერი, თვით საჭირო საქმენიც – ხელოვნობა, მუშაკობა, ვაჭრობა, სოვდაგრობა, ზარაფობა. შემცირდა მათ შორის მეურნეობა, ბალოსნობა და სხვანიც მრავალნი. ერთადერთი შეინარჩუნეს სამშობლო ქვეყანა, მისი საზღვრები და დიდის წვალებით, სჯულის დათმობით და გა-

IV

ნუსაზღვრელის გმირობით XIX საუკუნის დამდეგამდე მოაღწიეს უვნებლად.

ქართველ ერს თავის ქვეყნის შენარჩუნების დროს, შერჩათ მხოლოდ უსაჭიროესი მხარენი ცხოვრების. მაგალითებრ: მეურნეობა – პურის თესვა და ბალოსნობა – ღვინის და არყის დანერვა – და გამოხდა. სხვა ყოველივე დასთმეს დროებით, მისი დრო მათ აღარ აქვნიდათ, ამ ვრდომას ხელს უწყობდა როგორც შინაური აურზაური, ისევე გარეშე მტერთ მოქალაქობა და მუსულმანთ სიმძლავრე. საქმე ისე მოეწყო, რომ უკანასკნელ ჩვენ გავხდით საზნებო არსებანი, ჩვენს გვარში თითქოს არც ხელოსნობის წარსული გახლდათ, არც სოვდაგრობის, ვაჭრობის, მექარხნეობის, მუშაკობის და სხვანი.

რამდენათაც ეს მხარენი ცხოვრებისა ქართველთ შორის მოისპო, შემცირდა და დავინწყებულ იქმნა, იმდენი მას მიენიჭა დიდი ისტორიული მნიშვნელობა. ასე თუ ისე, მაინც ყოველ ჩვენ სულის განწირულების და დაცემის დროსაც, ქართველთ შორის აქა-იქ დიდათ თუ არა, მცირედ მაინც შენახულა თითო რამ ძალა როგორც ხელოსნობის, მუშაკობის, ისევე ვაჭრობის, სოვდაგრობის, მექარხნეობის და სხვანი. მაინც არა მძლავრად, მაგრამ ცოტ-ცოტათი აქეთ-იქით უბუუტავსთ ამ საქმეებსაც. უამისობა არც შეიძლებოდა, ერი, რომელიც თავის ტერიტორიაზედ მძლავრის გმირობით სცხოვრებდა და მით იცავდა თავის მეფობას, მოქალაქობას და სჯულს, შეუძლებელი იყო, რომ მათ თუ დიდათ არა, მცირედ მაინც არ შეენახათ თავის შორის ხელოსნობა, ვაჭრობა, მეურნეობა და სხვანი. ეს რომ ასე ყოფილა, ამას ასაბუთებს ის გარემოებანიც, რომ ყველა ამავის შესახებ მრავალნაირი ცნობებია ჩვენს ძველს წიგნებსა და ბარათებში დაშთენილი. ვსარგებლობთ ამით და ეხლა ვინცებთ ბეჭდვას ისეთ კრებულისას, სადაც მოთავსებული იქმნება ასეთი ცნობები. ისტორიულ ცნობებს გარდა იქმნება ზეპირ შეკრებილი ცნობებიც,

მხოლოდ ხელოსნობის, მუშების, ვაჭრების, სოვდაგრობის და ალებ-მიცემის შესახებ.

V

შემდეგ წიგნებში მოთავსებული იქმნება ქვემო ხსენებული წერილები:

ხელოსნობა და ხელოსნები საქართველოში. ხელობის რიცხვი, ხელოსანთ ვითარება, სადღეისოდ რა ხელოსნობა მოიხსოვრება და მის მაგიერ XIX საუკუნეში. შემდეგ რა ხელოსნობა აღორძინდა. ხელოსანთ სამეფო ბაჟი.

მუშა ხალხი საქართველოში. დღიური მუშა, კვირის, თვიური, წლიური და დროული. შრომის ფასი და მუშათა პიროვნების ვითარება ძველადგან. ამის დასაწყისი 1882 წ. აქვს. „იმედში“ დაისტამბა.

ამქრული წეს-წყობილება საქართველოში. მის დაარსების ხანა, მართველნი, კანონდება, მოქმედება, მუშათა პიროვნების მფარველობა, სამეფო კანონთან დამოკიდებულება.

შეძლებულ და წვრილი ვაჭრები საქართველოში. დუქანდრობა და დუქანდარნი, მათი რიცხვი, სავაჭრო საქონელი, საქონლის ფასი, წონა, მაზანდა, სამეფო გადასახადი, საიდან რა საქონელი მოჰქონდათ და სხვაგან რა გაჰქონდათ. ვაჭართ ვინაობა.

სოვდაგრობა და სოვდაგრები საქართველოში. სოვდაგრები პურეულობის, თევზის, ზეთის, თაფლის, სამთლის, მატყლის, ბამბის, ჯაგრის, საფეიქროების და სხვანი. სად რა გაჰქონდათ და საიდან რა საქონელი შემოჰქონდათ, სამეფო ბაჟი და სხვანი.

საქართველოს ვაჭრები: სპარსეთს, ინდოეთის კალკუტამადრასეს, არაბისტანს, ბიზანტია-ოსმალეთს, რომს, რუსეთს და სხვა ქვეყნებში. მათი მოგზაურობა და ვაჭრობის საქმენი.

ევროპიელი ვაჭრები საქართველოში. რა საქონელი შემოჰქონდათ ევროპიდან და რა საქონელი გაჰქონდათ საქართველოდამ. სამეფო გადასახადი და სხვანი.

ქულებაქობა (იარმუკობა), მეიდნები და მეიდნობა, კვირის ვაჭრობა, ობის ვაჭრობა, პარასკეობა. იარმუკობის წესი და რიგი, როდის დაარსდა იარმუკობა, როდის შემოვიდა პარასკეობა, ვაჭარნი რას იხდიდენ სამეფოდ და სამთავროდ ხარკს. ქართველ ვაჭართათვის კატარინეს იარმუკის დაარსება 1781 წ.

ქართველ კათოლიკეთ ვაჭრები. თფილისის, გორის, ახალცი-

VI

ხეს, ბათუმს, ქუთაისს, ინდოეთს, სპარსეთს, რომს, რუსეთს და სხვაგან მათი ვინაობა და აღებ-მიცემის საქმენი.

ქართველ ებრაელთა აღებ-მიცემა საქართველოში. მათში ვაჭრობის დაარსების ხანა, მგზავრობა საქართველოს სოფლებში, უცხო ქვეყნებში, სხვა და სხვა საქონლის გატანა და შემოტანა. დღეინდელი ვითარება.

ჰაოსიანთ (სომეხი) ვაჭარი და ხელოსნები. როდის გაჩნდნენ საქართველოში, როდის და როგორ აღორძინდა მათი ვაჭრობა, ხელოსნობა, სიმდიდრე, მემამულობა, ვაჭრობის საშუალებით თავად-აზნაურობის და ყმების მიღება. თფილის ქალაქს როდის გაჩნდნენ ამ ტომის ვაჭრები და როგორ აიდგეს ფეხი ქართველ გვარში.

ვაჭრობა და ხელოსნობა: იმერეთს, სამეგრელოს, გურიას, შავი-ზღვის ნაპირებს, მათი მდგომარეობა ძველად, შემდეგი: წარმატება სადღეისოდ რაში და სად გამოიჩინეს ნიჭი.

ხელოსნობა და ვაჭრობა სოფლად, სასოფლო იარაღის კეთება, ნაყოფის გატანა, გასყიდვა, სამეურნეო და საოჯახო საქონელი, იარაღი, ავეჯეულობა და სხვა ცნობები მეურნეობის და ხელოსნობის შესახებ.

ქართველი ერი XIX საუკუნეში. რა და რა ხელოსნობას, ვაჭრობას და სოფდაგრობაში გამოიჩინეს ნიჭი. შეძლებულთ მონინავე ვაჭართ ვითარება და ცნობები. საერთო სახელოსნოები, დეპოები, კასები, ბანკები, მექარხნენი, სოფდაგრები და სხვანი. ყოველივეს დაარსების და მოსპობის მიზეზები.

79 გვ. გამოგვრჩა და აქ ვასახელებთ:

1750 წ. თფილისის იყო ქალაქის მალაზია, მალაზიის პატრონი თფილისის ერთი მდიდარი მოქალაქე იყო. მერე ამის ამხანაგი იყო მეღეფსე ბესიკი, ქალაქი მოჰქონდათ ამსტერდამიდამ, სტამბოლიდამ და რუსეთიდამაც. ბესიკმა იცოდა კონვერტების გამოჭრა. ამის გამო იმერთ მეფე სოლომონ I სავან მან თავადობაც მიიღო.

დიდი საქანდაკე ქარხანა აქვდა XVIII საუკ. ბოლოს იოსტოს ბერს – ანდრონიკაშვილს, სიონის კანკელი ამისის ქანდაკების გეგმით განუახლებიად. იყო დიდი ხელოვან-მოქანდაკე ქვის და ხის.

მრეწველობა, ხელოსნობა და ვაჭრობა ქართველთ შორის

დავით ზაქარიას ძე

სარაჯიშვილი.

უამთა ვითარების წყალობით, საქართველო ერთ დროს ამაღლდა, თავის შინაგან სამეფოს ძალოვნებით დანინაურდა, ხალხით, მათის დროის მართვა-გამგეობით, მეურნეობით, ხელოვნობით, მრეწველობით და ალებ მიცემით. უამისობა არც შეიძლებოდა, ვინაიღგან დანინაურებულ სამეფოს ქართველნი სკოცხლობდენ, სჭამდენ, სომდენ, ტანთ-იცომდენ და სახლ კარს იკეთებდენ, მაშასადამე მათვის ზემოხსენებულ საქმეთ ცოდნაც აუცილებელ საჭიროება იქმნებოდა. ეს ასე უნდა იყოს, ამას გვასწავლის საღი ლოღიკის დასკვნა.

დანინაურებელ სამეფოს, მეურნეობის, მრეწველობის და ალებ-მიცემის მექონ ერს დანინაურებავე უხდებოდა გონებრივათაც, კულტურულად. ქართველნი კარგად იცბობდენ ბიზანტიელთ, არაბთ, სპარსთ და მათის დახმარებით და ზე გავლენით იძენდენ ყველა სამეცნიერო საგნებს.

ფინიკიელებთაგან უძველეს დროს შვეისწავლედ პურის საქმენი, მაგალითებრ: ხორბლის თესვა, მოყვანა, მკა, ლენვა, ფქვა, ზელა და ცხოზა. წისქვილების კეთება, ჯამ-ჭურჭლის ქსოვა, ზღვაზედ ცურვა და სხვა ამ გვარები, რომელთაც მჭიდრო კავშირი აქვდა ძველებურს ალებ-მიცემას და მრეწველობასთან. მათგანვე ისწავლეს ქართველთა მინის კეთება, თვით ქართული ანბანიც კი ამათის მიბაძვით უნდა იყოს შედგენილი. ფინიკიელებს ქართველებთან ვაჭრობის მხრით დიდი ზეგავლენა ექმნებოდათ, ვინაიღგან იგინი დ. ბაქრაძის სიტყვით

- 2 -

(10 გვ.) „ფინიკიელები ცურავდენ შავსა და კასპიის ზღვებში, ალებ მიმცემლობდენ ამ ზღვების მხარეებში. თვით ხელოვნება და მხატვრობაც ამათგან უსწავლიათ როვორც ელინთ, ისევე ქართველთ“.

ეგვიპტელთაგანაც ბევრი რამ შემოსულა ჩვენს ტომში და გავრცელებულა. ამათგან ქართველთ შეუსწავლიად ლაშქრის განწყობა, მათი შესამოსლის გამზადება, იარიღის კეთება, ეტლების მონწყობა, ნამეტურ ურმის და საქონლის შემბა და მუშავობა. ამათგანვე უსწავლიად სხვა და სხვა ძველების კეთება, ხიდების, კოშკების, ციხეების. ამათგან უფრო უკეთ ისწავლეს პურის თესვა, და ქერის მოყვანა, ისევე საჭმელების ხარშვა და ჯამ-ჭურჭელ ქვაბების კეთება და მასთან ვაჭრობაც. იმასაც ამბობენ მსწავლეღნი: რომ ეგვიპტელები საქართველოშიაც ყოფიღან, მეგრელები მათი შთამომავღნი არიან და ქართვე-

ლებიც ეგვიპტეში ყოფილანო.*)

ნინევის ქალდეველთაგან შეითვისეს ნემსების და ძაფის კეთების შნო, შევენახობა, ღვინისა და არყის კეთება, ქვევრების წვა, ასევე თონის, ტიკების და რუმბების კეთება, ღვინის შენახვა. ნამეტურ აღებ-მიცემა, რადგინაც ნინევიელთ დაახლოვებული კავშირი აქვნდათ ქართველებთან. ასეთ საგანთა გარდა სხვა გვარი გავლენაც დიდი აქვნდათ მათ.

არაბთაგან შეისწავლეს მათებური ყველა მეცნიერებანი, ბალდადის მსწავლულთა სამეცნიერო და საფილოსოფო წიგნები, ვარსკვლავთ-რიცხვა, ალგებრა, ანუ „ცის-ქმნილება“ მკურნალობა, დოსტოქრობა და სხვაც მრავალნი, არაბთა საქართველოზედ დიდათ ეჭირათ თვალი და მათ ერთ დროს დაიპყრეს კიდეც. საქართველო მათ ეკავათ 200 წლამდე, ანუ 1115 წლამდე. ამ დროს, მათ თფილისში, დააფუძნეს სამეცნიერო ვარსკვლავთ მრიცხველური აბსერვატორია, რომელიც თავის სახელიანი მსწავლულებით განთქმული იყო მთელს აღმოსავლეთის მეცნიერ ერთა აბსერვატორიებზედ. ამას ასა-

*) ეგვიპტელები საქართველოში ნ. გამრეკელისა 1885 წ. თფ.

ხელებს შლოსერიც, საიღამაც უსარგებლნია ს. ბარათაშვილსაც. (მსოფლიო ისტორია შლოსერისა 5 ტ.) ყველაზე, უფრო მეტი გავლენი არაბებს ვაჭრობის, აღებ-მიცემის და მრეწველობის მხრითაც ჰქონიად.

ელინთაგან შეისწავლეს ქვის ჭრა, ტეხა, ტინის ხიდების კეთება, ლეხვა, სურათების ხატვა. შესანიშნავი ნაშთების აღგება, ჩუქურთმა და ქანდაკი როგორც ქვაზედ, ისევე ხეზედ და სხვაზედაც. ამეებს გარდა მათგან შეისწავლეს სხვა და სხვა ხელოვნობანი, ვაჭრობა, აღებ-მიცემა და სხვანი. მათს ფილოსოფიურს და მეცნიერულს წიგნებსაც ერთობ დიდი ზე გავლენა აქვნდა ქართველებზედ. ელინთა ყოველნაირი კულტურული ძალა ქართველებმა სულ საქართველოში გადმონერგეს. ელინთა გავლენა ქართველთ დღესაც ეტყობა, ამის უარს ვერავინ იტყვის. ჩვენსა და ელინთ კავშირს და ზე გავლენას მეტად ვრცელი ისტორია აქვს. სასმელების კეთება ამათგანაც წავიდა წინ და ნამეტურ (ჯანაოზი) მკურნალობა.

სპარსელებთანაც დიდი დამოკიდებულება და ერთობა გვექონდა ძველიდგანვე. სპარსელთ გავლენა საქართველოზედ ერთობ დიდია, თვით ქართულ ენასაც კი ეტყობა დიდი გავლენა სპარსულის ენის. მრავალ ნივთების და საქონლის სახელები სულ სპარსუ-

ლია. სპარსელთაგან ქართველებმა შეისწავლეს ქართული ენის შემუშავება, სპარსულელები ლექსების სიკვლეუცე, ხელოვნება, მხატვრობა არა მარტო ლექსებში, არამედ პროზაში, ხელოვნობაში, ვაჭრობაში და სხვა. ქართველთ ძველადგანვე აქვდათ სპარსელებთან გამართული აღებ-მიცემა, იქიდან შემოქონდათ ყავა, ჩაი, ინდოეთის მხრით შაქარი, ხმელი ხილი, ნართი და სხვა მრავალნი ამ გვარნი. მათთან ჩვენი ვაჭრობა საუკუნომდე არ შეწყვეტილა.

რომაელებთაგანაც ვისწავლედ ბევრი რამ ნივთების სახელები, ნამეტურ იმ დროს, როცა შავი ზღვის ნაპირები მათ ეკავათ და განაგებდნენ, მაგალითებრ ქართულ ენაში თვით ლათინური გვარებიც კი არის დაშთენილი: ლორია, კიპიანო,

- 4 -

ჟორდანი, შენგელია, და სხვაც მრავალ ამგვარნი, სიტყვებში საპონი (საფონ) სკამი, სტომანქი და სხვაც მრავალნი.

ნურაგინ იტყვის, რომ საქართველოს ერს ვითომც ძველადგან არც ვაჭრობის შნო აქვდა და არც ხელოსნობის და მრეწველობისო. კარგად ვიცით, რომ აზიიდან ევროპაში გასულ ერს სულ საქართველოზედ უვლიად და ამიტომ მათ თავიანთის მგზავრობის დროს დიდი ზე გავლენა ექმნებოდათ ქართველებზედ, როგორც ვაჭრობის მხრით, ისევე ხელოსნობის და სხვანი.

კარგად სჩანს ისიც, რომ სულ ძველის ძველად, ქართველთ შორის, არამც თუ მარტოდ ქალაქებშიც ყოფილა აღორძინებული ხელოსნობა და ვაჭრობა, არამედ უცხოთა გავლენის წყალობით სოფელიც აყვავებულ პირობებში ყოფილა მოთავსებული სახელოსნოს მხრით, ქართველთ გლეხობა სოფელში მუშავობის მხრით ბევრად დაწინაურებული იყო ვინემც სხვა ტომთა გლეხნი ზემო და ქვემო აზიაში. მაგალითებრ სოფლის გლეხებმა კარგათ იცოდნენ ნიჩბების თლა, თაბხებისა, ხონჩებისა, სახლებისა, გოდრების, ჯინების და სხვაც ასეთი მრავალნი, რაც კი გონებით და ხელოსნობით დაწინაურებულ ერთა გლეხობას ეკადრება. ასე აქ ჩვენ მიტომ ვასახელებთ ქართველ გლეხებს, რადგანაც იგინი სხვა და სხვა მოგზაურ ერთაგან, რომელთაც კი გავლა, ან ბინადრობა უხდებოდათ მათ სამშობლოში, მაშინ იგინი სარგებლობდენ ამით და თითო ტომის ერისაგან თითო მათს უცხო სახელოსნო, სავაჭრო და სამეურნეო საქმეებსაც სწავლობდენ.

ერთ დროს, ქართველი ტომი ისე დაწინაურდა თავის

შინაგან ძალოვნებით, ხალხის რიცხვით და სხვა საგნებითაც, რომ XII საუკუნის დამდეგს, ქართველთა რიცხვის, ორივე სქესის იყო რვა (8) მილიონი. ამას ასაბუთებს თვით დავით აღმაშენებლის ცხოვრების ცნობა. ქართველთა ასე დაწინაურებას საშუალო საუკუნოებში, წინ-გადაეღობა ისლამი და ამან დასძლია აღმოსავლეთში ქრისტიანობა – დაეცნენ ძვე-

- 5 -

ლადგანვე სომხეთის სამეფო, ბიზანტია და მრავალიც სხვანი. 1627 წ. ოსმალმა დაიპყრო სამცხე-ქართველობა, გაამამადინა, ამავე საუკუნეში შაჰმაზმა სპარსეთში გადაასახლა 100 ათასი ქართველი, შაჰთაბაზმა 50 ათასი ქართველი და ამით შევიმუსრენით დიდათ კახეთისკენ.

ვნახეთ ერთიც და მეორეც, ვნახეთ ქართველ ტომის დაწინაურება, ამაღლება და ზოგთ ჩვენ უგვან მეფეთა მეოხებით ვნახეთ მისი ქედ-მოდრეკა და დაუძლურება. მოვესწარით ერთსაც და მეორესაც, მაგრამ მაინც ქართველი ერი არაფრის გულისთვის მომავლის იმედს არ ჰკარგავდა, აღმოსავლეთის მოსეულ მუსულმანთ მტრებს გმირულად ხვდებოდა წინ, ქუდზედ კაცის ძახილი, მღევარი და სხვანი მათ საქმედ გადაიქცა. მთელი ქართველობა გაჰყვა გმირობას და ვაჟკაცობას. ამაზედ სთქვა ვ. ორბელიანმა.

„აქ დაბლა მე ვარ მის მოწამედ და იქ მაღლა ცა,
როგორც ამაღლდა საქართველო, როგორც დაეცა.“

ცალს ხელში ხმალი დავიკავედ და ცალ ხელში ჯვარი, ასე ვიცავდით ჩვენს სამეფოს და მიწა მამულს აუარებელ მუსულმანთ მტერთაგან, ასე შევინახეთ ჩვენი არსებობა იმ დრომდე, ვიდრე რუსეთს ჩავბარდით 1810 წელს. ასე და ამ გვარად ჩვენი სამეფოს დიდის ხნის შენახვის გამო და გმირულის ბრძოლის წყალობით, დროებით ჩვენ გამოვეთხოვედ მეურნეობას, ხელოსნობას, მრეწველობას, ვაჭრობას და სხვანი. XV საუკუნის შემდგომ ამ საქმეებს ქართველ ტომის შვილნი ისე აღარ მისდევედნენ, როგორც წინა საუკუნოებში, ამის დრო აღარავის ჰქონდა, უმეტესად ქვეყნის შენახვა ღა აგონდებოდათ ქართველთ. ჩვენი ყოველივე ძალოვნების და დიდების მოგონება გადაეცა ჩვენს საისტორიო ფურცლებს და ვიქმენით ანუ-სხვილი მით, თუ როდის როგორ ვიყავით, როგორ ვცხოვრობდით. რა გვაქვდა თვის შორის აღორძინებული და რა განათლების, მეცნიერების, ვაჭრობის და მრეწველობის ცოდნითაც ვსარგებლობდით.

თუმცა ვაჭრობა და მრეწველობის საქმე ვრდომას მიეცა და ეს ყველგან კარგად ემჩნეოდა, მაგრამ ქართველთ მეფენი და მთავარნი მაინც ყოველთვის გულს არ იტეხდნენ, ქვეყნის უბედურებას არ ემორჩილებოდნენ და ვაჭრობას და მრეწველობას მაინც დიდ მფარველობას უწევდნენ. ჰჰატრონობდენ ისე, რომ მასზედ მეტი მათგან იმ დროს არც შეიძლებოდა. ვაჭრობის გულისთვის მრავალთ მისცეს თავად-აზნაურის შვილობა და გლეხებიც. მაგალითებრ XVIII საუკუნის ნახევარს, თფილისში გაათავადეს ხოჯა მინასოვი, რუსეთში მოსიარულე ვაჭარი, აბმელიქი, ამატუნი, და სხვანი. აზნაურთ რიცხვიც დიდია ამათში, ასევე გააზნაურეს იმერეთს, ქუთაისს, ზოგნი ქართველ კათოლიკენი და ზოგნიც სხვანი. ასეთ პატივისცემის გარდა, მეფე ერეკლემ თფილისში ვაჭართაგან საპატიო მოქალაქენიც გააჩინა, რომელთაც შაქლოდ სამეფო სახლში, მეფესთან კარის კაცთა დაუკითხავად შესვლა. საპატიო მოქალაქენი მაშინ აზნაურებზედ მაღლა იდგნენ.

ქართველ მეფეთა დროს, რომ ქართველნი ეხლანდურად ვაჭრებს ჩარჩებს არ ეძახდნენ და მაშინ საქართველოში, ეხლანდურ ქართველივით ვაჭრობა არავის სძულდა, ესა სჩანს იმ გარემოებიდამც, რომ მაშინ ვაჭრობას მისდევდნენ თვით ქართველთ მწერლები და გრამატიკოსებიც კი, პატივცემული პროფესორი ცაგარელი მოგვითხრობს რომ გრამატიკოსი ზურაბ შანშოვანი, თანამედროვე ვახტანგ მეფის, რომელმაც ანტონ კათოლიკოზზედ ბევრად ადრე შეადგინა ქართული გრამატიკა და რომელ გრამატიკაც 1881 წ. აღ. ცაგარელმა ცალკე წიგნად დასტამბა პეტერბურგს, სწერს, რომ ეს გრამატიკოსი ზურაბ შანშოვანი ვაჭარი კაცი ყოფილა. ვაჭრობისთვის მას თურმე ბატონიშვილებიც აფასებდნენ, ყოფილა ხელოვანი ვაჭარი. ამისივე მაგალითია პოემა „სარიდონიანის“ დამწერის მთიელის ბენინას საქმე, რომელსაც ვაჭრობა თვით ევროპაშიაც აქვდა, სტამბოლის გზით ევროპაში XVIII საუკ. მატყლი და ჯაგარი გაჰქონდა. ასევე იყო ვაჭარი კარგი მელექსე, სტეფან ფერშანგი და ვინ იცის რამდენი კიდევ სხვა ასეთნი.

ვითყვით, რომ ვაჭრობის და აღებ-მიცემის პატივის მცემელნი ყველა ქართველთ მეფენი იყვნენ, მაგალითებრ, როცა

ვახტანგ მეფეცემ საბა ორბელიანი რომში პაპთან და საფრანგეთში ლუდოვიკ მეოთხემეტესთან გაგზავნა, მაშინ ესე იგი 1713 წ. როცა ვახტანგ მეფის წერილით საბა რომის პაპს და საფრანგეთის ქართლს შესტიროდა და დახმარებას სთხოვდა, იმავე დროს იგი აუწყებდა: თუ საქართველოს შველას მისცემთ, მაშინ მეფე და კათოლიკოზი კათოლიკობას შეუერთდებიან, მერე ამის მაგალითით მთელი საქართველოც გაკათოლიკდება, ამას გარდა ვახტანგ მეფე გახსნის გზებს, გზებზე დაადგენს ყარაულებს, გამართავს ფოჩტას და ხელს შეუწყობს საფრანგეთის ვაჭრებს, რათა მათ შავის ზღვიდამ თვისი საქონელი ატარონ საქართველოს გზით და ასაღონ აღმოსავლეთის ქვეყნებში.*)

ვახტანგ მეფის შემდეგ, მეფე ერეკლემ, ერთის ინდოელის მდიდარ მილიონერის იაკობ შიხრიმიანის დახმარებით, ინგლისის მთავრობასთან 1769 წ. მიწერ-მონწერა და მოლაპარაკება დაიწყო. მიწერ-მონწერამ 28 წელს გასტანა. საქართველო ინგლის უნდა ჩაბარებოდა, ამ საქმეში დიდს მონაწილეობას იღებდა იაკობ შიხრიმიანი, მდიდარი, მილიონერი, იმ დროის ინდოეთის ქალაქებ მადრასეს და კალკუტაში მცხოვრები და აუარებელი მონა ინდუსების მყოფი, თვით შეძლებითა კრები. ამან მეფე ერეკლეს ინდოეთიდან ძვირფასი სამეფო ძღვენი მოართვა, ამიტომ მეფე ერეკლემ მას თავადის შვილობა უბოძა და თან მთელი ლორის მაზრაც საკუთრებად დაუმტკიცა.*)

საქართველოს ინგლისთან დაკავშირების გამო, იმ დროს

*) საბას პირობის წერილიდამ კარგად სჩანს ის გარემოება, რომ ქართველობას ვაჭრობაზედ კარგი წარმოდგენა ჰქონია და არა ისე, როგორც ამას ჩვენზედ სხვები ფიქრობენ, რომ ვითომც ჩვენი ვაჭრობის და მრეწველობის წარმოდგენაც არ გვაქვდა. საქართველოს შესახებ ევროპიელთ ცნობა 1891 წ.

*) ქართველების ვაჭრობა ძველად ინდოეთს. 1905 თფ.

ინგლისში პირობის წიგნიც დაიბეჭდა ინგლისურს და სომხურს ენაზედ. ამ წიგნის ერთადერთი ცალი სომეხთა მეისტორიე ალექსანდრე ერიციოვს აქვდა. ამ იშვიათ წიგნში მოყვანილია ყველა ცნობები თუ საქართველო როგორ უერთდებოდა ინგლისს, ამ საგნის შესახებ ჩვენ რადგანაც ცალკე გვაქვს წიგნი დაბეჭდილი, ამიტომ აქ იმაზედ არას ვიტყვით, მივაქცევთ კიდევ მის ლურადლებას, თუ თვით ამ დაკავშირების დროსაც

რა ადგილი ჰქონია დათმობილი ვაჭრობის და ალებ-მიცემის საქმეს.

საქართველოს ინგლისთან დაკავშირების წყალობით იმართება ქართველთა და სომეხთა კავშირი. ინდოეთის მხრით ინგლისიდან საქართველოში მოდის იაკობ შახრიმიანი, თან მოჰყავს 10,000 მონა ინდოელები, ამათ საქართველოში მოჰყავთ შაქრის ლერწამი და ამათ მზგავსად სხვა ინდოელებიც საქართველოში ხსნიან სხვა და სხვა საქონლის ქარხნებს და სავაჭროებს. საქართველო ვაჭრობის მხრით უახლოვდება ინგლისს. ეს ჩვენთვის ხამი და უცხო არ უნდა იყოს, რადგანაც ქართველები ინდოეთს ძველათგანვე იცნობდნენ, ევროპამ ინდოეთი XVI საუკ. გაიცნა, ჩვენ კი უფრო ბევრად ადრე, ჩვენი საქმე მათთან ისე იყო ძველადგანვე მონწყობილი, რომ 1620 წ. საქართველოდამ მქადაგებელ კათოლიკე ავითაბოლის ინდოეთში გაჰყვა ქართველი მქადაგებელი ანდრია ქართველად წოდებული, რომელმაც შეისწავლა ინდოური ენა და იქადაგა იქ ქრისტიანობა, იგი იქ გარდაიცვალა 1646 წ. ინდოეთის ქალაქ გოაში. ასე რომ ინდოეთის ქრისტიანებზედ ქართველებსაც აქვსთ შრომა დადებული.*)

კვალად ამ სავაჭრო საქმეთა ცხადი ნიშან წყალია შემდეგი გარემოება: ქართველებს ინდოეთთან გაქრობის მხრით მისვლა-მოსვლა ძველათგანვე აქვდათ. XVIII საუკ. დამდეგს კალკუტასა და მადრასეს საქართველოს ვაჭართათვის ქარვა-

*) თამარაშვილი. 1902 წ. თფილისი.

სვლებიც არსებობდა, იქიდან საქართველოში მრავლად შემოჰქონდათ ინდოეთის საქონელი. საქართველოდამაც გაჰქონდათ იქით სხვა და სხვა საქონლები. XVIII საუკ. დამდეგს, ინდოეთში გადასახლდა საქართველოდამ გიგო ხურსიძე (ისარლოვი), იქ ეს ვაჭრობით გამდიდრდა და გარდაიცვალა კალკუტას 1835 წლებს - მილიონერი. ამისავე დროს, იმავე ინდოეთის ქალაქებს კალკუტასა და მადრასეს სხვა ქართველთ ვაჭრებიც ცხოვრობდნენ ალებ მიცემით და ნამეტურ ახალციხის ქართველ კათოლიკეთა ვაჭრები, ერთი ასეთ ვაჭართაგანი იყო სტეფანე ივანეს ძე ზუბალიშვილი, რომელიც ინდოეთში გადავიდა 1805 წლებს და მას შემდეგ იგი იქიდანა აღარ დაბრუნდა, იქ ვაჭრობდა და იქვე გარდაიცვალა 1810 წლებს. იქ ახალციხელ ქართველ კათოლიკეთ ვაჭრები იმ ზომის რიყხვამდის იყვნენ, რომ მათ 1815 წ. საქართველოდამ თავიან-

თვის მღვდელიც კი მოითხოვეს, იქ მღვდლად წავიდა ახალციხის ქართველ კათოლიკეთ მოძღვარი ანტონ ხუციშვილი ხიზაბაველი. ამ მღვდელმა იქაურ ქართველ კათოლიკე ვაჭრებთან რამდენსამე წელიწადს დაჰყო და მერე დაბრუნდა საქართველოში.

საქართველოს რუსეთის იმპერიასთან დაკავშირების შემდგომ, ქართველთ ვაჭართ მგზავრობა მოისპო აღმოსავლეთისაკენ, მაგალითებრ სპარსეთს, ინდოეთს, არაბეთს, სომხეთს და სხვაგანაც, ამათ ნაცვლად მათ იწყეს მგზავრობა რუსეთისაკენ, ევროპისკენ ქართველები წინეთაც მგზავრობდნენ სავაჭროდ. იტალიაში კომერციელი სწავლისთვისაც კი მიდიოდნენ XVII საუკუნიდამ, 1640 წ. ნეაპოლში სამი ქართველი სწავლობდა კონგრეგაციის დახმარებით სასულიერო სწავლის გარდა კომერციასაც. ამ ქართველებს გარდა სხვების იყვნენ იქ ასეთ მოსწავლენი. XVIII საუკუნეშიაც), რომში რამდენიმე ქართველი სჩანს რომელნიც სასულიერო სასწავლებელში ყოფნის დროს, სწავლობდნენ საერთო, ანუ კომერციულს ცოდნასაც.*)

*) ისტორია კათოლიკობისა მ. თამარაშვილის. 1902 წ.

ქართველ კათოლიკობაში ახალციხეს, გორს, თფილის, ართვინს და სხვაგანაც სულ იმ გარემოებისაგან დანინაურდა ვაჭრობა და მრეწველობა, რადგანაც ქართველ კათოლიკენი ჩვენზედ უფრო თხიზლები იყვნენ, უფრო ენერგიულად მოქმედებდნენ ვაჭრობისათვის ვინემც ჩვენ. ამ გარემოებას მათში დიდათ აცხოველებდა კათოლიკეთ სამღვდელოება, იგინი ჰპატრონობდნენ მრევლს და ამხნეებდნენ ვაჭრობისათვის, ესენივე გზავნიდნენ მათ ევროპაში სამგზავროდ და სავაჭროდ, სულ კათოლიკეთა მოძღვართ მხნეობა იყო, რომ 1620 წ. რომში, კონგრეგაციამ ქართული სტამბა გახსნა, კოლეგიაში დააფუძნეს ქართული ენის კათედრა, პროფესორებათაც განაწესეს ქართული ენის მცოდნენი.

ამათივე მეოხება იყო, რომ XVIII საუკ. კონსტანტინეპოლს ქართველთ ვაჭრების ორი ქარვასლა არსებობდა, ერთ ქუჩაზედ იქ სულ ქართველ მერკინებით და კომისიონერებით იყო სავსე. ვინაიდგან იმერეთიდან, ანუ შავ ზღვის ნაპირებიდან დიდი მისვლა-მოსვლა აქვდათ კონსტანტინეპოლს და ვაჭრობა. კონსტანტინეპოლიდან ქართველთ ვაჭრებთ გარდა ბერძნები და ოსმალნიც ხშირად მოდიოდნენ სავაჭროდ და

ასევე იტალიელნი, ფრანკუზნი და ინგლისელებიც. ვიცით, კარგად, რომ 1780 წ. შავის ზღვით სამეგრელოს და გურიაში რამდენჯერმე შემოვიდნენ ევროპიელი ვაჭრები, იმგზავრეს შავი ზღვის ნაპირებზედ, თან ივაჭრეს და ამას გარდა ასწერეს კიდევ გურია, სამეგრელო, ლაზიკა და შავი-ზღვის ნაპირა მდებარე ხალხი და ქალაქები.

ქართველ კათოლიკობაში ვაჭრობის საქმე ისე იყო დაწინაურებული და აღორძინებული, რომ 1870 წ. კონსტანტინეპოლს, ქართველ კათოლიკეთ ერთმა აბტმა, პეტრე ხარისტირაშვილმა, ხელის მოწერაც კი გამართა და კონსტანტინეპოლს აპირებდა ქართველ გვარის ვაჭრებისთვის საერთო დიდი ქარვასლის გახსნას. იქ უნდა ევლოდ საქართველოს ვაჭრებს და ეზიდნათ თან საქართველოს ერის ნაწარმოები სა-

- 11 -

ქონელი; იგი იქ უნდა ესალებინად, მის მერე იქილამ უნდა საქართველოში შამოეტანად იქაური საქონელი. კონსტანტინეპოლის ქართველთ ქარვასლა უნდა ყოფილიყოს მოთენილი ქართველ გვარის ვაჭრებით და მოზარდი თავობით, ქართველებს იქ უნდა ევროპული ვაჭრობა ესწავლად, მერე ნასწავლები საქართველოში დაბრუნებულიყვნენ და უნდა დაეწყოთ ვაჭრობა და თან ხელი შეეწყოთ ქართველ გვარში ვაჭრობის გავრძელებას, რათა ოდესმე მაინც საქართველოში, ქართველი გვარი განთავისუფლდეს უცხო ტომის ვაჭრების ზეგავლენისა და ცარცვა-გლეჯისაგანაო. იხილეთ ამაზედ ჩვენი წიგნი*) უნდა ვსთქვათ, რომ დღეინდელ ქუთაისის, ბათუმის და იმერეთის სხვა ქალაქებში მოვაჭრე ქართველ კათოლიკენი და ქართველები სულ სტამბოლში არიან გამონურთნულები ვაჭრობის ასპარესზედ. თვით ქუთაისის მონინავე მერკინეთა მოვაჭრენიც კი სტამბოლიდამ არიან მოსულნი. ასევე სხვა ვაჭრებიც მრავლად.**)

ქართველ ერს ვაჭრობის მხრით ბაზრობის და იარმუკობის გამართვის გამო ლტოლვა აღრიდანვე აქვნდათ, მაგალითებრ სამცხე-საათაბაგოს და იმერთს „პარასკეობა“ დაარსდა XVIII საუკ. ისიც კი ვიცით, თუ ამ პარასკეობას, გურიაში, გურიის მთავრის გურიელების სასარგებლოდ ვაჭრები და ხელოსნები რას იხდიდნენ ხარკად, ამის წესების დასამტკიცებელი საბუთები ჩვენ თვით ძველის ნაწერებით გვაქვს. ასე რომ დღეინდელი იმერული პარასკეობის-იარმუკობა ძველი დროის ნარუქი გახლავსთ. იგი საქართველოში ოსმალთა გავ-

ლენის დღიდან სჩანს. ასეთივე ბაზრობა თფილისშიაც სკოდ-
ნიად XVIII საუკ. იგი იმართებოდა თურმე თფილისის მეი-
დანზედ. „პარასკევობის“ მონყობა მუსულმანურია, წინედ

*) ქართველ კათოლიკეთა ვაჭრობა 1905 წ. თფ.

***) აბატი პეტრე ხარისჭირაშვილი 1891 წ. თფ.

- 12 -

უეჭველია იმერეთში კვირა დღეს ეცოდინებოდათ ეს „პარას-
კევობა.“

საქართველოს ვაჭრებს რუსეთშიაც მრავლად აქვდათ
მისვლა-მოსვლა და აღებ-მიცემა, საქართველოდამ მრავლად
გაჰქონდათ ღვინო, არაყი, ბამბა, მატყლი, აბრაშუმი და სხვანი.
საქართველოს ვაჭართათვის, კავკავს იქით, დაბა ეკატერინეში,
1780 წ. მეფე ერეკლეს თხოვნით, ეკატერინა იმპერატრიცამ
სავაჭრო იარმუკობაც დაარსა. წელიწადში ერთხელ აქ მიდი-
ოდნენ საქართველოს ვაჭრები, თან მიჰქონდათ აქაური საქო-
ნელი და იქ ასაღებდნენ, ნამეტურ ღვინოს, რასაც იქ დიდი
გასავალი აქვდა, რუს ვაჭრები მრავლად ყიდულობდენ
ზიარებისათვისაც და იქიდან მიჰქონდათ მთელს რუსეთში.

რუსეთსა და ევროპაში მავალთ საქართველოს ვაჭრებს
სამეფოსაგან ეძლეოდათ პასპორტები ქართულად დაწერილი,
თათრულად და ევროპიელთათვის ლათინურად. სამგზავროდ
ეძლეოდათ ყარაულებიც. ხშირად იყო ისეთი წესიც, რომ ვინც
რუსეთში წავიდოდა სავაჭროდ, იმას უსათუოდ ცოლი უნდა
ჰყოლოდა და ცოლშვილი საქართველოში უნდა დაუტოვებ-
ნა მძევლად, თორემ იგი შეიძლებოდა საქართველოში აღარც
კი მოსულიყო, როგორც არ დაბრუნდნენ ამგვარად მრავალ
სხვა და სხვა ვაჭრები, აღმოსავლეთის ქვეყნებში კი უშვებ-
დნენ სავაჭროდ უცოლშვილოებს, რადგანაც იცოდნენ, რომ
იქ ესენი არ დარჩებოდნენ, არც რჩებოდნენ, ამ გარემოებას
1773 წ. ერთმა რუსის მოგზაურმა აფიცურმა პეტროვმა ყუ-
რადღება მიაქცია, რუსეთის კარს ეს გარემოება რაღაც ოც-
ნებით და ეჭვის თვალით აცნობა, რომ რუსეთში უცოლშვი-
ლო ვაჭრებს არ უშვებენ სავაჭროდ, ვინც რუსეთში წამო-
ვა სავაჭროდ, იმას ცოლშვილი უნდა ყავდესო, თუ არ ჰყავს
და უნდა შაირთოსო, თორემ წინააღმდეგ შემთხვევაში ნებას
არ მისცემენო. ამასაც რასაკვირველია თავის მიზნები აქვს
და მკითხველს ვგონებთ ამის ახსნა არც მოუნდეს.
ქართველთ მეფეებს და ერს რომ ვაჭრობის მიხედრად და

ცოდნა აქვდათ, ეს გარემოება იქიდანაც კარგად სჩანს, რომ 1781 წ. ქართველთ და რუსთა შეერთების პირობის დარღვევის შემდეგ. რუსეთის კარმა სხვა მხრით დაიწყო ერთობა, მათ უნდოდათ საქართველოს მადნების აღება იჯარით და შემუშავება. ამისთვის მათ სამხედრო ინჟინერი მუსინ პუშკინი გამოგზავნეს, მადნები დაშინჯა და საქმეც უნდა დაეწყოთ, მაგრამ ამასაც გადაეღობა წინ სხვა დაბრკოლება. მერე ხომ თვით ქართლი და კახეთი შეუერთდა რუსეთის იმპერიას და ამით უფრო ფართოდ შესრულდა და დაწინაურდა აღებ-მიცემის საქმე. რუსეთის იმპერიასთან ქართველთ დაკავშირებას უმთავრესად რომ ვაჭრობაც ჰქონია მიზნად ამას კარგად აჩვენს ალა მამაჰმადის ულტიმატუმი, რომელიც მას 1795 წ. მეფე ერეკლესთვის გამოუგზავნია და უცნობებია, რომ **„შენ რუსებს უკავშირები სოფდაგროვისთვისაო და ეს არ გეკადრებაო, სტყუვდები ამითო“**. ეს ცნობა მეფეს მოსვლია თფილისზედ დაცემის ექვსი თვის წინედ. რაკი მეფემ არ დაარღვია რუსებთან ვაჭრობის მხრით კავშირი, მიტომაც იყარა მან ჯავრი 1795 წ. ენკენისთვის რიცხვებში. დიახ, ქართველთ აქვდათ ვაჭრობის შეგნება და ყოველთვის ცდილობდნენ, რომ თუ ვისმეს დაუკავშირდებოდნენ, მაშინ მათ ესარგებლნათ ამ დაკავშირებით და ვაჭრობითაც დაწინაურებულყვნენ. თვით რუსეთის იმპერიასთანაც დაკავშირებას პირდაპირ ეს სდებია სარჩულად. აი ესეც ულტიმატუმი: **„გმადლობ ღმერთსა, რომელ დიდ არს სახელი მისი და დიდება“**^{*}).

„ერანის ბეჭელი ხელმწიფის ალა მაჰმად შაჰისა.“

ბრძანებასა ამასა ჩუქნსა გამოუცხადებთ მისს სიმალლეს საქართუქლოს მეფეს.*)

მომლოდნესა წყალობისა ჩვენისა ვითარმედ ესრედ გეუწყოს: სამეოცდა ათის წლის უწინარეს, რომელიცა საქმე ყანდაარს ქართუქლთა დაიჭირეს და ერანის ნამუსი წაახდინეს, (!)ის საქმე, რომელიც ან გამოცხადებულია, რომელ

^{*}) ახტალის მონასტრის აღწერა ე. თაყაიშვილისა.

შაჰ სულთან უსეინიც მომკვდარი არის და აღარც არის. ახლა თქვენმა უმაღლესობამ იცის, რომ ეს ასი თავობა არის, ერანისანი ყოფილხართ, ახლა განკურვებით ვჰბრძანებთ, ვითომც რუსებს მოჰკიდებხართ, რომელთაც ამის გარდა

სხუა არა არის რა, რომ ერანში ივაჭრონ, რომელთა საქმე სოვდაგრობა არის. ოთხმოცდა ათი წლის კაცი ხარ და ამისთანა საქმეებს ჰპურები, რომ ურჯულონი მოვიყუანია და მათთან შეერთებულხართ, ნება მიგიციათ. თუმცა თქვენი სჯული და ჩვენი სხვა და სხვა არის და განთვსება აქვს, მაგრამ ყოველთვის ერანთან შეერთება გქონიათ. ერანში თათარი, ქართველი, სომეხი, ურჯულო და მრავალი სჯულის სხვანიც არიან, ამისათვის ჰხამს, რომ ყოვლისავე სირცხვილი შენ გასწიო და ეს საქმე არა ჰქმნა. შარშანდელ დროსა რამდენიმე ქართველნი მე გამაფუჭებინე, მეტადრე ჩვენი ნება არ იყო, რომ ჩვენნი ყმანი ჩვენის ხელით წამახდენინე. ახლა სწორე ეს არის, ჩვენ ღმრთის მოწყალებით, რომლისაჲ ძლიერებითა ამას დიდებ-სა შინა აღვედით. ახლა ჩვენი დიდებული ნება ეს არის, რომ თქვენ ერთი ჭკვიანი კაცი ხართ, ამგური საქმეები განიშოროთ, რომ ქვეყნის თასლიბიც (!) არის და რუსების შეერთებულება დახსნა. თუ ამას არა იქმ, რაც გვიბრძანებია, ამ ცოტა ხანში საქართველოზედ მოვალთ, რუსთა და ქართველთ სისხლს ერთად დავაქცევთ და მტკვრის მსგავსად მდინარედ გავაკეთებთ. რადგანაც ამის შეტყობინება საჭირო იყო, ამისთვის ეს ფირმანი მოგწერეთ, ჩვენ ბრძანებას არ გადახვიდე და შენი მდგომარეობა იცნა“. 1795 წ.

ეს ულტიმატუმი მთლად მიტომ მოვიყუანეთ აქ, რომ ვინმემ ეჭვი არ დაგვწამოს. დიახ, ეს ასე გახლდათ და მეფე ერეკლეს დროს, რაკი პირველ ხელშეკრულობის შეერთების პირობა დაირღვა, მერე რუსეთის მთავრობამ მეფესთან სხვა და სხვა მადნების მხრით მოინდომა კავშირი და ამისთვის კარგა ხნის განმავლობაში მოლაპარაკებაჲ იყო დანიშნული. საქართველოს მადნების სიმდიდრე რუსეთის კარს, ფართოდ აცნობა აკადემიკმა ღულდენშტეტმა, რომელმაც იმგზავრა საქართველოში და საქართველოც აღწერა.

- 15 -

მაშ ამაზედ ვიტყვით მცირედ რამე ცნობას: ალა მაჰმადხანის შემოსევის შემდეგ მეფე ერეკლე მალე გარდაიცვალა და სამადლონო საქმეთა მხრით შეერთება საქართველოსი რუსეთთან ვერ მოხერხდა. მაინც თათბირი და მოლაპარაკება გიორგი მეფესთან იქმნა გამართული").

ვიდრე საქართველო რუსეთს დაუკავშირდებოდა, მინამდეც მეფე გიორგისთან ამის გამო არ შეწყვეტილა ლაპარაკი, თუ პოლიტიკურად შეერთება არ იქმნებოდა, მაშინ მადნების

მხრით მაინც უნდა მომხდარიყოს ერთობა. საქმე ისე მოეწყო, რომ პოლიტიკური შეერთება დროთი ვერ ხერხდებოდა, ამიტომ მეფე გიორგის წინაშე მოვიდა რუსეთის იმპერატორისაგან გრაფი აპოლონ მუსინ პუშკინი 1799 წ. 20 დეკემბერს. ამან განაახლა მეფესთან მოლაპარაკება და პირობით აიღო ოქროს მაღანი, ვერცხლის, ტყვიის და სხვანიც, რომელნიც მას უნდა შეემუშავებინა. 8 ოქტ. იმპერატორის პავლეს ბრძანებით მუსინ პუშკინი შეეკრა მეფეს ხელშეკრულებით.

ამ დროს, აქვე იყო განსწავლული ევროპიელი მემადნე ეიხვალდი, რომელიც დაინწყებდა მუშაობას. მუსინ პუშკინს და მეფის შორის 1800 წლის ბოლოს გათავდა პირობის შესახებ ლაპარაკი და ხელშეკრულობაც დაინერა. რუსეთს უნდა მადნების მუშაობა დაეწყო თავიანთ მუშებით და მეფისთვის უნდა ეძლიათ ხარჯი. ვიდრე ამ სამადნო პირობის წერილს მუსიმ პუშკინი იმპერატორს პავლეს წარუდგენდა, მინამ საქართველო უკვე რუსეთს დაუკავშირდა. 1801 წ. 6 იანვარს წარადგინა მუსინ პუშკინმა იმპერატორის წინაშე მეფე გიორგის პირობა, მაგრამ ეს აღარ იქმნა სახეში მიღებული, ვინაიდან საქართველო პოლიტიკურად უკვე დაკავშირდა და ამიტომ ამ პირობის მუხლებიც დაირღვა. ვგონებთ, ყოველივე ეს საქმენი კარგად გვისაბუთებენ, რომ ქართველთ უნდა სკოდნიყოთ თავიანთი შეძლების და გვარად ყოველივე საგაჭრო თუ სამადნო საქმეთა ვითარება.

*) ცხოვრება მეფე გიორგისა. პ. იოსელიანი 1891 წ.

სამწუხაროდ ეხლა ჩვენ ისეთი დრო დაგვიდგა, ისე მოვთავსდით, რომ ჩვენი ყოველივე ძველი გმობა და სულ არარაობა გაისმის. სულ იმას ჩაგვძახიან, რომ არაფერი იყავით, არაფერი გაქვდათ, ყოველივე XX საუკუნის შემდეგ შეიძინეთ, თფილისიც არაფერი იყო, სულ სოროებით იყო სასესეო და სხვანი. ამას გვეუბნებიან ყველანი, რადგანაც ჩვენ თვით ვართ დაბალი ღობე და მათაც ვაძლევეთ ამის საფუძველს. თვით მთავრობაც მოვალეა ამის, რომ ჩვენს პამპულად აღებას და მასხარად გახდენას ყურადღება მიაპყრას და ხშირად ესეთი კიცხვა აკრძალოს და მკიცხველ-მგმობელნიც გააფრთხილოს, რომ მათ შემდეგ ეს აღარ ქმნან. ჩვენ რუსეთს კიცხვა-გმობისთვის არ ჩავბარებივართ და არც იმის სათქმელად, რომ თქვენ სულ არაფერი იყავითო. ვიყავით კიდევ და მეტიც ვი-

ყავით, მაგრამ ბევრს ეს დღეს არ სჭერადა და ყოველთვის ახალს მანქანებად, ახალ ძალად სთვლიან. არც სხვებმა უნდა იკადრონ ისეთი ერის ისტორიულად დამდაბლება და მასხარად აგდება, რომელთაც 100 წლის წინედ ჰყვანდათ გვირგვინოსანი მეფე, ჰყვანდათ მხედრობა, მოქალაქობა, დიდკაცობა, ნასწავლი ხალხი, ხელოსნები, ვაჭრები, სოფდაგრები, მუშები და სხვანი. ვიტყვი, რომ ჩვენს სამშობლოში შემოსულ და დაბინავებულ უცხო ტომის ერთ ჩვენი ქვეყნის შესწავლა უნდა და არა ჩვენი გმობა, კიცხვა და დამდაბლება ისტორიულად. ასეთ პირთა დასახელება უეჭველია მკითხველს აღარ მოუნდება.

ჩვენის წარსულის ჭეშმარიტების და სისწორის აღსანიშნავად, რომ ეჭვი არავინ იქონიოს და თაღლითობა არ დაგვწამონ, მოვიყვანთ აქ იმ ცნობებსაც, რაც ცხად ჰყოფს იმათთვის, ვინც ჩვენს უარარაობას, უკულტორობას, უხელოსნობას და უვაჭრობას ხმა მალლა ჰქადაგებენ.

თფილისში 1770 წ. იყო 70 ათასი მცხოვრები. თფილისის მცხოვრებთ გარდა სცხოვრებდნენ კვალად 20 ათასი სხვა და სხვა ტომისანი: სპარსნი, ბერძნები, ოსმალნი, ქურ-

- 17 -

თნი, ლეკები და სხვანი კავკასიის მთის ერნი. ევროპიდან იყვნენ პოლონელები, ნემენცები, იტალიელნი, ფრანცუზები და რუსეთიდან რუსნი. ევროპიელთ აქვნდათ თავიანთი სავაჭროები, კავკასიის ტომთაგანნი იყვნენ მუშაკნი, ხელოსნები და სხვანი.

თფილისი განთქმული იყო ვაჭრობის მხრივ მთელ კავკასიის ტომთა წინაშე. ცხრა დიდი ქარვასლა ყოველთვის სასვსე იყო სავაჭრო ხალხით და მათის საქმიანობით. ვაჭრებთ შორის იყვნენ შემოსულნი ვაჭრები სპარსეთიდან, ოსმალეთიდან, ევროპიდან, რუსეთიდან და სხვა ქვეყნებიდანაც. თფილისში იყო თითქმის ყველა სავაჭრო და სახელოსნო მაღაზიები, ამასაც დავასახელებთ.

მესაათის მაღაზიები არსებობდა. XVIII საუკ. ბოლოს, მესაათედ იყო ნემენცი გოტფლიდი. ასევე იყვნენ სხვანიც ევროპიელნი და სტამბოლელი სომხებიც.

წამალხანები (აფთიეჟი) იყო რამდენიმე. მის მართველნი იყვნენ ევროპიელნი. ადგილობრივ ქართველნიც.

ხმელი ხილის მაღაზიები აქვნდათ სპარსეთიდან შემოსულ თათარ ვაჭრებს.

მეხალიჩენი, მეფარდაგენი და მეჭილობენი იყვნენ ქარ-

თველნიც და უცხო ტომისანიც.

ფეიქრები, მესოგენელი ყველა ნაირი ნართულობის და ბევრის ძვირის ნართისაც, უმეტესად იყვნენ ქართველნი და ნამეტურ დედაკაცები.

მესარკეები იყვნენ უმეტესად ქართველნი, ამათ სარკეები შემოჰქონდათ კონსტანტინეპოლიდამ. ესენივე აკეთებდენ, ანუ სწომდენ და ჰყიდდნენ სხვა და სხვა ფერის შუშებს: ლურჯს, წითელს, ყვითელს, შავს და სხვანი, შუშაბანდებისთვის.

ყაზახები, ჰყიდდნენ ყველა ნაირ ძაფეულობას, ყაითნებს, ჩაფარიშებს და სხვათაც, მოგზაურობდნენ სპარსეთს, ოსმალეთს, ინდოეთს და სხვაგანაც, იქაც გაჰქონდათ თავიანთი საქონელი და იქიღამაც შემოჰქონდათ.

- 18 -

მებაბენი, ჰყიდდნენ ბამბას, მატყლს, ყაჭს, აბრეშუმს და ჯაგარსაც. ჯაგრის და მატყლის გატანა ქართველებმა რუსეთს, კონსტანტინეპოლს და ევროპასაც იცოდნენ. პირველად ბენინამ გაილახა ევროპაში მატყლი და ჯაგარი 1770 წლებს.

მეშალენი, ჰყიდდნენ რიზაიშალებს, ქირმანიშალებს, ადგილობრივ შალებს, სხვა და სხვა ამგვარ შალეულობის ნათებს. ესენივე მგზავრობდნენ სპარსეთს, ინდოეთს, ოსმალეთს და რუსეთს.

ქურქჩნი, ქურქჩებს კაი მოთხოვნილება აქვდათ. იგინი საქართველოს ყველა კუთხეში მგზავრობდნენ და სხვა და სხვა ცხოველთა ტყავებს სიამოვნებით იძენდნენ. ამათი ხელსაქმე კარგად ჯილდოვდებოდა მყიდველთაგან. უცხო ქვეყნებიდამაც შემოჰქონდათ სხვა და სხვა ტყავეულობა.

დაბლები, იყვნენ თფილისში მრავლად, იგინი შოულობდნენ ყველა ნაირ ტყავებს გასასყიდათ და ჰყიდდნენ, აქვდათ კაი ქარხნები და გასავალიც დიდი აქვდათ. ამათ ტყავები სხვა და სხვა ქვეყნებიდამაც შემოჰქონდათ.

ჭონები. თფილისში, ჭონების მთელი ქარვასლა არსებობდა, ამ ხელობის ხელოსნები რამდენიმე ასის კაცისაგან შესდგებოდა. თფილისში მათ აქვდათ დიდი საქმიანობა, დიდი გასავალი იყო მაშინ ქართული ქუდების.

ხარაზები, მეჩუსტე და მექოშენი. ესენი მრავლად იყვნენ, თფილისში, ამათი რამდენიმე ქუჩა და ბაზრები არსებობდა. მექოშეები სადღეისოდ მოისპენ.

დერციკები და თერძები, იყვნენ მრავლად და ჰკერავ-

დნენ ქართველ მამაკაცთა კაბებს, ქულაჯებს, ჩოხებს, ჩერქესკებს და სხვათაყ მრავალთ.

მეცვაბენი იყენენ მრავლად. სპილენძს ქვაბებისთვის საქართველოშივე შოულობდნენ. საქართველოში იყო სპილენძის მადნები და ქარხნები.

სამართებლის ოსტატობა. სამართებლებს საქართველო-

- 19 -

ში აკეთებდნენ ჩინებულათ. ასეთ ჩინებულ ხელოსნობამ თვით საქართველოს რუსეთთან დაკავშირებასაც მოასწრო, მერე კი დაეცა, რასაც თურმე თვით რუსეთის ვორონცოვსაც კი შურდა თურმე ამის დაცემა, რადგანაც ვორონცოვს 1800 წ. ენახა ასეთ ოსტატთა რიცხვი და მათ მიერ გაკეთებული სამართებლები*). ამ ხელოსნების ამქარიც იყო მაშინ თურმე.

მეშანდლენი. თფილისში იყენენ მრავლად და აკეთებდნენ ყოველნაირ შანდლებს. შანდლის თითბერსა და სპილენძსაც საქართველოში შოულობდნენ.

ოქრომჭედლები. იყო თფილისში მთელი უბნები, სადაც სულ ოქრომჭედლები ყვნენ მათი დიდი მოთხოვნილება აქვნდათ თფილისში. მათგან კაი დიდი ამქარიც არსებობდა. სადღეისოდ ამ ხელობამ ერთობ იკლო, ევროპიდან შემოტანილ ბეჭდებმა, საყურეებმა, სამაჯურებმა და სხვა ასეთ ნივთებმა დიდი ჯიბრი გაუნია მათ, დღეს ეს ხელობა თფილისში ძრიელ შემცირდა ქამრების ტარების ჩვეულებაც ისპობა, ესეც მოქმედებს მათზედ.

კალატოზები იყენენ თფილისში მრავლად, უმეტეს ქართველ გვარის მუშებიცა. აქვნდათ ამქარი.

დურგლების რიცხვიც დიდი იყო ქართველთაგან, მათი დიდი ამქარიც არსებობდა 1770 წ. ზოგს ოჯახში ორი ძმაც იყო დურგალი**).

ხურო და მხერხავნიც ბევრად უფრო მრავლად იყო, ვინემც დურგლები. უმეტეს რაჭველებიც იყენენ.

ქვის მთლელთა რიცხვი საქართველოში ძველთაგანვე იყო აღორძინებული, XVIII საუკ. მათი რიცხვიც დიდი იყო, ხელობას არ აქვნდა ნაზი მიმართულება.

მექანდაკეთა და ჩუქრთმის მჭრელთა რიცხვიც არსებობდა, მხოლოდ იმ ხელოვნებით და მხატვრობით კი არა, როგორც იგი XII საუკ. არსებობდა.

მხატვრების რიცხვიც დიდი იყო, ხოლო მხატვრობა კი

*) რანი ვიყავით გუშინ. ი. გოგებაშვილისა 1900 წ. თფილისი.

***) საქართველოს სიძველენი II ტ. გვ. 203.

- 20 -

არ არსებობდა იმ ხელოვნურის სახით, როგორც იგი აღორძინდა ძველის დროის საქართველოში, რის ნიშნებსაც ცხადად გვიჩვენებს ძველ ნაშთებით რიცხვი. XVIII საუკუნის ბოლოს გამოჩენილი მხატვარი იყო ნიკოლოზ აფხაზი. იმ დროს ამან დახატა ანანურის ეკლესია და სხვებიც მრავალი. იყო გამოჩენილი თავის დროს და პატივცემული მეფეთაგან. ამაზედ არა ნაკლებ ხელოვანი მხატვრები სხვებიც იყვნენ იმ დროს, თვით მხატვართა ამქრობაც არსებობდა, ესენივე ხატავდნენ სამეფო დროშებს ხელოვნურად. საქები იყო კიდევ ერთი მხატვარი ისაია ჯანჯულაშვილი, თფილისელი მოქალაქე, ხელოვნური მხატვარი. ამან დახატა ყველა ბატონიშვილები 1799 წ. ამის ნახატი მეფე ერეკლე ქართულის კაბით არის დახატული, ბუხრის ქუდით და ხლმით. ასევე დაუხატავს გიორგი მეფე და ალექსანდრე ბატონიშვილი. იყო მყვედრებელი და მომდურავი საქართველოს სამეფო ტახტის დასრულების გამო. ალექსანდრე ბატონიშვილს გადაჰყვა სპარსეთში, იქ დაშთა, აღარ დაბრუნდა, იქვე გარდაიცვალა. ამის ნახატი სურათები მოთავსებულია „კავკასიის აქტებში“.

ზინკობაც არსებობდა თავის ზომიერებითი (ლიტინჩიკი), იგი ძველად უფრო აღორძინებული იყო.

სლესრები, მჭედლები და მენალბანდეთა რიცხვიც ყოველთვის იყო. ესენი აკეთებდნენ ლურსმებს, კოჭაკებს, რაზებს და სხვა და სხვა სახელოსნო იარაღებს. ზოგი იარაღი სპარსეთიდანაც შემოჰქონდათ. დიდი იყო ნალბანდობა.

მეჭურჭელენი. ესენი სწავდნენ ყველა ნაირ ჭურჭელს, ჯამებს, მათრათებს, თეთუშებს და სხვა ამგვარებს, ასევე ლიტრებს, დოქებს, კოკებს, ქვევრებს, საღვინეებს და სხვანი.

მეკრამიტენი და მიაგურენი. ერთნიც და მეორენიც იყვნენ უმეტესად ქართველნი, ძველ მეკრამიტეთა კრამიტი მაგარ რკინის მსგავსებას წარმოადგენდა. ერთი სიტყვით, არ არის დღეს ჩვენში ერთი ისეთი ხელობაც, რომ მაშინ ჩვენ მამა-პაპათა შორის არ ყოფილიყოს.

- 21 -

მესაპნეთა ქარხნები. საქართველოში საპნის ქარხნები ძველადგან სჩანს. მის ცოდნა აქვდათ ყველა კუთხის ქართველთ. თფილისში იყო რამდენიმე ქარხანა.

მესამთლეები. ამათი ქარხნები თფილისში იყო რამდენიმე, ასევე ქართლში, კახეთში და სხვაგანაც. ხშირად და მრავლად სამთელი და საპონი უცხო ქვეყნებშიაც გაჰქონდათ და შემოჰქონდათ, ნამეტურ მთებში.

ლილახანები, ანუ სამლებროები თფილისში იყო მრავლად, მათში მოიპოვებოდენ ყველა ფეროვნების და ხარისხის.

სამლებროები. თფილისში იყო კერძო პირთა და სამეფონიც.

მეხანჯლენი, ხმლების გამკეთებელნი იყვნენ მრავლად. მემასრენი და სხვა ასეთნი. მერე მეთოფენი და მედანბაჩენი XVII საუკ. რიცხვიდამ. სადღეისოდ ამათი რიცხვი თფილისში დიდათ დაეცა.

მერკინეთა რიცხვიც დიდი იყო, მათ მრავლად უცხოეთში გაჰქონდათ და საქართველოში შემოჰქონდათ რკინეულობის იარაღი, ამისთვის აქვნდათ ქარხნებიც. სტამბოლის ერთს დიდს ქუჩაზედ, ახალციხელ ქართველ მერკინეთა მთელი გუნდი არსებობდა, თითქმის ქარვასლა აქვნდათ.

მცხეთის შეყოლება, მტკვრის ხეობის გასწვრივ ყოფილა რკინის მადნები და ქარხნები, რაისა გამო ამ ადგილებსაც „სარკინეთი“ ჰქვიან ძველის ქართულის წიგნებით.

კლარჯეთს, ანუ მურღულის ხეობაში, ძველადგანვე ყოფილა სპილენძის, რკინის და თითბრის მადნები, რომელ მადნებს და სპილენძეულობას ძველის ძველ დროის მეისტორიენიც ასახელებენ. ამ ადგილებში დღესაც არსებობს ინგლისელთაგან გახსნილი თითბრის და სპილენძის მადნები, სადაც 1000 კაცზედ მეტი მუშავობს, დიდი მოძრავობა არის აქ ასეთ მადნების.

თუთიის (ცინიკი) ხმარებაც იცოდნენ ჩვენში და იყო აქ ამის მადნებიც, კლარჯეთში მრავალ ალაგას არის ასეთ თუთიის მადნები დღესაც ხელ უხლებელნი. ყველა ასეთ მადნე-

ბის ქარხნებში მუშებათ და ხელოსნებათ ბერძნებს გარდა უმეტესად ქართველებიც იყვნენ ძველად.

რკინის, თითბრის, სპილენძის შემუშავება მაჭახელშიაც კარგად იცოდნენ, ასევე ქებული იყო ძველადგან „მაჭახლური“ იარაღის კეთება და ფასი, მაჭახელში განთქმულნი იყვნენ ამის ოსტატები, „მაჭახლური“ იარაღი თვით სტამბოლშიაც კი დიდათ ფასობდა. სადღეისოდ აქ ასეთ ხელოვან ოსტატ ხელოსნებთა რიცხვი მოისპო, აღარაფერია დამთენილი.

ვერცხლის მადნებიც იყო, მაგალითებრ როგორც ბორ-

ჩალოს მაზრაში, სადაც ვერცხლის მადანი არსებობდა თვით იმ დროსაც კი, როცა საქართველო რუსეთს დაუკავშირდა.

ოქროს მადნებიც იყო, არა მრავლად, მაგრამ მაინც იშვიათად. ოქროს ფულს სჭრიდენ თვით XVIII საუკუნეში, მეფე ერეკლეს დროს. ეს გარემოება ჩვენთვის საყურადღებოა, თორემ ბევრი ამბობდენ, რომ ქართველებს საქართველოში ოქრო არ აქვდათო. ჩვენ კი საქართველოში მოჭრილი ოქროს ფულიც გვაქვს.

ზარათნი. ზარათნი არსებობდენ საქართველოში ძველადგანვე. მათ აქვდათ სპარსთ, ოსმალთა და სხვათა ფულებიც და ახურდავებდენ ქართულს ფულებზედ, მათ იცოდნენ ოქრო-ვერცხლის თასი, მაზანდა და სხვანი, მგზავრობდენ სხვა და სხვა ქვეყნებში და ახურდავებდენ სხვა და სხვა ნაირ ფულებს. ძველი დროის ბანკები და ბანკირები ესენი იყვნენ. თფილისში ზარათების რიცხვი მეტად დიდი იყო. აწინდელი ზარათიშვილები, ანუ ზარათოვები სულ ძველის დროის ზარათთაგან მომდინარეობენ. ესენივე იგირავებდენ სხვა და სხვა ნივთებს, თვალ-მარგალიტებს და მფარველობდენ მათ. ყოველივე შრომისთვის ზარათებს ეძლეოდათ შრომის სამაგიერო.

გიშრის ხელობა ქართველთ შორის იცოდნენ ძველადგან, ნამეტურ იმერეთში. გიშრისაგან აკეთებდენ კრიალოსნებს, ჯვრებს და სხვა და სხვა ასეთ ნივთებს, მშვენიერად გაკეთებულებს. სხვა ქვეყნებშიც გაჰქონდათ.

- 23 -

მძივთა და თვალ მარგალიტთა ოსტატნი და ვაჭრები: ესენი პოულობდენ, აკეთებდენ და ჰყიდდნენ ყველანაირ თვალ მარგალიტებს. მაგალითებრ ფირუზს, ქარვას, მარჯანს, ლალს, იაგუნდს, გოარს, მარმარილოს (დრუნგული) შესანიშნავ ნივთებს, მარგალიტს, ეს შემოდის ელადიდამაც, ზურმუხტს და ვინ იცის რამდენ კიდევ სხვა ძვირფას თვალ მარგალიტებს. ასეთ იშვიათ ძვირფას თვალმარგალიტებთა ხელოვნურად ძებნა, ოსტატობა და მოპოვება დიდათ იყო ქართველთ შორის გავრცელებული და ამათ შრომას თვით ხალხიც კარგად აფასებდა. სადღეისოდ კი ასეთ ძვირფას თვალ მარგალიტთა ცნობიერება ჩვენ სულ არა გვაქვს, მისი არათფერი ვიციოთ, თუ ჩვენში როდის რის კეთება იცოდნენ. საჭირო კია, რომ ყოველივე ასეთ საგანთა ცნობიერება გვაქვნიდეს ანუხსული.

მეთუთუნე და მებურნუთენი. მეთუთუნეებს მრავლად

მოჰყვანდათ თუთუნი და იგი მრავლადვე გაჰქონდათ რუსეთს, თსმალეთს, სპარსეთს და სხვაგანაც. თფილისში მისი ღუქნები იყო მრავლად, თვით ქარვასლაც კი არსებობდა კერძოთ მისი. უკანასკნელ ღროს ქართველთ მეფობის 1790 წლის შემდეგ თუთუნის და ბურნუთის მოიჯარადრე იყო სტეფანე ფერმანგი, გორელი, მელექსე. გარდაიც. 1839 წ. „გ. მეფ. ცხ.“.

სამეფო სამოსთა მკერვალნი, მოსაენი და მქარგავნი. ესენი იყვნენ შესანიშნავად მომზადებულნი, ხელოვნურად, ესენი ჰკერავდენ სამეფო შესამოსლებს, ზოგს რთავდენ თვალმარგალიტებით, სხვა და სხვა ძვირფას ნივთებით. იცოდნენ გვირგვინების კერვა და ქარგვა, ასევე სხვათაც ამგვარ მრავალთა. ამათვე იცოდნენ სამღვდელმთავრო შესამოსლების შეკერვა, მორთვა, მოკაზმვა სხვა და სხვა ფერადის ძაფეულობით, თვალ მარგალიტებით და სხვანიც მრავალნი. ამათ მიერ შემკობილ სამეფო და სამღვდელ მთავრო შესამოსლებს განცვიფრებაში მოჰყავს თვით თანამედროვე მსწავლულ-მოგზაურ-მხილველნიც. ასეთ ხელოვან ხელოსნებთა ოსტატობას

- 24 -

დიდი წარსული აქვს, დიდი ღირსება. სამწუხაროდ სადღეისოდ ასეთ ხელოვან ხელოსნებთა საქმიანობის ღირსების მოგონების არავინ არაფერი იცის. მათ მომგონებლად ჩვენი ისტორია სჩანს, ისევ მათივე გაკეთებული ნივთები თუ მოგვაგონებენ ხანდისხან მათს მკეთებელთა საქმიანობის ხელოვნობას, მხატვრობას და მის მნიშვნელობას.

ხატთა ხელოსნები. ხატთა ხელოსნობასაც დიდი სამხატვრო წარსული აქვს, მისი ხელოვნების და მხატვრობის ანუ სხვა ჩვენგან შეუძლებელია, მას უნდა მისებურივე მხატვარ და ხელოვან ამწერნი. ჩვენ აქ ვიტყვით იმ გარემოებას მხოლოდ, რომ მის უტყუარს მდიდარს სახელოსნო, ანუ სამხატვრო და ხელოვნურს ღირსებას თვით მათგანვე განაკეთები ნაშთები აჩენენ, მაგალითებრ ვის არ გაახსენებს მდიდარს წარსულს ხახულის მღვთისმშობლის ხატი, ანჩის ხატისა და ვინ იცის კიდევ სხვა რამდენი ასეთნი, შემკულნი, მდიდრად, მოქარგულნი. სადღეისოდ ჩვენში ასეთი ხელოვნური მხატვრობა და ქანდაკება სრულიად დაცემულ არის, სრულიად მოსპობილი.

ჩვენ აქ ყველა ხელობათა სახელები და ცნობები ვერ მოვიხსენეთ, აქ ესეც ვიკმარეთ, ეხლა უნდა დავასახელოთ საქართველოს ვაჭრები და სოვდაგრებიც. თფილისში იყო

1770 წელს, თითქმის ყველა საქონლის სავაჭრო მალაზიები, როგორც ევროპიელთა, ისევე აზიელთა. ყოველ მათგანს ჰქონდა საკმარისი შეძლება. ივინი სავაჭროდ დადიოდნენ სპარსეთს, ინდოეთს, ოსმალეთს, ევროპას, რუსეთს და სხვა ასეთ სამემობლო კუთხის ხალხში. თფილისის ქუჩები და ბაზრები დაყოფილი იყო ისე, რომ თითო ხელობის ხალხს თითო ქუჩა და ბაზარი აქვდათ არჩეული და ყველანი ერთი ხელობის და ვაჭრობის მიმყოლნი ერთს ქუჩაზედ ესახლნენ, ამის ნიშნები დღემდეც არის იმ დროდამ დაშთენილი. მაგალითებრ მექვაბეები ესახლნენ ერთს ქუჩაზედ, ასევე მეშანდლენი, ხარაზები და ამათ ქუჩას ეწოდებოდა „ხარაზხანა“, ასევე ჭონე-

- 25 -

ბის და ეწოდებოდა „ჭონხანა“, ყასპების უბანს „ყასაბხანა“, სირაჯებისას „სირაჯხანა“; ასევე იყო ვაჭრებთა ქარვასლების სახელონოდებანიც, დახურული ბაზაზხანა, ქარვასლა და სხვაც ამგვარნი მრავალნი.

მაშინ ჩვენში ქურდობა იშვიათი იყო, სავაჭრო დუქანს ვერავინ გასტეხდა, ვერავინ რას მოიპარავდა, ყველა სახელონო და სავაჭრო საქმეს თავისი მფარველი ოსტატი და ვაჭარი ჰყვანდა, ვინც რას გაჰყიდდა, ის გასაყიდი გამყიდავის ხელობის უნდა ყოფილიყოს, თორემ წინააღმდეგ შემთხვევაში უცხო პირს მაშინათვე შეუტყობდენ, რომ მას ნაპარავი აქვდა რამე და ჰყიდდა. ამიტომ ქურდობა ჩვენ ვაჭრებსა და ხელოვნებში სულ არ იყო. რომ მომხდარიყო და სადმე სახელონო, ან სავაჭრო დუქანი გაეტეხათ და გამტეხავნიც დაეჭირათ, მერე მას მოელოდა ცუდი დღე, შერცხვენა მთელ ქალაქის ხალხში. ასე იყო საქმე და ყოველი მედუქნე ვაჭარი ქურდობისაგან უზრუნველი იყო, მაგრამ მათ მაინც აქვდათ ჩვეულებათ, რომ ქუჩებში „ჰასასები“ ჰყვანდათ, ესენი ჰყარაულობდენ, რომ ვისიმე სავაჭროს თა-დასხმა ლეკთა და ან ასეთ მთიელ ბრბოთაგან არ მომხდარიყოს, ესენი კი ახერხებდენ ყველაფერს.

საქართველოში, ამკარად ქურდობის დასაწყისი და ხელონანთა და ვაჭართ სავაჭროების გაქურდვა და გაცარცვა იწყება XIX საუკუნის დამდეგიდამ, როცა გარემოება შეიცვალა, თფილისში სხვა და სხვა ტომის ერი გამრავლდა, მასთან ვაჭრობაც დაწინაურდა, მასთან გაჩნდა მრავლად სხვადასხვა ნაირი ევროპის და აზიური საქონლები, რასაც გზა და კვალიც გაეხსნა და ყოველივე გაფართოვებას და აღორძინე-

ბას ეძლეოდა. რა იყო ეს, დრომ მოიტანა თუ გარემოებამ, ამისი რა მოგახსენოთ, ხოლო ის კი უნდა ვსთქვათ, რომ XVIII საუკ. გასვლამდე, თფილისში იყო რამდენიმე ათასი დუქანი, რამდენიმე ქარვასლა და მასში გაჩაღებული ვაჭრობა, მაგრამ ქურდობა კი არ იყო მათში. ეს ცხადი ჭეშმარი-

- 26 -

ტება არის და ეს ჩვენს ძველს კაცებსაც კარგად უნდა ახსოვდესთ, რომ საქართველოს მეფეების დროს, ძრიელ ძნელად სრულ იშვიათად, რომ ვინმე ვაჭრის დუქანი, ან სახელოსნო ღამე გაეტეხათ და გაექურდათ. ამას თავის ისტორია აქვს და ამიტომ აქ ამას ასე მოკლედ ვასახელებთ.

ასე თუ ისე, საქართველოში, ყოველ ქართველ მეფის დროს, ქართველთ შორის, ყოფილან თითო-ოროლა სოვდაგრები, მრენველნი, ვაჭრები და ხელოსნებიც. მათი რიცხვი ყოველთვის იყო შესამჩნევად, ხოლო 1795 წ. შემთხვევამ დიდათ შეაფერხა და შეამოკლა, ვინაიდან თფილისიდან მტერმა 40 ათასი ქართველი წაიყვანა, რომელთა რიცხვში იყო ქართველობა მრავლად, მათში მოიპოვებოდა ყველა ნაირი ხელობის და ვაჭრობის ქართველობა, ესენი თფილისს ისე მოსცილდნენ, რომ მათი რიცხვი ჩვენის დედაქალაქისა და ტომისთვის სრულიად დაიქსაქსა. ამაობაში ქართლ-კახეთის რუსეთის იმპერიასთან დაკავშირებაც მოახლოვდა, 1801 წ. ქართლი და კახეთი რუსეთს ჩაბარდა, ამ გარემოებამ გახსნა თფილისში ვაჭრობის გზა-კვალი და რაკი საქართველო ძრიელ საქრისტიანო სამეფოს კუთხედ გამოცხადდა, ამიტომ ამ ქვეყანაში, ყველა კუთხიდან იწყეს მრავლად შემოსვლა სხვა და სხვა ტომის ერთა: ვაჭრებმა, ხელოსნებმა და სოვდაგრებმა იწყეს მოქმედება და აღებ-მიცემა. ქართველთ სიმრავლეს თფილისში ამათ უსწრეს წინა. თფილისში დარჩენილ ძველ ქართველ მოქალაქეთა ერთობ ცოტა რიცხვი ღა სჩანდა.

ასე და ამ გვარად გადიოდნენ დღენი და თფილისში უცხო ტომის ვაჭრები და ხელოსნები კი დიდათ მრავლობდნენ, მრავლობდნენ ისე, რომ მათ ქვეშ იფარებოდა ქართველობა და იჩრდილებოდა, ამ გარემოებას ხელს უწყობდა ის პირობებიც, რომ თფილისში შემოდდიოდნენ მრავლად სხვა და სხვა ხელოსნები და ვაჭრები. ოსმალეთიდან ბერძნები, სომხები, ოსმალნი, სპარსეთიდან სომეხნი, აისორები, სპარსნი და ვინ იყის კიდევ რამდენი რა გინდა რა. ესენი რასაკვირველია,

ქართველებს ყველაფრით წინ უსწრობდნენ და რაც ხანი გადიოდა, მით იგინი ჩვენს ქვეყანაში უფრო წინ მიდიოდნენ, ალორძინებას ეძლეოდნენ, ვაჭრობას აფართოებდნენ, მამულებს იძენდნენ და ზედ სახლ-კარს იკეთებდნენ. საქმე ისე მოენყო, რომ ჩვენ, ქართველებმა რუსეთთან დაკავშირებით ვერ ვისარგებლეთ, ჩვენ თითქოს ამისთვის მომზადებულები არ ვიყავით, ჩვენის დაკავშირებით სხვებმა ისარგებლეს, სხვებმა წადგეს მით ფეხი ჩვენს ქვეყანაში როგორც ეკონომიურად, ისევე ვაჭრობით, ფაბრიკებით, ბანკებით და სხვანი.

რაც ხანი გადიოდა, ჩვენ მით ვმცირდებოდით ყველაფრის ასპარეზზე. მარტოდ ძველებურად კიდევ სამხედრო სამსახურს გავეყეთ და რუსის მხედრობაში შესვლას, სხვა ყველაფერს მოვესხლიტეთ და მოვშორდით. ამ გარემოებით ჩვენ იქამდის მივედით, რომ მალე დავიმკვიდრეთ სახელი უვიცობის, ზარმაცობის, გაუნათლებლობის, უკულტურობის და სხვანი. რაკი ერთხელ საქმე ცუდათ წაგვივიდა, მის მერე სულ უკულმა ვიარეთ. ქართველთაგან თფილისში ყოველივე მცირდებოდა და ამიტომ მრავალნი თამამად ამბობდნენ, რომ ქართველები სულ უნიჭოები არიანო, მათ არც სწავლის შნო აქვსთო, არც მეცნიერების შეძენისა, არც ხელოსნობის, არც ვაჭრობის და არც მრეწველობისაო.

საქართველოში ყოველთვის ხელოსნებით სულ ბერძნები, სომხები, აისორები, თათრები და სხვანი ყოფილანო. ქართველებს არაფრის კეთების შნო არ ჰქონიათო. მათ შეეძლოთ მარტოდ თავგის სოროებივით მიწური თხრილის ქოხები ეთხარათ და შიგ ყოფილიყვნენ ღორებივითაო, ანუ ეწურათ ჭყაპი ღვინო და არაყი, ეთითხნათ ქერის და ჭვავის პური, ეხარშათ ლობიო და ხაში და მით ეცობნათო. სხვა დანარჩენი მათი საქმე არ იყოვო. აი თუნდა დღესაცაო, მათში ერთი ნასწავლი კაცი არ არისო, ერთი ინჟინერი, ექიმი, ვაჭარი, ფაბრიკანტი, მეხანიკი, ტექნიკი და მრავალიც სხვანიო. არ არის იმიტომა, რადგანც ამ ერს სწავლის ნიჭი სულ არ

მოეძვეებათო, იგინი სულ ქეიფობის დროს არიან შექმნილები და ამიტომაც გახლავან ასეთი სუსტნიო.

უნდა ვსთქვათ, რომ ასეთ ცნებას ხშირად ჩვენ შესახებ თვით ნასწავლი კაცებიც ჰფანტავდნენ, მეცნიერ-პროფესორე-

ბიჯ კი და ვინ იცის რამდენ კიდევ რა ჯურის და რა ყალიბის მეცნიერი გვამნი არ იყვნენ. ჩვენ აქ ყველას არ მოვსთვლით, დავასახელებთ რამდენსამე: ადრინდელმა I კლასიკურ გემნაზიის ცნობილმა მსწავლულ დირექტორმა ჟილიხოვსკიმ 1873 წ. თფილისში, საჯაროდ ლექცია წაიკითხა ქართველების შესახებ და ლექციაში სხვათა შორის მოიყვანა ასეთი მაგალითებიც: კაცი იზადება, იზრდება, მერე ბერდება და ბოლოს კვდებაო. ასევეა დღეს ქართველების საქმეო. ოდესმე მათ აქვნდათ კარგი დროვო, ეხლა კი მათ თავიანთის გაუნათლებლობით და უკულტურობით დაიმტკიცეს სრული უმეცრებაო. ამიტომ იგინი დღეს სამარეში წვანან და ერთი მიწის მიყრის მეტი სხვა აღარაფერი უნდათო. ასე გახლავთ ამათი ერის საქმეო.

მეორემ, ასეთმავე ცნობილმა პირმა გიორგი მუხრანსკიმ, ყალბათ განათლებულმა პირმა და ორდენების მიღებაზე დაბრმავებულმა და ხარბმა ისურვა გარუსება და ვითომც გარუსდა, ასე ატყუილებდა მთავრობას, მაგრამ მალე მიხვდა, რომ ასეთის ტყუილებით დიდს ფონს ვერ გავიდოდა, მიტომ მან ისურვა თავის ყალბი ჰაზრების მწერლობით, ანუ მეცნიერებითაც მტკიცება, რითაც იგი თავის შესახებ უფრო მეტს მცნებას მოფენდა, მეტს პატივს შეიძენდა. ამ მეცნიერ ბატონმა დიდმა კაცმა და დიდი თანამდებობის მექონმა 1873 წ. თფილისში დასტამბა ერთი რუსული წიგნი, სადაც სხვათა შორის საუბრობს ასე:

კავკასიაში და კერძოდ საქართველოში, არის ოცნაირი მიღეთის ხალხი, მაგალითებრ ქართველები, კახელები, იმერლები, გურულები, მეგრელები, სვანები, ფშავები, ხევსურები, თუშები და ვინ იცის კიდევ რამდენი სხვანი. ყველა ამათ

რომ თავიანთ დედა ენაზედ მიეცესთ სწავლა, ეს ერთობ შორს წავაო. ამიტომ საჭირო არის, რომ ბრიყველ და მოუხეშავ გონებას, მათ გაუნურთნავ ტვინს მძლავრის ერის, ანუ სახელმწიფო ენაზედ მიეცესთ სწავლა და მით გვიან მოსარჩენი უმეცრული პირი აღრევე მორჩესო. ეს პირი თავის მოსაზრების დასკვნას აგვირგვინებდა მით, რომ დიდი თევზები პატარა თევზებს სჭამენო, დიდი ჭიები პატარასა, დიდი ფრინველი პატარასაო, ამიტომ ეს შეჭმის კანონები კაცშიაც უნდა იყოსო და მედგარმა სუსტი უნდა შეჭამოსო. უნდა შეიჭამონ ეს სუსტნი მით უფრო, რადგანაც ესენი თავიანთ უნიჭობას დი-

დი ხანია ასაბუთებენ თავიანთ უმეცრებითაო.

ერთმა ქართველმა მსწავლულმა მოძღვარმა ერთ რუსის რევიზორს, 1871 წ. მოახსენა შემდეგი: ქართული ენა ისეთი ბრიყვეული ენა არის, ისეთი ტლანქი, რომ ჩემის აზრით ეს ენა სემენარიაში ხმარებიდამ უნდა მოისპოს, რადგანაც იგი ქართველ ბავშვებს აყრუებს, ტვინს ულაცებს და აბრიყვეებს.

პატივცემულმა პროფესორმა ეგიაზაროვმაც ასევე მოგვიხსენია ჩვენ და მან თავის მეცნიერულს „საამქრო გამოკვლევაში“ ქართველების ძველის და ახალის ცხოვრებიდამ საყურადღებო არა დაინახა რა და მისის აზრის დასკვნით ეს ხალხი იხატება როგორც უზრუნველი, მჭამელი, მსმელი, მომღერალი და მოთამაშე. სხვა არაფერი, ერთი სიტყვით უმეცრების და უცოდინრობის ნიშან წყალი *).

ასეთ პირთ გარდა ჩვენში ყოფილან ძრიელ ხშირად ისეთი მწერალ-მსწავლული პირნიც, რომელთაც თავიანთის კალმით უვრცელებიათ, რომ ქართველი ხალხი ზარმაცი ხალხიაო. უზრუნველი, მათ არც სწავლის შეძენის შნო აქვსთო, არც მეცნიერებისა, არც ხელოსნობის, არც ტექნიკ-მეხანიკისა, არც ვაჭრობისა, არც მრეწველობისა, არცარა სხვა რამ კულტურულის განვითარებისაო. ვაჭრობის შესახებ ხომ იტყოდნენ თამამად: ქართველი კაცის არც ვაჭრობა თქმულა და ქნილაო, არც ჩოტკი და არც დავთარიო, ვინ ქართველი და ვინ სწავ-

*) Городские цехи, С. Егiazарова, 1891 г., Казань

ლა, ვინ ქართველი და ვინ ფულიო, ვინ ქართველი და ვინ მექარხნე და ფაბრიკანტო. ვინ იცის კიდევ ასეთებისას რას არ იტყოდნენ. ყველა ეს კი მოწმობდა ჩვენს უნიჭობას, ზარმაცობას და უკულტურობას.

ჩვენდა სამწუხაროდ ჩვენი მდგომარეობაც ისე მოეწყო და ისე მოემართა, რომ თითქოს მართლაცა და გაფხდით ღირსი ასეთის სახელის დარქმევის და აბუჩათ აღების. რა გაეწყობა, ესეც ჩვენი ბრალა და იმ ისტორიულის გარემოების, რამაც XIX საუკუნის შემდეგიდან ასე გაგვანაცარმტვერა, ასე შეგვამცირა ვაჭრობის და აღებ-მიცემის ასპარეზზედ, რამაც აგვაფეთქა მხოლოდ ჭამა, სმით, ქეიფებით, მამულეების დაყიდვით, შეჭმით და ვინ იცის კიდევ რამდენი რა გინდა რით, რომელთაც აქ არ მოვსთვლით ჩვენის გულის გასახეთქათ.

ერთის მხრით ჩვენი უხეირობა თვით ჩვენი ბრალიც იყო, ამაში სხვებს არ გავამტყუნებთ, ყველაფრის მიზეზები ჩვენ ვი-

ყავით, ჩვენთვის არც სკოლების დახსნა იყო 1801 წლიდამ, არც სახელმძღვანელო წიგნების ბეჭდვა, არც სხვა და სხვა სავაჭროების დახსნა, სახელოსნოების, ქარხნების და ვინ იცის კიდევ რამდენი რა გინდა რის, ძველი ხელიდამ გვეცლებოდა, გვესპობოდა და მათ ნაცვლათ ვერც ახალს ვიძენდით. მართოდ ვისხედით ჭანდრის ქვეშ და პირ დადებულნი ვჭამდით, ვსომდით, ვქეიფობდით და ნაქეიფარები კიდევ ერთმანეთს ვეჩხუბებოდით, ძმა-ძმას უტეხდა შულს, მამა შვილს, შვილი მამას, ცოლი ქმარს, ნათესავი – ნათესავს, ერთის სიტყვით ყველა ერთმანეთს და ამ უბედურების დროს, საქართველოს ქალაქებში თუ ქართველთა მამულები რა უბრალო ფასებად იყიდებოდა, რა უბედურ და ხურმის ფასად იღუპებოდა, ყველა ამას ვინ მოსთვლის (იხ. ისტორია ქართული სტამბის და ჟურნალ-გაზეთებისა). ჩვენს ნაკლს და უბედურებას არც ჩვენ ვმალაგვთ, რომ დავმალოთ მიდამ რა გამოვა, არაფერი, ეს ჩვენი თავის მოტყუილება იქნება, ხოლო იმასაც ვიტყვით, რომ ჩვენი უბედურება, ჩვენი დაძინება და სიმკვიდრე იყო დროე-

- 31 -

ბითი, იმას თავის მიზეზები აქვდა და ამ მიზეზების ახსნას ჩვენ არ გავყვებით, ვიტყვით იმას კი, რომ ეს მიზეზები და მისი საიდუმლოება კი იმ პირთ უნდა სკოდნიყოთ კარგად, ვინც ჩვენს უნიჭობას, მრენველობის და ვაჭრობის ვერ შეთვისებას და ბევრსაც სხვა ამ გვარებს თვით მწერლობითაც კი ჰფანტავდნენ. მათ უნდა სკოდნიყოთ ეს და ჩვენთვის ისეთი გულ-გასატეხი მსჯავრი კი არ უნდა ეძრიელებინათ, არამედ საქმის დაკვირვებით, ჩვენი პოლიტიკური და უფლებით მხარეების შეგნება-შესწავლით, მის კარგად აწონ-დაწონვით, ჩვენი მდგომარეობის და სამზადისის მოძებნით და სხვანი.

ესეთი განჩინება ჩვენთვის შეიძლებოდა მოეცათ მხოლოდ უმეცართ, რომელთაც არც ჩვენი წარსული იცინან, არც ჩვენი ისტორია, კულტურა, განათლება, ხელოვნურად მწერლობა, ფილოსოფიური განსჯა, ვარსკვლავთმრიცხველობა, კაცთა და ბედაურთ მკურნალობა, მეურნეობა, ხელოვნურად ფერადის წამლებით ხატვა, ჩუქურთმა, ქანდაკი, ძველ ხალხებთან აღებ-მიცემა და სამრეწველო და სასოვდაგრო საქმენი, რომელთა ცნობებიც დაშთენილია ჩვენს ისტორიაში, ჩვენს ძველს სიგელ-გუჯრებს და სხვა და სხვა სამეფო დავთრებში.

გინდ ეს ასეც არ ყოფილიყოს და გინდ ჩვენ ვყოფილიყავით ძველი უკულტურო ხალხი, არაფერი სწავლა-განათლე-

ბის, ხელოვნობის და ვაჭრობის მექონი, მაინც ასეთ განჩინებით ჩვენზედ არ უნდა ელაპარაკნათ, და ჩვენ საიქიოს ხალხად არ უნდა ვეხსენებინეთ, არ უნდა მოვეხსენებინეთ ასე, ვინაიდან ჩვენ კარგად ვიცით სპენსერის „მოძღვრებით“*), რომ დედამიწის ზურგზედ, ძველად მრავალ ერთა შორის ყოფილან ისეთნიც, რომელთაც არც წიგნი ჰქონიათ, არც კულტურა, არც განათლება, არც ვაჭრობა და მრეწველობა, მაგრამ დროსა და განათლების წყალობით ისინი იმ ველურის მდგომარეობიდან გამოსულან, დამდგარან განათლების და

*) სოციალოგია ჰერბერტ სპენსერისა 1875 წ.

კულტურის გზაზედ, მათ მიუღიათ ევროპიული სწავლა-განათლება და სადღეისოდ იგინი გამხდარან მოწინავე ხალხთან ერთად წოდების ღირსნიც. ამის მაგალითი ამერიკის ერი და რამდენი კიდევ სხვა ასეთნი არიან.

მაინც იმასაც მოგახსენებთ, რომ თუნდ იმ დროსა და უამს, რომელსაც ჩვენის უბედურობით და უკაცობით ანუხსვენ, თვით მაშინაც გვყოლიან ქართველთ ჩვენს ქვეყანაში თითო-ოროლა ისეთი პირნი, რომელთა სიცოცხლეს, ცხოვრებას და მოქმედებას ხსენებულ ცრუ ყალბის ჰაზრებისათვის საძირკველი უნგრევ-უქცევიად, ჩვენ კიდევ სხვა და სხვა სახელოვანის სავაჭრო და სამრეწველო საქმეების შექმნით დაგვხმარებია, ჩვენის გვარისა და ოჯახისთვის კარგი სახელოვანი სამსახური გაუნვევიათ, მართლაცა და ჩვენ არც ისე წყალწაღებულები ვიყავით და ვართ, როგორც ზოგიერთები აქამდის გვთვლიდნენ და გვთვლიან კიდევაც. ჩვენშიაც მოიპოვებიან თითო-ოროლა შესამჩნევი პირნი როგორც მწერლობის ასპარეზზედ, ისევე მეცნიერების, მეხანიკ-ტექნიკის, ალებ-მიცემის, ხელოსნობის და მრეწველობის. მაშ აქ ჩვენ შევჩერდებით და შევხებით ერთ ჩვენს თანამემამულე დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილის აღწერას და გაცნობას. ეს ერთი პირი არ გეგონოთ ჩვენში, სხვებიც არიან შესამჩნევი პირნი, ყველას თავის ღირსეული ამაგი და შრომა მიუძღვის ჩვენის ტომის წინაშე და ამიტომ ჩვენც მოვალენი ვართ, რომ ეს საყურადღებო პირნი თავიანთის ენერგიულის შრომით და ხალხის სიყვარულითაც ხალხის წინაშეც გამოვაქვეყნოთ.

დავით ზაქარიას ძის სარაჯიშვილის ალებ-მიცემის საქმე და წარმოება ქართველთ ცხოვრებაში დიდმნიშვნელოვანია; საყურადღებოა მით უფრო, რადგანაც იგი არამც თუ ქართვე-

ლის ვაცისაგან დანყობილი საქმე მართოდ საქართველოში არის საყურადღებო, არამედ იგი გამოჩენილია მთელს რუსეთის იმპერიის პირველ ხარისხოვან დიდს და პატარა ქალაქებშიაც, რუსეთს გარდა სამზღვარ გარეთაც ბევრს ალაგას იც-

- 33 -

ნობენ. ყველასთვის ცხადია, რომ დავით სარაჯიშვილის სასამელები ევროპაშიაც ისევე არის მოწონებული და ქებული, როგორც თვით განათლებულ ევროპელთა გაკეთებულნი.

ბუნებითად სჩანს, ქართველნი ღვინის, არყის და ლუდის ხდას და სმას მისდევდნენ ძველის ძველადგანვე, უხსოვარის დროდამ, ქრისტეს დაბადებამდე ბევრად უწინარეს, განსაზღვრით კი მისი დრო ჩვენ არ ვიცით, თუ ქართველებმა როდის მოახერხეს ღვინის, არყის და ლუდის გამოხდის საქმე. უეჭველია ყოველივე ეს აღორძინდებოდა უხსოვარის დროდამ, რასაკვირველია უცხო ტომთა გავლენის საშუალებით, რომელთაც საქართველოზედ გავლა-გამოვლა ხშირად უხდებოდათ და იგინი აქ სტოვებდნენ თავიანთ მგზავრობის დროს ცხოვრების კვალს, სხვა და სხვა საქმეთა ცოდნათა შნოს, მოხერხებას და სხვანი. ვფიქრობთ, რომ საქართველოში როგორც ღვინის და არყის გამოხდა, ისევე ლუდის უნდა იყოს ერთობ ძველის დროდამ.

როგორცა სჩანს მაგალითებით, ქრისტიანობის მიღების შემდეგ, ქართველთა შორის, ღვინის და ხილვეულობის არყის გამოხდის ცოდნა უფრო დანინაურებულა და ამ წინსვლას მისი მოთხოვნილებაც გაუდიდებია ერთი ასად. თქმულება არის, რომ ძველ კერპთა და ღმერთთა მოგვნი, მოძღვარნი და ასეთი სასულიერო პირნი ღვინისა და არყის სმას ერთხნობით არ მისდევდნენ, მათ ამის დალევა ცოდვათ მიაჩნდათ. ქრისტიანობის მღვდელნი კი პირველის დროდგანვე სიამოვნებით სომდნენ ერთსა და მეორესაც, რადგანაც იგი მიაჩნდათ ქრისტეს სისხლად. ამიტომაც, იმავე თავიდგანვე, რაც საქართველოში მონასტრების აშენება გამრავლდა და სხვა და სხვა ძმობის ბერები გაჩნდნენ, მით უფრო ესენი სიამოვნებით მისდევდნენ მონასტრის ძმათათვის ვენახების მოშენებას, ვაზის გამრავლებას, სამონასტროდ ღვინის და არყის გამოხდა-დაყენებას, მონასტრის მახლობლივ მარნების მოწყობას და იქ ქვევრებით ღვინის შენახვას.

- 34 -

მონასტრის ძმათათვის ღვინო იმოდენად საჭიროებას შეადგენდა, რომ ბერები თავიანთ საკუთარ ღვინოს გარდა სხვათა ღვინოსაც იღებდნენ შემწირველობით და მონასტრის აბლოო-მახლო ქვევრებით ინახავდნენ, ასეთ შენაწირავ ღვინოს „ზედაშეს“ უხმობდნენ და დღესასწაულ დღეებში ხსნიდნენ ქვევრებს და მონასტრის მლოცველთ ურიგებდნენ უფასოდ, ამათში ღვინოს ისეთი მოთხოვნილება აქვდა, რომ მას ეტრფოდნენ თვით მონასტრის განდევილი ძმანი და მამანიც, რომელთაც ამიერ სოფლის ცხოვრებიდამ პირი აქვდათ არიდებული. დაუმატებთ იმასაც, რომ ესევე მონასტრის ძმები და მამანი მისდევდნენ არყის ხდასაც, იგინი ხდიდნენ ჭაჭის არაყს, სიმინდის, ქერის და სხვა და სხვა ხილეულობის. არყის ხდა ამათში ისე წავიდა წინ, რომ მათ გამოხდა იწყეს თვით ახალთაფლის, ანუ უცუცხლო თაფლის წმიდა სამთლიდამაც. სამთლის არყის ხდა მართოდ მონასტრის ძმათა ხელობა იყო და იგინი XVIII საუკ. გასვლამდე მას მრავლად მისდევდნენ, დღეს კი ეს მათში შემცირებულია. სამთლის არაყს მეტად კარგი სუნი აქვს, გემოთიც არა უშავსრა, დღეს ძვირათაც ფასობს ასეთი არაყი. მონასტერსა და ბერებს გარდა ღვინის შენახვას ზედაშედ სამღვდელოებაც მისდევდა და ყოველს მღვდელს თავის საყდრის გვერდით ქვევრები აქვდა მომზადებული და მრევლს შეაწირვინებდა ზედაშედ ღვინოს, ეს რომ ასე ყოფილა ამას ეჭვი არ უნდა, რადგანაც დღემდეც კი სხვა და სხვა მონასტრის და ეკკლესიათა მახლობლივ მრავლად შევხვდებით ხოლმე მიწაში დამარხულ ძველს ქვევრებს, მარნეულებს და სხვან.

საქართველოში, ქართველთ, მაჰმადის სწავლის გავრცელების შემდეგ, რაც მუსულმანთ შორის, შარბათის კეთება და ოსტატობა გავრცელებულა, მის შემდეგ მეშარბათენი ქართველებშიაც გაჩენილან. მერე ამ ხელობის ხალხს „მეშარბათე“ სწოდებიათ. შარბათის მკეთებელნი მთელ საქართველოში ყოფილან გამრავლებული იგი XIX საუკ. გასვლამდე არ-

სებობდა ქართველთ შორის. მეშარბათენი სიგელ-გუჯრებშიც მოიხსენებიან *). ესევე მეშარბათენი აკეთებდნენ სხვა და სხვა ტკბილ სასმელებს, რომელთაც უმაღლეს ოჯახებში და საერთოდ ქორწილებში ხშირად ხმარობდნენ. სადღეისოდ მეშარბათენი საქართველოში მოისპო.

მაგალითებით სჩანს, რომ ღვინის და არყის ხდის განვითარების საქმეს, ქართველი ბერები და მღვდლები ძველადგანვე დიდს დახმარებას უწევდნენ, მათ ამის ოსტატობა უფრო უკეთ აქვდათ შესწავლილი, და ამიტომ ვაზის მოშენებას, ღვინის და არყის ხდასაც უკეთესად მისდევდნენ. ამ უკეთესობის ოსტატობას იგინი თავიანთ მრევლსაც ასწავლიდნენ და ასე და ამ გვარად ავითარებდნენ ხალხში როგორც ღვინის დაყენების საქმეს, ისევე არყის ხდის და სხვანი, უამისობა არ შეიძლება, თუმცა ბერძნები და რომაელები ჩვენგან შორს იყვნენ, მაგრამ მაინც ჩვენ ღვინის და არყის დაყენების ოსტატობას მათგანაც ვსწავლობდით. მონასტერმა და ეკკლესიამ თავისებურად შეუწყო ხელი მევენახობას, ღვინის და არყის ხდის საქმეს, იგი განამრავლა მთელს საქართველოში, არ დარჩა სოფელი, ქალაქი და უდაბნო, სადაც კი ვაზის შესაფერი ადგილები იყო, რომ იქ ვენახი არ მოეშენებინათ. ვაზის ვენახების კეთების გარდა იგინი სხვა და სხვა ხილთა ვენახების გაშენებასაც მრავლად მისდევდნენ, რადგანაც მონასტრის ძმათათვის საჭირო იყო ხილის შენახვაც, ჩირის კეთება და სხვანი, რასაც იგინი ზამთრობით ეწყობოდნენ.

ქართულის საეკკლესიო ისტორიულის წერილებიდან კარგად სჩანს, რომ საქართველო XI საუკუნეში, სხვა და სხვა ხილის და ვაზის ვენახებით მორთული ყოფილა, ყოველს მონასტერს თუ ეკკლესიას ჰქონია მრავლად თავის საკუთარი ზვრები და სხვანი. ასევე გამრავლებული ყოფილა ღვინის და-

წურვა და არყის ხდა. მთელს საქართველოში თვით XI და

*) საქართველოს სიძველენი II ტ. გვ. 257 თფ. 1909 წ.

XII საუკუნის ისტორიული ცნობები გვაუწყებენ, რომ მაშინ მრავლად სწირავდნენ სხვა და სხვა მემამულენი, სოფლის გლეხნი და ხან მთელი სოფელიც ერთად რომელიმე მონასტერს და ეკკლესიას ღვინოებს. ასეთის შენაწირავ ღვინოების ცნობები ჩვენ მრავლად გვაქვს ძველს წიგნებში. ვიტყვით იმავე ისტორიული ცნობების საფუძვლით, რომ XII საუკუნეში მთელ საქართველოში, ღვინის და არყის დაწურვა და ხდა ისე ყოფილა გამრავლებული, ისე ყოფილა გავრცელებული, რომ მას კარგად იცნობდნენ ბიზანტიელნი, რომაელებნი, რუსნი, სლავიანთა ტომნი, საქართველოს მოსამზღვრე კავკასიის ქრისტიანთ და თათართ, ანუ მუსულმანთ ტომნი.

ყველამ იცოდა, რომ საქართველოში მოდიოდა ბუნებით კარგი ღვინო, ნამეტურ კახური იყო მათში ქებული და დიდებული, ამიტომაც ივინი საქართველოს ღვინოებს კარგადაც ეწაფებოდნენ. საუწყებელია ისიც, რომ საქართველოდამ ხსენებულ ქვეყნებისაკენ ერთხელ და ორჯელ კი არ იგზავნებოდა სხვა და სხვა ღვინოები და არაყი, არამედ რამდენჯერმე და იქმნება დიდათ მრავლადაც, ამისთვის საქართველოში უცხოთა ვაჭრებიც იქმნებოდნენ და თვით ქართველთაც ექმნებოდათ შნო, რომ თავიანთ მოყვანილ სასმელებისთვის თვისივე ტომის ვაჭრები და გამსაღებელნიც ჰყოლოდათ. საზოგადოთ კი, რომ ქართველებში ძველადგანვე ყოფილა ღვინო და არყის კეთება დანინაურებული, ამას აჩენს თვით ძველი ცნობებიც. მაგალითებრ XIII საუკუნის სიგელიდამ სჩანს, რომ ქართველთ შორის, მაშინ და მასზედ ძველადაც ღვინო და არყის ოსტატობა ისე ყოფილა მოქარგული, რომ ყურძნის მკრეფავთ ხელობა სხვა ყოფილა, ღვინის მწურავთა სხვა *). ამათ გარდა ყოფილა მეღვინეთ უხუცესიც, რომელსაც კარგად ჰქონია შესწავლილი ღვინო და არყის დანურვა-კეთება და გამოხდა. თვით სიტყვა ოქტომბრის სახელიც ღვინობის-

*) საქართველოს სიძველენი II ტ. თფ. 1909 წ.

თვე ქართველებში მეტად ძველის დროდამ იხმარება, იმ დროდამ, როცა ქართველთ თვეთა და წელთა დროთა სახელები სულ თავიანთებურად ქართულად აქვნდათ.

ისიც ვიცით, რომ საქართველოს ღვინოებს ევროპიელთ გარდა კარგად ეტანებოდნენ თვით აღმოსავლეთის ხალხნი, სომხები, ქალდეველთ და ნინეველთ აისორები, ოსები, ამათ გარდა თვით მრისხანე სპარსნი, ლეკნი, ოსმალონი და დრო და დრო არაბნიც. მართალია მუსულმანებს ღვინის დანურვა კი არა და ისლამისაგან თვით სმაც აქვნდათ სასტიკად აღკრძალული, ეს აღკრძალვა სჯულის ძალით იყო დაკანონებული, მაგრამ მაინც მათ შორის მრავლად იყვნენ ისეთნიც, რომელნიც ღვინოს და არაყს კარგად მისდევდენ და ხშირად ძალზედაც სომდნენ, მაგალითებრ ასეთივე ყოფილა ქართველის თავ. შალიკაშვილის ქალისაგან ნაშობი შაჰ აბაზი, რომელმაც კახეთი და ქართლი 1618 წ. აიკლო და რომელმაც ბევრი ვნება მოგვიტანა. თვით ეს ტირანიც კი თურმე ძალზედ სომდა ღვინოს. მას გარდა მრავლად სხვანიც მისდევდნენ სმას, ზოგნი ჩუმად და ზოგნი აშკარად.

ამიტომ ასეთ პირთა მეოხებით, საქართველოს ღვინოს და არაყს მათს ქვეყნებშიაც კაი გასავალი აქვდა, იქით საქართველოს ვაჭრებს ღვინო და არაყი ხან ჩუმად მიჰქონდათ და ხან აშკარად, იქ ზოგ ალაგას აშკარად ჰყიდდნენ და ზოგ ალაგას ჩუმად, მუსულმანთ ზოგ დიდ კაცებს კი პირდაპირ სახლებში უგზავნიდნენ ჩუმად ღვინოს და არაყს. ამიტომ თუმცა არა მრავლად, მაგრამ მაინც აღმოსავლეთის ქვეყნებში საქართველოს ღვინოს და არაყს კაი გასავალი ჰქონდა, ნამეტურ პაპის არაყს, რასაც დალისტნელნი, სპარსნი, ოსმალნი და არაბნი ღვინოზედ უფრო თავისუფლად მისდევდნენ და სომდნენ.

აღმოსავლეთის თათრის ტომთ შორის, სადაც კი ვაზი ხეირობდა, იქ ღვინის და არყის ხდასაც თათრები მრავლად მისდევდნენ, სწურავდნენ სხვა და სხვა ფერის ღვინოებსა და

- 38 -

ხდიდნენ მრავალნაირ არაყებსაც. სმითაც ღიდათ იყვნენ შეჩვეულნი და ძრიელ ხშირად და მრავლადაც ენაფებოდნენ ღვინო და არაყს. მევენახობა, ღვინის და არყის დანერგვა და ხდა მათში მაჰმადის გამოჩენამდე დაშთა. ამ პირმა რა ნახა თათრის ტომთაგან უხვათ ღვინის და არყის სმა, ამიტომ იგი აღკრძალა და „ყურანშიაც“ დაუთმო ადგილი და უბრძანა, რომ ღვინის სმა ცოდვა არისო. ამ მოციქულის შემდეგ კი თათრებში ღვინის და არყის ხმარებაც შემცირდა და გამოხდა და დანერგვაც მოისპო. ეს რომ ასე იყო, ამას აჩვენებს ის სპარსთა პოეტური წიგნები, რომელნიც მაჰმადზედ წინეთ არიან დანერვილნი. ამის მაგალითია თვით ფირდუსის პოემა „შაჰ-ნამე“ ქართული თარგმანი XVII საუკ. და „როსტომიანად“ წოდებული *), სადაც ფირდუსის სიტყვით, ძველ სპარსთა გმირები ძრიელ ხშირად სომენ ღვინოს, არაყს და მის მერე მისდევდენ ბრძოლას. ამას ვხედავთ თურანელ გმირებში, ირანელებში, სპარსეთში, არაბეთს და მთელს აღმოსავლეთის ერთა შორის. მერე კი მოისპო ეს მათში, მაგრამ მაინც ღვინისა და არყის ხმარების გემო კი არ გამქრალა მათში. ამიტომ ესენი ჩვენს ღვინოსა და არაყს ცის მანანასავებ უმზერდნენ.

ასე და ამ გვარად, კარგად სჩანს, რომ საქართველოს ღვინო და არაყი ცნობილი ყოფილა როგორც დასავლეთ ევროპის ზოგ ხალხთა წინაშე, ისევე ცნობილი ყოფილა იგი აღმოსავლეთის ხალხთა შორისაც. ქართველთ დაკავშირება და გაცნობა რუსთათვის იწყება იმ დღიდან, როცა რუსებმა ქარ-

თველთ მაგალითით ბიზანტიელთაგან ქრისტიანობა მიიღეს, მის მერე ნელ-ნელა საქართველოს და ქართველ ხალხსაც დაუახლოვდნენ და საქმე ისე მოეწყო, რომ თვით თამარ მეფეც კი რუსის მეფის შვილზედ იქმნა გათხოვილი. ამ გარემოებამ ქართველები რუსების წინაშე ცნობილ ჰქმნა არა მარტო ქრი-

*) „შაჰ-ნამე“ ფირდუზის. ქართულად ნათარგ. „როსტომიანი“. XVII საუკ.

- 39 -

სტიანობის მხრით, არამედ საქართველოს ნაცოფით, თვით ღვინოთი და არყით. ქართველთა ღვინო ცნობილ იქმნა რუოსის სამღვდელოების წინაშე XII საუკუნის დამდეგიდამ, ივინი საქართველოს ღვინოს ზიარების და ზედაშესთვის ყოველთვის ნატრობდნენ და ამიტომ ხშირად საქართველოში რუსის ბერებს და მღვდლებსაც გზავნიდნენ და ღვინოებს ყიდულობდნენ.

ქართველთ ღვინო რუსის სამღვდელოების და თვით მათ დიდებულთ წინაშე იქამდის გაცნობილ იქმნა, რომ XVII საუკუნის დამდეგიდამ, რუსის ბერებს და მღვდლებს გარდა საქართველოში იწყეს მოსვლა მოსკოვის ვაჭრებმაც, ესენი მოდიოდნენ კავკავის გზით კახეთში, იქ ყიდულობდნენ სხვა და სხვა ნაირ ღვინოებს და მერე ეს ღვინოები რუსეთში მიჰქონდათ გასაყიდათ. XVII საუკ. კახეთისთვის ავი დღეები დადგა შაჰაბაზის წყალობით. თეიმურაზ პირველმა იმავე დროს მოსკოვის მეფეებთან წერილების მიწერ-მოწერა დაიწყო და დახმარების თხოვნა სპარსეთის წინაშე, რათა შაჰაბაზს მოესვენებინა ქართლი და კახეთი. ასეთ მიწერ-მოწერამაც კარგი გავლენა იქონია ქართველებზედ. ქართლ-კახეთი რუსებმა უფრო კარგად გაიცნეს, ამიტომ მათ ხშირადაც იწყეს საქართველოში შემოსვლა, ასევე ქართველები დაუახლოვდნენ. რუსებმა ეს დაახლოვება ღვინის სავაჭრო ასპარეზზედ კარგადაც გამოიყენეს. მათ საკმარისად გაუადვილდათ რუსეთში საქართველოს ღვინოების გატანა და ვაჭრობა. XVII საუკუნის შემდეგ, ქართველთ ვაჭართ ალებ-მიცემის საქმე უფრო გავრცელდა და წინ წავიდა.

წინედ თუმც ორიოდ ქართველი ვაჭარი მიდიოდა რუსეთში სავაჭროდ, მერე კი, ანუ XVIII საუკუნის შემდეგიდამ საქართველოდამ რუსეთში მრავლად დაიწყეს ვაჭრებმა მგზავრობა და საქონლის გატანა-გასაყიდათ, ასევე მათი საქონლის შემოტანა აქ გასასყიდათ. ქართველთ ვაჭართ დაახლოვებამ და

ამის პირობებმა გამოიწვია, რომ ეკატერინე იმპერატრიცამ,

- 40 -

1780 წ. ეკატერინეში, საქართველოს ვაჭართათვის ბაზრობა, ანუ იარმუკობა დააფუძნა. აქ იარმუკობა ხან წელიწადში ერთხელ იმართებოდა, ხან ორჯერ. ამ იარმუკაზმად მიდიოდნენ ქართველთ ვაჭრები, თან მიჰქონდათ თავიანთი საქონელი, იქ რჩებოდნენ იარმუკობაზედ, მოისაქმიანებდნენ და მერე დაბრუნდებოდნენ შინისკენ. ამ მგზავრ ვაჭართათვის ქართველ მთავრობისაგან სამეფო მფარველობაც იყო დადგენილი, მთავრობა ქართველ ვაჭრებს გზის მაჩვენებელ და მფარველთ უნიშნავდენ, მასთან ქართულად, თათრულად და ლათინურად დაწერილ პასპორტებსაც აძლევდნენ. ასევე მფარველობდა საქართველოს ვაჭრებს თვით რუსეთის მთავრობაც.

ცნობა არის დაშთენილი, რომ ქალაქ კატარინეს „იარმუკობაზედ“ მრავლად მიჰქონდათ ქართლ-კახური ღვინოებიც, სადაც კაი ფასად ჰყიდდნენ ამ ღვინოებს. ასე და ამ გვარად, ჩვენ ვიცით კარგად, რომ XVIII საუკუნეში, საქართველოს ღვინოებს რუსეთში კაი გასავალი ჰქონდა. იმის ცნობაც არის დაშთენილი, რომ რუსეთში იმერეთიდანაც გადაჰქონდათ ღვინო და ჰყიდდნენ. საზოგადოთ საქართველოს ღვინოს და არაყს ყველგან კაი გასავალი აქვდა, ყველგან იგინი კაი ფასში იყიდებოდა, ხოლო საქართველოს ვაჭრებს აღმოსავლეთის მტაცავთ მუსულმან ხალხთა შიშით ვაჭრობა არ აქვდათ რიგიანად დაყენებული, ვაჭრობისთვის თითქოს მათ დრო და გარემოება არა სწყალობდათ, ამიტომ იგინი ამის ასპარეზზედ მოკატუნებულნი იყვნენ. ხოლო ქართლ-კახეთის რუსეთის იმპერიასთან დაკავშირებამ კი მათ მისცათ საფუძველი წელში გაშლის, აღორძინების და წინ სვლის.

ქართველთ მეფობის დროს, ანუ XVIII საუკუნის გასვლამდის, სამეფო გამგეობას თფილისში, აქვდა სამოქალაქო გამგეობა, ეს სამოქალაქო გამგეობა შემოიღეს მას შემდეგ, რაც ქალაქის მცხოვრებთ შორის საპატო მოქალაქობა განწესდა, როცა მოქალაქეებს მიენიჭათ უფლება და პატივი ისეთი, რომ მათ თვით მეფის სახლში შეეძლოთ შესვლა კარის

- 41 -

კაცთა დაუკითხავად. ასეთ საპატო მოქალაქეთ მომდევარნი თფილისში დღესაც სცხოვრობენ, ხოლო რიცხვი მათი კი

ძრიელ შემცირდა. მაშინდელი საპატოო მოქალაქენი თვით საქართველოს რუსეთის იმპერიასთან დაკავშირების დროს, რუსის მთავრობამაც იცნა და დღეს მათ მომდევარნი თფილისში „პაჩოტნი გრაუდანათ“ ინოლებიან. დიახ, აი ასეთ საპატოო მოქალაქური წესების შემოღების შემდეგ, თფილისში, სამეფო გამგეობისაგან დანიშნულ იქმნა თფილისის მელიქიც.

მაშინდელი მელიქი ახლანდურად ქალაქის თავს უდრის. თფილისის მართვა-გამგეობა მელიქს ჩაბარდა, მაგალითებრ ხიდების პატრონობა, ხარჯის აკრეფა, გზების კეთება, ხელო-სანთ ამქრების უსტაბაშების ზედამხედველობა, თფეზის იჯარა, აბანოების, ბურნუთის, თუთუნის, წურბლის, ღვინის, არყის და ყველაფრის, რაც კი რამ მოიპოვებოდა მაშინ თფილისში. 1770 წ. თფილისში რამდენიმე ათასი ღუქანი იყო, ასევე სხვა და სხვა ქარვასლები, სადაც ისადგურებდნენ მოგზაურნი, მოგზაური ვაჭრები და ასევე სხვანი. თუ ვინმე მსწავლეული მოვიდოდა მაშინ, იმას სამეფო პირნი მიინვევდენ თავის ღჯახში. 1770 წ. რომ თფილისის მოვაჭრეთა ღუქნები ერთობ მრავლად ყოფილა, ამას ასაბუთებს თვით იმ დროის მოგზაურთ აკადემიკი ღულდენშტეტი, რომელმაც მიმოვლო მთელი საქართველო, მასთან ანუხსა თფილისი და მოიხსენა ყოველივე იმ ვაჭართ და ხელოსნებთ საქმენი, რაც კი მაშინ თფილისში არსებობდა. მან ეს რიცხვით არ უჩვენა, მაგრამ ჩვენ ვიცით ეს ჩვენის ისტორიულის დასკვნით.

სხვა და სხვა იჯარათა საქმეებს ჩვენ არ ავნუხსავთ, ვიტყვით მხოლოდ მას, რომ მთელის თფილისის ღვინის და არყის მოვაჭრეებს წელიწადში 1 000 მ. ჰქონიათ ხარჯად შეწერილი. ასევე სხვა და სხვა იჯარებიც მცირე ყოფილა, ყოველივე ამას ქალაქის ვაჭრებთაგან თფილისის მელიქი და მისი გამგეობა ჰკრებდა და მერე ეს ანაკრეფი სამეფოშიაც შეჰქონდათ. ვიცით ისიც, რომ მაშინ ბურნუთის იჯარა წელიწადში

- 42 -

100 მ. ყოფილა. ღვინის და არყის გადასახადის ცნობა ჩვენ შემდეგის გარემოებიდამ ვიცით: 1800 წ. 28 დეკემბერს გარდაიცვალა ქართლ-კახეთის მეფე გიორგი. მაშინ ჯერეთ ისევ ქართველთ სამეფო მთავრობა არსებობდა, ასე რომ 1801 წ. ხარჯი ქართველთ მთავრობამ განაწესა თფილისზედ, მათ რაც 1801 ხარჯი აიღეს თფილისიდან, იმით დაასათვლავეს მეფე გიორგი. მეფე სამ თვეს დაშთა დაუმარხავი, სიონში იდო მისი გვამი და აქ ინახამდენ ყინულით, რასაც მოქალაქეთაგან

ხარჯი სჭირდებოდა.

თუმცა ქართლ-კახეთის მეფე 1800 წ. 28 დეკემბერს მოკვდა, თუმცა რუსეთის მთავრობამ 1801 წ. დასაწყის უკვე საქართველო რუსეთის იმპერიასთან შეკავშირებულად გამოაცხადა, მაინც მათ 1801 წ. ხარჯის განწერა კი ვერ მოასწრეს, ვერ მოახერხეს. 1801 წ. ხარჯი თფილისის ვაჭრებმა და ხელოსნებმა საქართველოს სამეფო წესისამებრ გადახადეს. რუსეთის მუავრობამ 1801 წლის ბოლოს კი მოახერხა და თფილისის ვაჭრებს და ხელოსნებზედ თვისგან მიერ დაწესებული ხარჯი განაწესეს, მაგალითებრ მთელის თფილისის ღვინით და არყით მოვაჭრეებზედ დაუდგენიათ 2000 მ. წლიურად გადასახადი, ნათქვამია, **რომ წინა წლის ქართლ-კახეთის მთავრობის მიერ განწესებულ გადასახადზედ 1000 მ. მეტიო** *). აქედამ ცხად არს, რომ წინა წელს 1000 მ. ყოფილა. თქმულია ისიც, რომ თუმც ღვინო და არაყი მაშინ ერთობ იაფი იყო, მას მაინც თფილისში დიდი გასავალი ჰქონია, კარგად სჩანს, რომ ადგილობრივ ალებ-მიცემის გარდა, ღვინო და არაყი მრავლად გაჰქონდათ თფილისიდან სხვა და სხვა ქვეყნებშიაც, რაზედაც ჩვენში ცნობებიც არის მრავლად დაშთენილი. ისიც კი უნდა ითქვას, რომ იმ დროს, თფილისში, ღვინო და არყის გამსყიდავი, ანუ სირაჯების რიცხვი დიდი უნდა ყოფილიყოს. „სირაჯებს“ მრავლად და ხშირად ახსენებენ ძველ სიგელ გუჯრებში **).

*) კავკასიის აქტები I, II და III ტ.

**) საქართველოს სიძველენი II ტ. გვ. 256 თფ. 1909 წ.

ვითცა, რომ ვაჭრების პატივის ცემას თვით ქართველთ მეფენიც მხურვალედ მისდევდენ, მოქალაქობის გარეშე მეფე ერეკლემ ვაჭარ ხოჯიშინასოვს თავადისშვილობა უბოძა, ბაბანას, ანუ ბაბანაშვილს დღეს ბაბანასოვი – აზნაურობა და თვით რუსეთის წინაშეც დაახლოვებას პირდაპირ სოვდაგრული მიმართულება აქვდა, რაზედაც ზემოთაც ვისაუბრეთ, ღვინო და არყის ნიხრის ზომა ჩვენ აქ მიტომ მოვიყვანეთ, რომ მით დაგვესაბუთებინა ქართველთ მეფეთ დროის მთავრობისაგან ალებ-მიცემის და ვაჭრობის მნიშვნელობის ზომიერად ცოდნა, ვაჭართა მნიშვნელობა კარგად ესმოდათ მით უფრო, რადგანც XVIII საუკუნიდამ, ქართველთ შორის გაჩნდენ ევროპაში ნამყოფი ვაჭრები, რომელთაც იქიდან სხვა და სხვა საქონელი შემოჰქონდათ. იყვნენ ისეთნიც, რომელთაც თფილისის კა-

თოლიკის ბერების დახმარებით კომერციული სწავლა ნეაპოლში მიეღოთ, იყვნენ ისეთნიც, რომელთაც სპარსეთის მხრით ამსტერდამში და ინგლისშიაც ემგზავრნათ სავაჭროდ და იქი-დამაც თთვილისში საქონელიც შემოუტანიათ ხშირად.

სომხურის ცნობებით სჩანს, რომ სანერი ქალაქი საქართველოში, სპარსეთის გზით ინგლისის სამფლობელო ინდოეთის მადრასეს და კალკუტიდამაც შემოჰქონდათ და ასევე გოლანდიიდან. მე მაქვს იზმროვების ძველ საგვარეულო სავაჭრო ცნობები და იმ ცნობებიდან სჩანდა, რომ საქართველოს ვაჭრებს, არამც თუ მართოთ საქართველოს დაბა და სოფლის ბაზრობა სცოდნიათ და ოსმალთა „პარასკევობა“) რაც იმერეთში იქმნა XVII საუკუნიდან შემოტანილი და რუსეთის იმპერატრიცასაგან განწესებულ კატორინეს იარმუკობა, არამედ ამათ სცოდნიათ კარგად თვით ინგლისის სააღებ-მიცემო ბაზრობის დრო და უამიცი. ვიცით ისიც კი, რომ ერთ დროს, საგარეჯოდამ რამდენიმე ვაჭარი წასულა სპარსეთს და ინდოეთში სავაჭროდ და ამათ თან ღვინო და არაყიც კი წაუღიათ გასასყიდათ, ესენი მადრასეს და კალკუტას მისულან და იქ სომხის მდიდარ ვაჭარ კრემის შახრიმიანის მახლობლად

- 44 -

უცხოვრნიათ. სამწუხაროდ ეს ცნობები მოსეს იზმროვთან დაიკარგა, საინტერესო კია ვიცოდეთ, თუ XVIII საუკუნის ნახევარს საგარეჯოდამ ვინ ვაჭრები წავიდნენ სპარსეთს და ინგლისს სავაჭროდ. ამაზედ უეჭველია საგარეჯოში რამე ცნობები იქმნება დაშთენილი. იმასაც კი ამბობენ, რომ თვით შახრიმიანიც კარგად იცნობდა საგარეჯოს სომხებს და მათში ერთს ოჯახს ენათესავებოდა კიდევცო.

ქართველ მეფეთა დროს არყის ხდას ყველა მისდევდა, ვინც მოისურვებდა და სახდელ იარაღს, ანუ ქვაბებს იშოვნიდა, იმას შაქლო არაყი ეხადა, ასევე ღვინო იყო. რუსეთის მთავრობის დამყარების შემდეგაც ცოტა ხანს დარჩა ღვინის და არყის ხდა იმ ძველის წესებით და უკანასკნელ უამს კი არყის ხდას ბაჟი დაედო იმ წესით, როგორც ეს რუსეთში იყო დადგენილი. ამიტომ ქართველთ შორის არყის ხდა ძრიელ შემცირდა, აღარავინ ხდიდა იჯარის გამო, ყველამ ღვინის დაწურვას მიმართა, აუარებელი ჭაჭა უბრალოდ იყრებოდა, ხან კი მთის ხალხი მიზიდებოდა ბარიდამ და ივინი ხდიდნენ პაპის არაყს, მთის ხალხს ნება აქვდა არყის ხდის და სმის, რადგანც მათში ვაზი ვერ მრავლობდა, როგორც

მთის ხალხს ნება აქვდა უბაჟოთ არყის გამოხდის. ბაჟის დადგენამ ისე იმოქმედა, რომ ქართველებმა ერთ დროს ქალაქ ადგილებს სრულიად ამოჰკვეთეს არყის ხდა და მასთან სმაც კი, არაყს კაცი სადმე დიდს წვეულებას, ქორწილს და ასეთ ლხინსა და ჭირში თუ ნახავდა, თორემ სხვა არსად და არას დროს. ასეთი გარემოება ნელ-ნელა ქართველებში საყურადღებო ხდებოდა, რადგანაც კერძოთ საქართველოში და საერთოდ მთელს კავკასიაში, რუსის მხედრობა დღითი დღე მრავლდებოდა, ემატებოდა ჯარი ჯარს და მათი სიმრავლე კიდევ აუცილებლივ ითხოვდა არყის ქონვას და მით ვაჭრობას. ქართველთ ვაჭრები კი სახელმწიფო ბაჟს უშინდებოდნენ და არაყს ვერ ხდიდნენ, არც ვაჭრობდნენ, საქმე ისე მოეწყო, რომ 1820 წლებიდან თფილისის ვაჭრებს არაყი რუსე-

- 45 -

თიდან შემოსატანი გაუხდათ, ნამეტურ პურის არაყი, რასაც რუსის მხედრობაში კაი გასავალი აქვდა.

ქართველთ ვაჭრები რაკი ცხადათ დარწმუნდნენ არყის ხდის საჭიროებას და მის კარგს ვაჭრობას, ამიტომ მათ მოაწყვეს სახდელი ქვაბები, იწყეს არყის ხდა და მით ვაჭრობა, მოკლე დროის განმავლობაში ქართლს და კახეთს ძველებურად მოიფინა არყის ხდის საქმე და თფილისის ვაჭრებშიაც გამოჩნდა მალე საქართველოს არაყი. პირველ დროებს ჭაჭის არაყს ხდიდნენ, მერე ამას პურის არყის ხდაც მოჰყვა, მართალია ქართველებმა არყის ხდა იმ განვითარებით და ოსტატობით არ იცოდნენ ეს როგორც დღეს არის, მაგრამ როგორც იცოდნენ და ხდიდნენ, იგინი მის ცოდნით იოლას მიდიოდნენ. ნელ-ნელა არყის ვაჭრობა ისე მოეწყო და ისე წავიდა წინ, რომ ამ გარემოებას და მის საჭიროებას თვით შეძლებულ ვაჭართა მცოდნე რიცხვმაც კი მიაქცია ყურადღება. მათაც დაიწყეს არყის ხდაზედ ლაპარაკი, ცდა და საქმის მოწყობა, უამისობა მათგან არც შეიძლებოდა, ვინაიდან მათ არყის ზიდვა ბოჭკებით რუსეთიდან უხდებოდათ მოტანა და ამ მოტანისათვის დიდს ხარჯსაც იტანდნენ.

ქართველებმა რუსეთის მთავრობის წინაშე, ვაჭრობა და სოვდაგრობა იწყეს 1825 წლიდან. მანამდისაც იყვნენ თითო-ოროლა, ხოლო ამ დროდამ კი ვაჭრობას, სოვდაგრობას და ფოდრაჩიკობას კერძოდ მოჰკიდეს ხელი. პირველ სოვდაგრობათ თფილისში ქართველთაგანნი აღმოჩნდნენ ზუბალაშვილები, ფორაქაშვილები, მერე სარაჯიშვილები და შემდეგ სხვა-

ნიც მრავალნი. პურის მალაზიების დახსნა და ვაჭრობა ქართველთაგან თფილისში იწყება 1820 წლიდან, „ალაფობა“ კი ძველადგანვე იყო. არაყის ხდის დანყება კი 1825 წლიდან. არაყის ხდის ასპარეზზედ სჩნდება იაკობ ზუბალაშვილი, სომეხი მდიდარი მირზუაშვილი, მერე ფორაქაშვილები, ამათ მოსდევს სარაჯიშვილი და სხვანი. ზუბალაშვილების არაყის სახდელი ქარხანა თავის დროის კვალად შემცნეული ყოფილა

- 46 -

და მას წელიწადში 8000 ვედრაზედ მეტი არაყი უხდია, როგორც ეს მაგალითებზე მოხსენებულია „კავკასიის აქტებში“, რომ 1838 წ. 8000 ვედრა არაყი გამოიხადა ზუბალაშვილის არაყის სახდელ ქარხანაში.

შეიძლება, ამ პირთ გარდა სხვებსაც აქვდათ საქართველოში არაყის ქარხნები, მაგრამ მისი ცნობები ჩვენ არ გვაქვს, ამიტომ რაც ვიცით, ჩვენც იმას მოვიყვანთ ვაკვრით. ფოთის ალების შემდეგ, იმერეთს გაერთიანება მოეწვინა, მალე გურიაც დამორჩილდა და ყოველივე ესე იმერეთის სამეფოსთან დაკავშირებული რუსეთის საქართველოსთან დაკავშირებული გამოცხადდა 1810 წლის შემდეგ. ამ გარემოებამ ბერძნების და სხვათა ტომთ დაახლოვებასაც ხელი შეუწყო, მათ თავისუფლად იწყეს საქართველოში შემოსვლა, სხვა და სხვა საქონლის შემოტანა, ასევე საქართველოდამ გამგზავრება და ნაირ-ნაირი საქონლის გატანა, ნამეტურ სიმინდის, ღომის და სხვათა, ამისთვის მათ თავისუფლება მიეცათ, აღარც ოსმალთა მთავრობა ანუხებდა, აღარც ყაჩაღთა ბრბო სცარცვამდა. ფოთი პირველ წლებში მიუდგომელი ნავთსაყუდარი იყო, ამიტომ მის ალების შემდეგ სავაჭრო ადგილად ორპირი იქმნა. აქ გაშენდა სავაჭრო ბაზარი, აქ იწყეს ოსმალოდამ ვაჭრებმა შემოსვლა და თან შემოტანა ლიმონის, აპელსინის, ლეღვის და სხვა და სხვა სასმელების. საქართველოს ვაჭრებიც ორპირში მიდიოდნენ და იქა ვაჭრობდნენ ყველა ნაირ საჭირო საქონლით. მართალია სავაჭრო ბინა, ანუ ნავთსაყუდარი ბოლაში ფოთიც იყო, აქაც იყო ვაჭრობა გამართული უცხო და საქართველოს ვაჭრების, მაგრამ შიშინაობის და უხილობის გამო ვაჭრობა ისე არ იყო, როგორც ორპირში.

ოსმალეთიდან და სლავიანთა ტომთ ვაჭრებთ შემომსვლელთ შორის პირველი ადგილი ბერძნებს ეკავათ. ბერძნები შემოდდიოდნენ ყველაზედ მრავლად, იგინი ყიდულობდნენ სიმინდს ერთობ ბევრს და ნაყიდი გაჰქონდათ ოსმალეთის ქა-

ლაქებში, ოსმალეთიდან მათ შემოჰქონდათ გასაყიდათ სხვა

- 47 -

და სხვა ნაირი არაყი და ნამეტურ მასტიკა და სხვა მაგარი სასმელნი. ბერძნებმა კარგად წაიყვანეს არყის ვაჭრობა ფოთს, ორპირს და სხვა ასეთ ქალაქებში. მათ ოსმალეთიდან შემოტანილი სასმელები სავაჭროდ არ ჰყოფნიდათ, მალე ელვოდათ, შემოტანა კი ყოველთვის სჭირდებოდათ, ამიტომ რამდენმამე ბერძენმა იმეცადინეს და 1825 წლებს ფოთს და ორჭოპს ადგილობრივ არყის ქარხნები გახსნეს, მათ იწყეს აქ პურის, ჭაჭის და ხილის არყის ხდა და ხანდისხან მაგარ სასმელებსაც აკეთებდნენ. ჭაჭა და ხილი მაშინ იმერეთში ოხრად იყო, აბა მათ ამისთვის არ გაუჭირდებოდათ, სახდელს ყოველთვის იშოვნიდნენ, საქმე კარგად მისდიოდათ, გამოხდას ვერც კი ასდიოდნენ, ხოლო მათმა არსებობამ დიდხანს არ გასტანა. 1830 წლის შემდეგ, ფოთს და ორპირში ბერძენ მეთარყეთა აღარც სახდელი ქარხნები იყო და აღარც ამის ვაჭრები. რუს-ოსმალთ ომიანობის პირობებმა მოსპო იგი.

არყის ვაჭრობა კი დღითი დღე მატულობდა, ფეხს იდგამდა, იგი ყველგან საჭირო ხდებოდა და ნამეტურ რუსის მხედრობისათვის. ორპირიც ნელნელა უფრო წინაურდებოდა ვაჭრობის მხრით. საქართველოს გარდა მთელს კავკასია და ოსმალეთის ქალაქებში ორპირი იქმნა ცნობილი, როგორც კარგი სავაჭრო ალაგი. აქ ნახავდით თქვენ ვაჭრებს ინგლისელებს, იტალიელებს, ფრანკუზებს და სხვათაც, ესე იგი მთელის ევროპიდან შემოსულ ვაჭრებს, ასევე რუსის ვაჭრებსაც. ორპირში რუსეთის ვაჭრებთა რიცხვი ისე წავიდა წინ, რომ მათ რიცხვს ორპირში შემოჰქონდათ ყველანაირი რუსეთის საქონელი, მათვე მოჰქონდათ მრავლად სხვა და სხვა სასმელები, ნამეტურ არაყი. ყველა საქონელი ზღვით შემოჰქონდათ და მერე ზღვიდან რიონში შემოდდიოდნენ ნავებით და ორპირამდის ამით მოდიოდნენ და ზიდავდნენ საქონელს.

ასეთ ვაჭრებსაც არყის შემოტანა საკმარისად უჭირდებოდათ, ამიტომ 1840 წ. ორმა რუსმა ორპირში გახსნეს არყის ქარხანა. არყის საქმეები კარგად მისდიოდათ, ხოლო აღ-

- 48 -

გილობრივ მთავრობას ვერ ეწყობოდნენ, ამიტომ ეს ქარხანა რამდენიმე წლის შემდეგ დაიკეტა. 1845 წ. სამტრედიიაში ერ-

თი არყის ქარხანა გახსნა ერთმა რუსის გენერალმა, მაგრამ საქმე ვერც ამას წაუვიდა კარგად, თუმცა არყის მოთხოვნილება კი მაშინ დღითი დღე იზრდებოდა. 1850 წ. ეს ქარხანაც დაიკეტა. ამის შემდეგ არყის სახდელ საქმეს დიდი ყურადღება მიაქციეს იმერეთში მოვაჭრე ბერძენთ და სხვა წვრილ ვაჭრებმაც, ამათაც იწყეს ორპირს, ფოთს, სამტრედიას და შავის ზღვის მდებარე ქალაქებში პატარ-პატარა არყის ქარხნების დახსნა, მაგრამ მალე ამათაც მიეცათ დასასრული, რადგანაც იგინი მთავრობის მიერ განწესებულ ბაჟს ადვილად ვერ იხდიდნენ. ამიტომ ასეთ პირთაგან დახსნილი ქარხნებიც მოისპვნენ ისე, რომ მათი ხსენება 1850 წ. აღარსად იყო, მოსპობილ იქმნენ ყველაფრით. ამ პირთა შედეგს მოჰყვა ერთი არყის ქარხნის გახსნა ქუთაისს, ეს გახლდათ გიორგი ქაიხოსროს ძე ბოლქვაძე და 1865 წ. ქუთაისში მისგან გახსნილი არყის ქარხნის საქმე.

გიორგი ბოლქვაძე კონსტანტინეპოლს გაზრდილა, იქ უსწავლია არყის ხდა და გასუფთავება, მერე საქართველოში დაბრუნებულა და ქუთაისში გაუხსნია არყის ქარხანა, სადაც არაყს თვით იმერთა გლეხებთაგანაც ყიდულობდნენ და ასუფთავებდნენ. ამას ვარდა სხვა გვარადაც აზავებდნენ. გიორგი ქაიხოსროს ძე ბოლქვაძემ ამის ასპარეზზედ კარგი შნო და უნარი გამოიჩინა, მის არყის ქარხნის არსებობის საქმეს კარგი ისტორია აქვს, ამას თავის ალაგას მოვიყვანთ, აქ კი რადგანაც ქუთაისი ვახსენეთ, ამიტომ განმეორებით მოვიყვანთ რიგის აღწერისამებრ, რომ გიორგი ბოლქვაძეზედ ადრე, ქუთაისში, 1835 წლებს, ზუბალაშვილების ცდით გაიხსნა არყის ქარხანა, რომელ ქარხნის არსებობის საქმენიც გვაუწყებენ, რომ ქუთაისში, 1838 წ. ამ ქარხანაში 8000 ვედრა არაყი გამოუყვანიათ. ერთს და იმავე დროს, როცა არყის ქარხნების დახსნის საქმე იმერეთში ყველგან ასე წინაურდებოდა,

- 49 -

იმავე დროს, ამავე ვარემოებას და წარმატებას არც ქართლი და კახეთი უვარდებოდა უკან, აქაც ძრიელ ხშირად იხსნებოდა სხვა და სხვა პირთაგან არყის ქარხნები.

როგორც ვიცით დამხსნელთ შორის ხშირად ქართველებიც იყვნენ ხოლმე. ერთი ასეთ პირთაგანი ყოფილა ივანე ადამის ძე ფორაქაშვილი, რომელიც სოვდაგრობას და ვაჭრობაში კარგად ყოფილა დახელოვნებული. ასეთი ხელოვნება და შნო მათ გვარის წევრთა საკუთრებას შეადგენს. ივანე

აღამის ძემ სხვებთან ერთად რამდენსამე ალაგას გახსნეს კარ-
გი არყის ქარხნები და მათ რიცხვში ვლადიკავკასიას, სადაც
მათ მიერ გახსნილ არყის ქარხანა კარგა ხანს არსებობდა.
ამათსავე დროს, საქართველოში გაჩნდნენ სხვა და სხვა რუ-
სის არყის მოვაჭრენი და ასევე ქართველნი და საქართველოს
სომხებიც, რომელნიც მრავლად ხსნიდნენ საქართველოს და
კავკასიის სხვა და სხვა ქალაქებში არყის ქარხნებს. ამათსავე
დროსა და ნიადაგს მოჰყვა დავით ზაქარიას ძის სარაჯიშვი-
ლის მიერ დაარსებული ქარხნის საქმე, რომელსაც მომავალ-
ში ენერგიული პატრონის წყალობით საქმე კარგად წაუვიდა.

ბოდიშს ვიხდით პატივისცემით, რომ აქ ასე უნდა ვისა-
უბროთ. იქმნება ამის სურვილი თვით პატივცემულ დავით
ზაქარიას ძესაც არა აქვს, მაგრამ იმედია მოგვიტევენს, ვინაი-
დგან ისტორიული ჭეშმარიტება, ისტორიის მეცნიერული რი-
გი და წესი ხალხის ცხოვრების საქმეთა ძიებისა აუცილებლად
ითხოვს ასეთ საქმეთ ანუ სხვას, მის არსებობის პირობების გა-
ცნობას და ყოველთვის გამომზეობას. უეჭველია განათლებუ-
ლი მკითხველი დაგვეთანხმება ამაზედ, რომ თუკი ოდესმე მე-
ცნიერული მისტორიენი გვეყოლებიან, თუკი ოდესმე ქარ-
თულს ენაზედაც დაინერება ქართველი ერის ცხოვრების გა-
ნახლებით მეცნიერული ისტორია, იქ უეჭველია დავით ზაქა-
რიას ძის ცხოვრების და მოქმედების ცნობებიც ადგილს და-
იკავენს.

- 50 -

ამიტომ მოვალენი ვართ, რომ ქართველ ერის სამრეწვე-
ლო, სავაჭრო და სახელოსნო საქმეებს ჯეროვანი ყურადღება
მივაქციოთ, ავხუხოთ ყოველივე დანჯრილებით და მით ჩვენს
მისტორიეთაც მომავალში მასალები ექმნებათ მის შესახებ,
თუ ქართველ ერმა როგორ გამოდგა ფეხი მრეწველობის და
ვაჭრობის ასპარეზზედ, როგორ დანიანაურდნენ, როგორ რა
შეისწავლეს და შეითვისეს, ამის ანუ სხვა საჭირო არის, რად-
განაც მას მიენიჭება ფართო მნიშვნელობა, ვინაიდან XIX
საუკუნის ქართველთ მრეწველობა და ალებ-მიცემა აღორძინ-
და ერთობ ღატაკის ნიადაგიდამ, ამ ნიადაგის სიღატაკესაც
თავის მიზეზები აქვს. და ამიტომ აქაც დავასახელებთ მოკლედ,
რომ თანამედროვე უცხო მეთვალყურეთ მიზეზები არ მივცეთ
მასზედ ძახილის, რომ ქართველი ერი უნიჭო ერია, ვაჭრობის
და მრეწველობის ასპარეზზედ მათ ვაჭრობის შნო არა აქვსთ
და მიტომაც XIX საუკუნის დამდეგიდამ ქართველნიც ამის

ასპარეზზე არაფერი იყვნენ და თუ რამ აღორძინდა და გავრცელდა მათ შორის ეხლოა, ამას უნდა უმადლიდეთ სხვებსაო. ესეც შეიძლება, ასეთ საჩუქრებს ჩვენ ხამი არა ვართ, ასეთ მოწყალებას ხანდისხან თვით მეცნიერ-პროფესორებიც გვიძღვნიან ხოლმე.

ქართველი ერი ვაჭრობას, ხელოსნობას და მრეწველობას ძველადგანვე მისდევდნენ, მათ მთელს საქართველოს დაბასა და ქალაქებში აქვდათ დახსნილი სხვა და სხვა ქარხნები, სავაჭროები და დიდრონ ქალაქებში სავაჭრო ქარვასლებიც კი. ქართველ ვაჭრებს და მრეწველთ ვაჭრობა აქვდათ გამართული ინდოეთში, სპარსეთში, ბიზანტიას, რუსეთს და სხვა კუთხეებშიაც. საქართველოში ძველადგანვე იყო მრავლად დახსნილები სხვა და სხვა საფეიქროები, ძაფეულობის ქარხნები, ნემსების, ქინძის თავების, სადგისების, მახათის და სხვანი. სამღებროები სამეფონი და საერონი, ლილახანები, ზეთის სახდელნი, საფუტკროები, სანთლის ქარხნები, საპნის, თაფლის სავაჭროები. აბრაშუმის ქარხნები ანუ მებაბრეშუმობა, ძვირ-

- 51 -

ფას ნართების საქსოვნი: დიბა, ბაბთი, ატლასი, მოვი, დიმიკიტონი, ფარჩა მრავალნაირი და მრავალფეროვანები სულ საქართველოში კეთდებოდა.

ქართველ ფეიქრებისაგან: მაუდი, შალები, ჩითები და სხვანიც აქ იყო. იყო აგრეთვე ჭურჭლის ქარხნები, მინეულობის (შუშეულობა), თეფშების, ჯამჭურჭლის და ბროლის მინა-ჭურჭლის. ოქრომჭედლებიც მრავლად და სხვანი ყველაფერი დროის კვალად წინ წასული. ყველა ეს ძლიერება ქართველთა შემუსრვას მიეცა XIII საუკუნის ნახევრიდამ, მის შემდეგ ისე შეიმუსრა, რომ ქართველ ერს აღარა სცალოდათ ვაჭრობის და მრეწველობისთვის. ვაჭრობა, მრეწველობა და თვით ხელოსნობაც ძრიელ შემცირდა ქართველთ წინაშე. საქმე ისე მოეწყო, რომ XIV საუკ. შემდეგიდან ქართველებში თითქმის ყოველივე სამთლით საძებარი გახდა. ქართველებს მარტოდ ხმალი და ხანჯალი გაუხდათ საქმედ და ქვეყნის მფარველობა. XV საუკუნის გასვლიდამ, საქართველოში მრავლად იწყეს გადმოსახლება სომეხთა. ესენი როგორც პოლიტიკურად დაცემულნი და დაბნეულნი ვაჭრობას მალე მოეწყვნენ და ამიტომ საქართველოში მათ იპოვეს ვაჭრობის ბინა და იწყეს ვაჭრობა. ნელ-ნელა ამათი საქმე ისე მოეწყო, რომ ვაჭრობის მთელს საჭირო ძალას ესენი წარმოადგენდნენ.

ყოველივე ამათ ხელში მოემწყვდა, ამათ აღორძინებას ისიც აფართოვებდა, რადგანაც ქართველებს იგინი როგორც ობოლი ხალხი და შემოხიზნული ომში სალაშქროდ არ გაჰყვანდათ, ასევე არ გაჰყვანდათ ქართველთ ისრაელნიც, რომელნიც აგრეთვე ვაჭრობას შეჩვეულნი იყვნენ ძველადგანვე და მთელს საქართველოს დაბასა და სოფლებში მგზავრობდნენ და ვაჭრობდნენ.

ვაჭრობის ასპარეზზე ქართველთ მოსპობა, თუ მიმალვა, ანუ შემცირება იწყება XIII საუკუნის გასვლიდამ და იგი გრძელდება XVII საუკუნის დამდეგამდე, მის მერე კი, სომეხთ და ქართველ ისრაელთა გვერდით, ქართველ ვაჭრები და სოფ-

- 52 -

დაგრებიც სჩნდებიან, იგინი სჩნდებიან კახეთში, ქართლში, თფილისში აკეთებენ 15 კარგს სავაჭრო ქარხანას, ასევე იმართება ვაჭრობა სამცხეს, იმერეთს, გურიას, ოდიშს და სხვაგანაც. XVII საუკ. კახეთის, ქართლის და თფილისის ვაჭრობას მესად ევლინება 1617 წ. შემთხვევა და შაჰაბაზისაგან კახეთის აყრა, სპარსეთში გადასახლება და ქართლის ამოწყვეტა. ამასვე ერთვის ოსმალთაგან სამცხე-საათაბაგოს ავტონომიის გაუქმება 1628 წ. და იმერეთსაც ოსმალთა მოხარკეთ გახდენა, მაგრამ მაინც ეს იყო დროებითი და რაკი XVII საუკ. შემდეგიდამ ქართველთ შორის ვაჭრობის მიდრეკილებამ თვალთ ხილულის საჭიროებით იფეთქა, ამიტომ იგი ვერც სპარსთა აოხრებამ მოსპო სრულიად და ვერც ოსმალთა მონობამ. XVII საუკუნის ნახევრიდამ საქართველოში ქართველთ შორის სომხებს და ისრაელთ ვაჭრებს, სოფდაგრებს და მრეწველებთან ქართველნიც სჩანდნენ, იმ დღიდამ ქართველები. ნელნელა ეძლეოდენ წარმატებას და ნამეტურ თფილისში მცხოვრებ მოქალაქე, ანუ გლეხ ქართველნი წინაურდებოდნენ სხვა ტომის ერთან ერთად *).

თფილისის ქართველთ საქმე ისე პირიანად მოეწყო, რომ 1760 წლებს, თფილისში ქართველთ რიცხვი დიდი იყო და მასთან მათშივე მოიპოვებოდნენ ყველა ხელოსნობის მუშები და ოსტატები, აქვდათ მრავალთა სხვა და სხვა საქონლის ქარხნები, სავაჭროები და სხვანი. მაშინდელ ქართველთ ხელოსანთ, მექარხნეთ და ვაჭართ რიცხვს სხვა და სხვა სიგელ გუჯრებიც გვამცნევენ *) და ამათ გარდა ევროპის მოგზაურ მსწავლულნიც კი. დიდის გაკვირვებით კი არ ვიტყვი და მაშინ ჩვენში, ანუ 1760 წლების შემდეგ, თფილისში, იყო

მესაათების მალაზია და ქარხნები, გაიხსნა ევროპიულ საქონელთ მალაზიები, სადაც მრავლად იყიდებოდა სხვა და სხვა

*) საქართველოს სიძველენი I ტ. თფილისი.

*) ისტორია კათოლიკობისა მ. თამარაშვილისა 1903 წ. თფილისი.

- 53 -

საქონელი, იყო აფთიეეები, ანუ „წამალხანები“, იყო ბევრი კიდევ სხვა რამ, ამათ გარდა თფილისში იყო ერთი სასულიერო სემენარია, მეორე საკათოლიკობო სკოლა, მესამე კათოლიკეთა სასწავლებელი, დაარსებული 1626 წ. მეოთხე სამხატვრო სკოლა, მეხუთე საეჭიმო სკოლა, სადაც ჯარა (ხირურგია) ეჭიმობას ასწავლიდნენ კარგად და ამათ გარდა სხვა და სხვა წვრილი სკოლები იყო. ყველა ეს ძალოვნება და სასოვბა ქართველის ერის აოხრებულ იქმნა 1795 წ. თფილისთან ერთად და 30,000 მარტოდ ქართველიც სპარსეთში იქმნა ტყვეთ წაყვანილი.

ამ გარემოებამ ქართველთ რიცხვი თფილისში დიდათ შემცირა, ისე შეამცირა, რომ 1795 წ. შემდეგ, ქართველნი კინალამ სამთლით საძებარნი გახდნენ, თავი მოიკრიფა მცირე რიცხვმა და ისიც უმეტეს სომხებმა. ასე რომ ქართლი და კახეთი რომ რუსეთის იმპერიას ჩაბარდა, მაშინ თფილისში, რუსის მთავრობის წინაშე ქართველებდ ბევრნი სომხები გამოჩნდნენ. ეს გარემოება კავკასიის აქტებშიაც არის მოხსენებული. მიზეზები ამისი ის იყო, რომ ქართველთ ძრეელ ეშინოდათ 1795 წ. უბედურების და მის განმეორებასაც ხელახლა ელოდნენ და მიტომ სოფლებიდან ვერ ბრუნდებოდნენ თფილისში საცხოვრებლად და სავაჭროდ, მაგრამ რაკი მოხდა ქართველთ და რუსთა შეერთება, მის შემდეგ კი ქართველთაც იწყეს თფილისში გადმოსვლა და დასახლება, ისე რომ 1808 წელს, უკვე თფილისში სავსე იყო ქართველთ რიცხვი, რომელნიც კარგად სჩანდნენ სომხებსა და ისრაელებთან ერთად.

თუმცა დიდის დიდებით კი არა, მაგრამ მაინც ქართველნი მალე გამოჩნდნენ თფილისში თავიანთის აღებ-მიცემით. 1810 წლების შემდეგ ქართველებს დაემატნენ იმერლებიც, ამ გარემოებამ უფრო გააბევრა იგინი და მათი რიცხვი თვალსაჩინოდ გახადა, მათ მერე ქართველი ერი ნელ-ნელა ეძლეოდა ვაჭრობის და მრეწველობის ასპარეზზედ აღორძინებას და

- 54 -

რამდენიც ხანი გადიოდა, იმდენი ქართველნი როგორც რიცხვით მრავლდებოდნენ, ისევე ვაჭრობით და მრეწველობითაც სჩნდებოდნენ საქართველოს სხვა და სხვა ადგილებში. აი ასეთი გახლავსთ მოკლე მიმოხილვა ქართველ ერის ვაჭრობის თუ მრეწველობის აღორძინების თუ დაცემის და ეს აქ ჩვენც მიტომ მოვიყვანეთ.

ასე თუ ისე, მაინც დღევანდელ ქართველ ერის ვაჭრობითი თუ მრეწველობითი წარმატებას წარსულთან აქვს კვანძი და იქიდან იწყება აწინდელ ქართველ ვაჭართ და მრეწველთ ნიადაგი, რომლის უტყუარი ნიშან-წყალი და მაგალითიც გახლავსთ დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი. იმედია, რომ ასეთ მიმოხილვის შემდეგ, ჩვენ პირში სულს არავინ წაგვიდგამს და არავინ რას იტყვის, რომ თქვენ ეს არ იყავით და ისაო, თქვენ თუ რამე გაქვსთ ყოველივე სხვების წყალობა არისო. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშინ ქართველი ერი საქართველოში საერთოდ და კერძოთ თფილისში იმ წარმატებით არ წავიდოდა წინ, როგორც მაგალითებრ მათ იჩინეს თავი და სადღეისოთაც გაბრწყინდნენ. აბა რა ნაირად შეიძლებოდა, რომ უნიადაგო ასპარეზზედ აღმოცენებულიყოს თუნდ ისეთ სამრეწველო წარმატება ქართველი ერისა, როგორიც იგი დღეს არის, თუნდ დავასახელებთ დავით ზაქარიას ძის სამრეწველო ქარხნებს. ისიც ერთ ალაგას კი არა, არამედ რამდენიმე ალაგას, ზოგიც სხვაგან, საქართველოს გარეშე, ხოლო სულ პირველად კი თფილისში დაუარსებიათ ამათ პირველყოფილი სამრეწველო.

ვიტყვით, რომ დავით ზაქარიას ძის სამრეწველო ქარხნის არსებობასთან დაკავშირებულია მთელი XIX საუკუნის ქართველ ერის ვაჭრობით თუ მრეწველობითი აღორძინების სახელოვნების საქმეც. ამიტომ ვალად ვსთვლით, რომ აქ მოკლედ მოვიხსენოთ დავით ზაქარიას ძის მშობლების და ნამეტურ მამის, განსვენებულის ზაქარია დავითის ძის ცნობა. მაშ დავინწყებთ ამ პირთა მოკლეს ანუსხვით და მიმოხილვით. ეს

მით უფროა საჭიროა, ვინაიდან ზაქარია დავითის ძე, მისი ძმა და მთელი საგვარეულო წევრნი ძველადგანვე თფილისში, გამოჩენილი ვაჭრები იყვნენ, მემამულენი, ანუ ბაზაზები. ამასთანავე მთელს თფილისშიაც კარგად ცნობილნი. ზაქარია დავითის ძეს მეც მოვესწარი, იგი შუა ბაზარში, თავის ქარვა-

სლაში ვაჭრობდა, იქა ჰქონდა აღებ-მიცემის ბინა, ანუ ბაზა-ზის – მემაუდის სავაჭრო. ზაქარია დავითის ძეს ვაჭრობა პატარაობიდანვე შეუსწავლია და შეუთვისებია, დროს მონიჭეულს თავის საკუთარი სავაჭროც გაუღია და ვაჭრობა დაუწყია. ნელ-ნელა საქმე ისე წასვლია, რომ მამაპაპეულ მონაგრისთვის მას უფრო მრავლად მოუმატებია თავის ნაშოვნ-მონაგარი და მით ერთიათად უფრო დანინაურებულა, წინ წასულა და მთელს თფილისში სახელოვან მოქალაქედ გამოცხადებულა.

ზაქარია დავითის ძე თავის დროის კვალად საკმარისად მცოდნე პირი ყოფილა და მასთანვე ბუნებით მახვილ-გონიერი, მაინც ესეთი ბუნებითი ნიჭი მათ მამათაგანვე ჰქონიათ შემცნეული. ამისივე ცხადი ნიშან-საქმეა ის გარემოებაც, რომ მისმა ძმამ სოლომონ დავითის ძე სარაჯიშვილმა ერთ დროს ქალაქის თავობასაც მიაღწია, იყო რამდენსამე წელიწადს ქალაქის თავად. საქართველოში, ამ ძირეულს ქართველთ დედა ქალაქ თფილისში, იგი პირველი ქართველი იყო, რომელიც ეღირსა ქალაქის თავობას, მის მერე მეორე თავი იყო დიმიტრი ყიფიანი და მესამე დღეს ვ. ჩერქეზიშვილი გახლავსთ. ზაქარია დავითის ძე ყველა თავის საქმეში მცნობი ყოფილა კარგად და მცოდნე ყველა სავაჭრო და სააღებ-მიცემო საქმის, ძნელად, რომ მის დროს, ესე იგი 1840 წლებში, თფილისში მას ვინმე ვაჭართაგანი შესდარებოდა. ვიტყვი, რომ მაშინ ზაქარია დავითის ძე სარაჯიშვილი მთელს თფილისში იყო მეორე ქართველი ვაჭარი. მაშინ ქართველთაგანნი ცოტანი იყვნენ, მაგრამ ვინც იყვნენ, იგინი ირიცხებოდნენ უპირველეს პირებად. ცოტანი იყვნენ, მაგრამ რაც იყვნენ, მაინც იგინი ღირდნენ ერთ რამედ. ქალაქში სჩანდნენ კარგად.

- 56 -

ზაქარია დავითის ძე ოჯახის პატრონი იყო, სახლობისა და მისი სახლობა მაშინ მთელს თფილისში ითვლებოდა ერთ წარჩინებულ ქართველ ოჯახად. ზაქარია სოლოლაკზედ სცხოვრებდა, აქვინდა თავის კარგი სახლი, მთელს სოლოლაკის სომხის არისტოკრატიულ მოქალაქეთა შორის თითქმის ერთადერთი ამას აქვინდა სახლი. მთელს სოლოლაკზედ ვი სამი სახლი იყო ქართველის: ირაკლი ალექსანდრეს ძის ბატონიშვილის (დღეს აღარც ეს არის), თავ. მელიქიშვილის და ზაქარია დავითის ძის სარაჯიშვილის. დღეს ხსენებულ არისტოკრატიულ სომეხთ მცხოვრებთ შორის აღარც ეს სამი სახლია. არამედ ორი, მესამე ჩათვლება სუმბათოვის, თუკი ეს სა-

ხლიც სოლოლაკის სახლებთა რიცხვში ჩავთვალეთ. სჩანს დღეინდელ ქართველთ მოსახლეთა რიცხვი ძველს ქართველად გამქრალ ხანას ბევრის ვერაფრით წასწრობია წინ. წინეთ კი, ანუ 1801 წლის შემდეგ, მთელი სოლოლაკის ადგილები ბალებით იყო სავსე და ეს ბალები და სახლები ეკუთვნოდათ ქართველ თავადისშვილებს, დღეს კი უამთა ვითარების წყალობით მათი რიცხვი სულ აღარ არსებობს. ესეც ჩვენი ჭკუის საჩუქარია.

ზაქარია დავითის ძეს მეც მოვესწარ კარგა ხანს, ვიცნობდი მას, იგი მწიგნობარი კაციც გახლდათ, ქართულ გაზეთს ყოველთვის აწერდა ხელს. გაზეთი „დროება“ მას ყოველთვის მისდიოდა, ისევე სხვა ქართულ ჟურნალ-გაზეთებს იწერდა და მასთან ქართულ წიგნებსაც ყიდულობდა და კითხულობდა. ქართული წიგნების და გაზეთის კითხვაში იგი დარბაისელი ადამიანი იყო, პატივისმცემელი ქართულის მწიგნობრობის და დიდათ მოტრფიალე საქართველოს და ქართულის მამულისშვილურის ჰაზროვნების. მას დიდათ ენატრებოდა ქართველთ გამრავლება ვაჭრობის და მრეწველობის ასპარეზზედ, ენატრებოდა მით უფრო, რადგანც მას შეგნებაც კაი აქვნდა. შეგნებულის კაცისაგან უამისობა არც შეიძლებოდა. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ზაქარია დავითის ძის სიტყვიით

- 57 -

და საქმით არა ერთი ქართველი შეისწავლიდა ვაჭრობის და აღებ-მიცემის შნოს. ამას ეჭვი არ უნდა, რადგანაც ზაქარია დავითის ძე არ იყო თვის თანამედროვე მრავლთ გვარიშვილსახელმან კაცთა მსგავსად დაძინებული.

ჩვენდა სამწუხაროდ, იმ დროს, რომ ასეთ პირთა მსგავსნი 30 კაცი ყოფილიყოს, მაშინ დღეს ასეთ კაცთა საშუალებით ქართველთ შორის თფილისში კი არა და მთელ ქართლისა და კახეთის ქართველ გლეხობაში ვაჭრობა და მრეწველობა თავის ზომით იქმნებოდა აღორძინებული, ქართველი ერი თფილისში სხვა ტომის ვაჭრებს ასე არ ჩამოურჩებოდა, გარდა ჩამორჩენისა თფილისის მიდამოები, ქუჩები და სახლები დამაც ასე არ აღიგვებოდნენ და სულ სოფლად არ გადიხვენებოდნენ. მართალია ქართველთ გვეყვანდნენ ვაჭრები და მრეწველნი, მაგრამ მათი რიცხვი ცოტა იყო. მთელ თფილისში პირველ ხარისხოვან ვაჭართა და მრეწველთა რიცხვი სულ ათიოდე გვარი ჩამოითვლებოდა და ამათ გარდა წვრილ ვაჭართა და მრეწველთაც რამდენიმე ოცეული, რომელთაც ჩვენ

აქ არ ვახსენებთ, რადგანც ეს სხვანი ხსენებულ გვარის წევრი ვერც შეძლებით შეედარებოდნენ და ვერც საქმის წარმოებით. სადღეისოდ მაინც იმ დროის წვრილ ვაჭართ მომღვაერთ გვარის შვილთ რიცხვი თფილისში სულ არ სჩანს. იგინი იმავე დროსვე მოისპნენ, უცხო ვაჭართ მახვილს ვერ გაუძლეს.

ზაქარია დავითის ძე თავის დროის კვალად იყო ნამდვილი სახე ძველის ქართველთ დროისა, ანუ XVIII საუკუნის დროთა თფილისის მოქალაქეთა გარეგან შეხედულებისა, მაღალის ტანის კაცი იყო, თავის შვილი დავითივით წამოსადეგი, წითურის მშვენიერის სახის, ქართულის სამოქალაქო ტანთსაცმლის მატარებელი, ქართულ მამაკაცთა მაუდის კაბას ატარებდა, შესაფერ თარჩის ახალუხს, ზედ შემოკრული ძველებური ქართული ძვირფას ყანაოზის ქამარი, თავზედ მოკლე კარგი ბუხრის ქუდი და ტანზედ პალტო, ყველა ეს ძველ

- 58 -

ცხოვრების მცოდნე პირთა წინაშე, ზაქარია დავითის ძეს თვალთ წინ აყენებდნენ როგორც XVIII საუკუნის სურათს, როგორც იმ დროის თფილისის მოქალაქეთ ტანთსაცმლის სურათის წარმომდგენს სახეს. ასეთის ტანთსაცმლის მატარებელი მოქალაქენი მაშინ, ანუ 1870 წლამდე თფილისში კიდევ სჩანდნენ აქამდე, მთელი თფილისის ძველნი თავად-აზნაურნი და მოქალაქენი და მათი შვილები სულ ასე იცომდნენ და იხურავდნენ. სადღეისოდ იგი თფილისში მოისპო თითქმის, ეხლა ძრიელ ცოტანი სჩანან. ასეთ ტანთსაცმელთა სურათები შენახულია გიორგი ერისთავის კომედიებში, ანტონოვისა, ავ. ცაგარლის, სუნდუკიანის და ყველა იმ პირთა ნაწერ კომედიებში, ვისაც კი აქამდის რამე უწერიათ და თფილისის ხალხის ცხოვრებას შეხებიან. ეს ძველი ტანისამოსი ჰიგიენურადაც არ არის ცუდი.

მომსწრე კაცთა თქმით, ზაქარია დავითის ძე თფილისში ირიცხებოდა პირველ მოქალაქედ, პირველ კაცად, პირველ ოჯახიშვილად. სადაც ერთი და ორი გამოჩნდებოდა, იქ ესეც არ გამოაკლდებოდა, პურმარილში, მეზობელთა, მეგობართა, ამხანაგთა და ნათესავთ შორის იყო გულ-უხვი, დაუზარებელი, მეგობრობის და სალმის სამაგალითოდ მიმცემი, არც დამავინწყებელი კაცის ამავის, შრომისა, პატივისცემისა, პურმარილისა და ყველა მასთან იგი იყო ქველმოქმედიც და ამის საქმეზედ მაშინ სადაც ერთი და ორი გამოჩნდებოდა, იქ არც

ზაქარია დავითის ძე გამოაკლდებოდა. ამ ცნობებს ვსწერ მის მომსწრე კაცთა, მცნობთ და მეგობართ სიტყვით. ეს პირნი მის ნათესავნი არ არიან, არამედ მცნობნი მეგობარნი. ამათ სთქვეს, რომ ზაქარია დავითის ძემ შეუძლოთა დახმარება უხვად იცოდაო, ნამეტურ დაცემულ ვაჭართა ოჯახებს ტომრით ფქვილს უგზავნიდა და ასევე სხვა ხორავს და ზოგთ ფულსაცაო. ამის უარს ვერავინა ჰყოფსო. ასეთ საქმეთა შესრულება საიდუმლო ვალად მიაჩნდა და მიტომაც იყო, რომ სიკეთეს იგი ისე ასრულებდა, რომ მის შესახებ ცნობა არავინ იყო-

- 59 -

დაო. მარცხენა ხელმა არ იცოდა რასაც მარჯვენა მოქმედებდა და აკეთებდაო.

ზაქარია დავითის ძის შესახებ ბართლომე ვარდიევმა მიამბო შემდეგი:

ზაქარია დავითის ძე იყო სახე გულმონყალე ადამიანთა რიცხვის. ამას წვრილი თეთრი ფულით ყოველთვის ჯიბე სავსე აქვდა. გზაში სიარულის დროს, სადაც კი მათხოვარს ნახავდა, თვით მიუახლოვდებოდა და უთხოვნელად მისცემდა მონყალეებსაო. გარდა ამისა, მისი მალაზიის წინ რომ ვინმე ხელ მოკლეს გაევილო, ან ახლოს მისულიყო, ის იმას უნუგემოდ არ გაუშვებდაო. იყვნენ ისეთი ხელ-მოკლენიც, რომელნიც ზაქარია დავითის ძესთან დრო და დრო მოდიოდნენ მონყალეების მისაღებათ. ზაქარიაც უმზადებდა ყოველთვის გაჭირვებულთ თავის მხვედრსაო. ზოგიერთი ასეთი გაჭირვებულნი დროზედ რომ არ მოსულიყო, იმას თავის მხვედრს შემდეგის დროსთვის შეუნახავდა და მეორეთ მოსვლის დროს ეტყოდა ასე:

- რატომ დამივიწყე, რატომ დროზედ არ მოხველი, ხომ არა შეგემთხვარაო".

ასეთ მონყალეებს გარდა მან იცოდა კაცის ცნობაც. ზობს შეუძლოს გზაში რომ შეხვდებოდა, ტანთსაცმელზედ შეხედავდა თუ არა, მაშინათვე შეატყობდა მას თავის ვაებასაო. ამიტომ მათი დახმარებაც იცოდა მანაო. ზოგს გაჭირებულს იმასაც კი შეამცნევდა, რომ მას შნო და გამბედავობა არ აქვდა მათხოვრობის და ამიტომ სიღატაკისაგანაც იტანჯებოდა, მშვიერი კვდებოდაო. ვისაც მოასწრობდა ასეთ კაცს და ნახავდა სადმე, იმას უნუგემოდ არ დასტოვებდაო. ასეთი კაცები ეხლა ერთობ იშვიათია ჩვენშიო. ყოველს თავის პატიოსნებასა და სიკეთესთან დავითი იყო მხიარული პირი, მა-

ხვილგონიერი და სამაგალითოდ მოლაპარაკეო. ამ ცნობების თანახმად სხვებმაც ილაპარაკეს, რომ ზაქარია სარაჯიშვილს იმდენი სიკეთე აქვს საიდუმლოდ ხალხზედ გაცემული,

- 60 -

რასაც კაცი ვერ ანუსხავსო. იგი ბევრს ისეთ ხელ-მოკლე ოჯახებს ეხმარებოდა, რომელთა ცნობა არავის ჰქონდა და ამას არც თვით გამლეები ეძებდა რომ ვისმეს სცოდნიყოვო. ესეც ერთი ღირსება არის კაცისა. ზოგი ქველმოქმედებს სახელისთვის, ზოგი ავტორიტეტის სიხარბით, ზოგიც სხვა რამ ანგარიშებით, ზოგნი კი ასე ჩუმად და ქრისტეს მცნების თანხმა იდგურად. ესეც ერთი ღირსება და უპირატესობა არის კაცის პიროვნების და ზნეობითი მხარეების, არ შეიძლება რომ მამის ასეთ სულიერ ვითარებას თავის შვილს დავითზედ კი არ ჰქონოდეს გავლენა. ეს რომ ასეა, ამას ასაბუთებს თვით დღეინდელი დავით სარაჯიშვილის ქველმოქმედება, რომელიც ძრიელ ბევრს, ძრიელ მრავლად ხარჯავს ისეთ სიკეთეს და დიდებას, რის ცნობაც ჩვენში არავინ იცის.

ვითცვით აქ იმასაც, რომ 1830 და 1840 წ. მართოდ ზაქარია დავითის ძე არ იყო ასეთ მამულისშვილურის თვისების. მის დროთა უამს თითო-ოროლა სხვანიც იყვნენ, რომელთაც ფხიზელი ცნება გარდმოცემულ და მიღებულ აქვდათ 1832 წ. შემთხვევისა და იმ ქართველ წარჩინებულ კაცთაგან, რომელნიც ქართველთ ცხოვრების სვეტად და ბურჯად უდგნენ და რომლის მსგავსნიც იყვნენ პატრი ნიკოლა დუცოლ ბარათაშვილი, გიორგი მაყაშვილი, ზაალ ანდრონიკოვი, ფილოდელფოს კიკინაძე და საქართველოდამ შორს მყოფი ალექსანდრე ბატონიშვილი და სოლომონ მსაჯული. ამ პირს პ. იოსელიანის სიტყვით ეწოდება ასე: – **„უწოდებ მალლისა მათ დროთა ფაბრიცათ ქართველთა და ვითარცა მტკიცე და შეურყეველი ნამდვილ ისტორიის კატონად“**, ასევე სხვანი და ნამეტურ ალექსანდრე ბატონიშვილი, დაუცხრომელ მებრძოლ, ანუ სამშობლოს თვით არსებობის დაუსვენარ გმირი. დიახ ასეთ პირთა არსებობამ თუმც ბევრში არა, მაგრამ მცირე ქართველებზედ მაინც იქონიეს გავლენა და მათ უმარტივესად გააჩინეს საქართველოს მოტრფიალეთ რიცხვი, რომლის წევრიც იყო ზაქარია სარაჯიშვილი. ხსენე-

- 61 -

ბულ პირთა მცნებას შეადგენდა ორი საგანი: მამულისშვილობა, ანუ ქართველობა და ქართული ენის, მწიგნობრობის და ისტორიის შენახვა, თვისი ტერიტორიის არ დაკარგვა. მეორე ქართველი ერის ყველანაირის ცოდნით დანინაურება, ცხოვრების ასპარეზზედ ამალღება-ვაჭრობა, ხელოსნობა და სოვდაგრობა.

სამწუხაროდ ამ ცნების ბევრს არ სწამდათ, მის არათყარი იცოდნენ, ასეთნი იყვნენ 1830 წ. ქართველთ მრავალთავადაზნაურთა ოჯახები თფილისში, ამიტომ მათი მცნება მარტოდ ჭამა იყო და მამულების დაყიდვა. მათ დაყიდეს მთელი თფილისის მამულები და სადღეისოდ მათი რიცხვი თფილისში დიდათ შემცირდა. სადღა არის იმ დარბაისელთ გვარიშვილთა ოჯახები, რომელთა რიცხვიც 1830 წ. ასობით სჩანდა თფილისში დღეს სამთლით საძებარნი ხდებიან. დიდი გვარის თავადნი დიდათ შემცირდნენ. ასეა ეს წუთი სოფელი. წინანი უკანა და უკანანი წინაო, უთქვამთ ეს და სრულდება კიდევ ქართველთ დიდებულთ ოჯახებზედ მათის შეუგნებლობით. დიდ გვარიშვილთაგან ასე დავეციოთ სადღეისოდ, ასე დაკვნიდით. თუ როგორ ისპობოდა ქართველთ დიდებულთა ოჯახები თფილისში, როგორ მცირდებოდა მათი რიცხვი და მათი სახლკარიც რა ოხერ ფასად იყიდებოდა, ამას მრავალნი ვერ გრძნობდენ, გრძნობდენ თითო-ოროლა პირნი და ერთი ამათგანია ზაქარია დავითის ძე, რომელსაც აქვს მშვიდი მოქალაქური წარსული. ჩვენ დიდებულთ შორის ასეთი პირნი რომ ხშირი ყოფილიყო, მაშინ თფილისში მათი რიცხვი ასე არ შემცირდებოდა. დაკარგეს ამათ ყოველივე, ვინც დარჩნენ ისინიც გაღავარდნენ და მით მოისპვნენ საყოველთაოდ საქართველოს ერის რიცხვიდამ.

ზაქარია დავითის ძე, როგორც ძველი დარბაისელი ქართველთ რჩეული მოქალაქე და მგრძნობიერი კაცი, სავაჭრო და სააღებ-მიცემო საქმეთა გარეშე იყო კარგად მცოდნე ძველის ქართულის ყოფა-ცხოვრების, ძველ დროთ ცნობების,

მომთხრობ კაცთა შორის მას ყოველთვის შაეძლო საპატიო ადგილი დაეჭირა. როგორც დროს მიხნეული და მოტრფილე ძველის ქართველთ დროების და მის მნატერელი, ქართველთ ძველს და ახალს დროს ყოველთვის ფხიზელის თვალით უმზერდა, ძველი მას მიაჩნდა ქართველ ერის საკუთრებად, ქართველთა ხმის სამღალადებლო მცნებად, თუმც წარ-

სული მისის ფიქრით მწარე იყო, მაგრამ მაინც ქართველთ საკუთრებას შეადგენდა, მათს ცხოვრების ჩარხის ტრიალს წარმოადგენდა, ამიტომ ეს წარსული ზაქარია დავითის ძესაც ძვირფას განძათ მიაჩნდა. ამიტომ იგი ნატვრით მომგონი იყო ძველის ქართველთ ღრო-ჟამის და მაყვედრებელი თანამედროვე ქართველთ გულგრილობის, ვინაიდან ამ ახალ მშვიდობიან ღროს ქართველი ერი ვერ გამოვიდა ცხოვრების ასპარეზზე იმ შნო და მოქმედების იარაღით, როგორათაც ის უნდა გამოსულიყო,

ამ ორი გარემოების შეგნება ზაქარია დავითის ძეს კარგად აქვდა შეგნებული, მიტომაც იყო, რომ იგი ოხვრით უმზერდა თანამედროვე ქართველთ უძღურებას და მის მიზეზებს ყოველთვის გმობით და წყევლით ეხებოდა. ასეთ მგრძობიარე პირთა რიცხვი ზაქარია დავითის ძის გარდა მაშინ თითო-ოროლა სხვებიც იყვნენ. ასეთი იყო მაგალითებრ ალექსანდრე და ვახტანგ ვახტანგის ძე ორბელიანები, პლატონ იოსელიანი, ტარასი არქიმანდრიტი, სოლომონ დოდაშვილი, ს. რაზმაძე და რამდენიმეც სხვანი, რომელთაც კაი ცნობა აქვდათ ზაქარია დავითის ძის და რომელნიც თუმცა არ იყვნენ ვაჭრობის მცოდნენი და ალებ-მიცემის გზაზედ დამდგარნი, მაგრამ მაინც აქვდათ კარგი შეგნება მისი, იცნობდნენ თვის თანამედროვე ქართველთ სავაჭრო დავრდომილებას კარგად და ამიტომაც იგინიც ზაქარია დავითის ძის მსგავსად მწუხარებით იყვნენ ყოველთვის აღვსილნი და ქართველთ დაძინებულ გარემოებას შეჩვენებით უმზერდნენ.

ივანე კერესელიძემ მიაშბო შემდეგი: თავ. ალექსანდრე

- 63 -

ორბელიანი ქართველ ვაჭართ გაჩენით ისეთი მოხარული იყო-
ვო, რომ იგი მეტყოდა, „**ვინიცობა არის და მე მოვკვდე და ქართველთ ვაჭართა აღორძინებას ვერ მოვესწრაო, იქნება თქვენ ნახოთ ჩემ შემდეგაო. თუ ღმერთმა ქმნას და ქართველთ შორის გინდ მატყუარა ვაჭრები გაჩნდნენ და გამრავლდნენ, მაშინ მოდი ჩემო ივანე, საფლავზედ ფეხი დამარტყი და ჩამამძახე, რომ ქართველებმა გაიღვიძეს, აღარა სძინავსთ, ვაჭრობის გზაზედ გამოვიდნენო“.**
ეს ცნობა მე ადრე დავბეჭდე, როცა ივ. კერესელიძე ცოცხალი იყო, ეხლა აქ მომყავს ჩვენის ძველის ღროის ზოგიერთ პირთა თვისების გასაცნობათ, რომელთა თანამედროვეთაც ითვლება ზაქარია დავითის ძე სარაჯიშვილი.

ჩვენდა სამწუხაროდ, ასეთ მხნე და მოხერხებულ საყუ-
რადლებო ალებ-მიცემის მცოდნე კაცთა შესახებ ჩვენს ძვე-
ლებს არაფერი აქვსთ ნაწერი, მაგრამ რა ითქვას ამათმეღ,
როცა ვაჭართა და მრეწველთა შესახებ კი არა და უბრალო
შაურიან ანბანსაც კი არ ბეჭდავდნენ იმ დროს, თუმცა იმ
დროის ქართველებში ფულები კი მრავლად იფლანგებოდა
და იჭმებოდა. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო და ჩვენ ძველებს
რომ ქართველ ძველ ალებ-მიმცემ პირთა წარმოების და მო-
ქმედების შესახებ რამე ცნობები დაეტოვებინათ, მაშინ აქ
ზაქარია დავითის ძე დიდის ამაგდარის ცნობებით გამოსჩნდე-
ბოდა, მის ცხოვრებაში ბევრი რამ ისეთი ღირსეული ცნობა
აღმოსჩნდებოდა, რაც ღირს გახდიდა მის მარად პატივისცე-
მას და განაკეთებელ საქმეთა ცნობების ანუსხვას. უამისობა
არ შეიძლება. ზაქარია დავითის ძე რაც გინდ გულ გაციებუ-
ლი ალებ-მიცემის კაცი ყოფილიყოს, იგი მაინც იმ დროის
ქართველ ერის ცხოვრებას თვალს ვერ შორდებოდა, ავად
თუ კარგად, ყოველთვის მის გვერდით იქმნებოდა და შეძლე-
ბის და გვარად ბევრს ქართველს ასწავლიდა ვაჭრობის და
ალებ-მიცემის შნოს. ამის უარყოფვა არ შეიძლება.

უამისობა არც შეიძლება, რადგანაც XIX საუკუნის შემ-

- 64 -

დეგ, ქართველი ერი თფილისში უპატრონოდ შეიქმნა, ჰამ-
პულად გახდა, მისთვის პატრონი აღარავინ იყო. XVIII საუ-
კუნის თფილისის ქართველთ ტომის ვაჭრები ისე გაქრნენ,
ისე მოისპნენ 1795 წ. რომ მათის რიცხვიდამ ძრეილ მცირე
რიცხვილა დაშთა, სულ მცირე, ისე რომ XIX საუკუნის შემ-
დეგ, იგინი თვალითაც აღარ სჩანდნენ. თფილისის ქართვე-
ლობა შემცირდა დიდათ, მათი პატრონი აღარავინ იყო, არც
ცა, არც დედამინა. ბატონ-ყმობამაც სხვა სახე მიიღო, სხვა
კალაპოტში ჩაჭდა.

ამიტომ ქართველ ვაჭრებთა გამრავლებისათვის აღარავის
სძალოდა, თფილისში ყველა ტომის ერი მიდიოდა წინ, ყვე-
ლა წინაურდებოდა, ყველა ეჩვეოდა ვაჭრობას და წარმოე-
ბას, ყველა იმას სცდილობდა ამ საქართველოს ერის მინა-მა-
მულზედ თვის სარწმუნოების მექონი ერნი დაენინაურებინა,
იგინი აემალლებინა გონებით, ცოდნით, ალებ-მიცემობით და
შეძლებით. ქართველები კი ამისთვის არ იყვნენ მომზადე-
ბულნი და არც მისი ცოდნა და ძალა შესწევდათ, რომ მა-
თაც თავიანთ სამშობლოში მოქცეულიყვნენ ისე, როგორც

იქცეოდნენ მათს წინაშე სხვა ტომის ვაჭრები.

თფილისში ქართველთა შვილები თუ დღითიდღე ვაჭრობა და მრეწველობას სწავლობდნენ და ღუქან ბაზარს ეჩვენებოდნენ, ეს უნდა დაუმაძღვროთ ზაქარია დავითის ძისთანა კაცებს და მათს გულშემატკივრობას. იგინი აძლევდნენ ქართველთა შვილებს თვის სავაჭროებში ბინას და ამ გარემოებითაც სწურთნავდნენ მათ. ეს ჭეშმარიტება გახლავსთ. დღეს თფილისის ქუჩებზედ, თუ სადმე ქართველთ ვაჭართ რიცხვი სჩანს და მოიპოვება ვინმე, ყველა იგინი გაზრდილები არიან იმ ქართველ მცირე რიცხვთან, რომელთაც თავი XIX საუკუნის შემდეგ იჩინეს თფილისში და რომლის ერთი პირიც გახლავსთ ზაქარია სარაჯიშვილი. ასე იყო საქმე ჩვენს ქვეყანაში ქართველთ ვაჭრობის მიმდევართა პირთ ვაჭრობის შესწავლის საქმე და ეს ნურცარავის ეუცხოვება.

- 65 -

ზაქარია დავითის ძე სარაჯოვი და მის თანმედროვე ქართველთ საბაზაზო, სასოვდაგრო, საქარხნო და სავაჭრო საქმენი ჩვენ ნებას გვაძლევენ, რომ ისევ ჩვენს ძველს დროს მიუბრუნდეთ და შევეხოთ. ზემოთ სადაც დავასახელებ ზოგი რამ ჩვენი დროის სავაჭრო, საქარხნო და სახელოსნო საქმენი, იქ ჩვენ ყველა ვერ მოვთვალეთ, ყველა სავაჭრო და სახელოსნო საქმენი ვერ მოვიხსენებ, რაც დავასახელებ. იმიდამც იმედი გვექონდა, რომ მკითხველისთვის ცხადი იქნებოდა ჩვენი საუბრის სინამდვილე. მაგრამ ეს ასე არ იქმნა. აქაც, სადაც ზაქარია დავითის ძის შესახებ გვაქვს ლაპარაკი, აქაც მოგვინდა კიდევ ისეთ ცნობების მოყვანა, რაც უფრო ნათლად ასაბუთებს ჩვენს საუბარს. მაშ ჩვენ აქ დამატებათ მოვიყვანთ შემდეგ ცნობებსაც, რომელ სახელოსნო და სავაჭრო ვითარებანი ზემოდ არ არის მოხსენებული.

ეს ცნობები აქ მიტომ მოვიყვანებ განმეორებით, რადგანაც თანამედროვე ქართველმა იცოდეს რომ ქართველებს ჩვენი მეფეების დროს გვაქვდა ყველა საჭირო საქონელთა სავაჭროები, სასოვდაგროები და სახელოსნები, გარდა ტელეგრაფის, რკინის გზის, კონკის, ტელეფონის და სხვა ასეთების ჩვენში ყველაფერი იყო. ეს არავინ იუცხოვოს. საქმე ისე არ იყო, როგორც ზოგი ერთნი ამბობენ, რომ ვითომც ჩვენ ტიტულ-შიშველები ვიყავით. არა, ჩვენ გვაქვდა ყოველივე და ამ ყოველივეს ძველის ნაყოფია ზაქარია დავითის ძე და მის ნიჭიერება აღებ-მიცემის ასპარესზედ. იგი თუმც 1807 და-

ბადებულა, მაგრამ საბაზაზო ნიჭიერების ნიადაგი მასში მაინც ძველ დროს და ხანას მოუმზადებია.

ასე და ამ გვარად, ჩვენ უნდა ვიცოდეთ, რომ რაც საქართველოში დღეს საკუპზო, საბაზაზო, სავაჭროები და სახელოვნოები არსებობენ, რომ ყველა მათი დასაწყის რუსთა შემოსვლის შედეგ დროს კი არ ეკუთვნის, არამედ მათზედ უწინარეს დროს, ე. ი. იმ დროს, როცა ქართველთ თვისი მეფე ჰყვანდათ, მაშინ თფილისში აქვდათ თავიანთ საკუთარი

- 66 -

ხელოსნობა, ვაჭრობა, მრენველობა, სასოვდაგროები და მრავალიც სხვანი.

დიახ ასე იყო საქართველოს ერი და ქართველებს თფილისში ყოველთვის ჰყვანდათ თავიანთი ვაჭრები, ხელოსნები, და მუშებიც. იყვნენ სომეხნიც, რომელნიც XVII საუკ. ნახევრიდამ გაჩდნენ და XVIII საუკ. იმატეს კარგად. მათ გარდა ქართველთა რიცხვიც დიდი იყო და ეს დიდი რიცხვი მოსპო 1795 წ. ამ გარემოებამ დასცა და შეამცირა ქართველთ ვაჭართ და ხელოსანთ რიცხვი. შემდეგ გარემოებამ ქართველთ გამრავლებას არ შეუწყო ხელი, უფრო სომეხთ ინყეს გამრავლება. მათი პირობებიც ისეთი იყო, რომ იგინი უფრო მრავლდებოდენ თფილისში ვიდრე ქართველნი.

ამ უბედურს გარემოებას და თფილისში ქართველთ რიცხვთ შემცირებას სავაჭრო და სახელოსნო ასპარესზედ 1795 წ. შემდეგ დიდი ყურადღება მიაქცია სოლომონ ლეონიძემ და იოანე ბატონიშვილმა. სოლომონ ლეონიძემ ამის შესახებ მოხსენებაც შეადგინა და ეს მოხსენება ივანე ბატონიშვილმა 1799 წ. მეფე გიორგის წარუდგინა და ამითი სთხოვდა მას, რომ ღონის ძიება მიელო და თფილისის ვაჭრებს, სოვდაგრებს, ხელოსნებს და მუშებში ქართველ გლეხთა შვილებიც გაჩენილიყვნენ, ამ გარმოებისთვის მეფესაც ებრუნა, დახმარება აღმოეჩინა და მით თფილისში ქართველ გვარის ვაჭრები, სოვდაგრები და ხელოსნები ისევე გამრავლებულიყვნენ, როგორც იგინი 1795 წლამდის იყვნენ. ეს ვრცელი წერილი დაბეჭდილია გაზეთ „წყემსის“ ნომრებში, აღარ მახსოვს რომელ წელს. იგი ძვირფასი მასალა არის XVIII საუკ. ქართველ ტომის სახელოსნო, სასოვდაგრო და საამქრო ისტორიისათვის.

მიზეზები ქართველთ მოსპობის და სომეხთა ვაჭართ და ხელოსანთ გამრავლების იყო ის გარმოება რომ 1795 წ. თფილისში უწყალოდ ქართველები იქმნენ მოსპობილნი და მათს

ახლოს მცირედ სომეხნი და ებრაელებიც. ქვემო ქვეყნულ სომეხთ ვაჭრებმა 1795 წ. უბედურების არაფერი ნახეს, მათ ამით არა ევნოთ რა. იგინი უვნებლად გადარჩნენ, რადგანაც მათ

- 67 -

მტრობა არ ჰქონდათ ყეინის, ამიტომ მათგანი არავინ დაურბევ-დაუნიოკებიათ. დანიოკება და მოსპობა მარტოდ ოფილისის ქართველთ ხვდათ, სადაც მოისპო 30,000 ქართველ ვაჭარ, სოვდაგარ, ხელოსან და მუშათ რიცხვი, რასაც მალე თვით სოლომონ მსაჯულმა და ივანე ბატონიშვილმაც მიაქცია ყურადღება. *)).

სომეხ ვაჭართ სიმრავლეს ხელი შეუწყო ერეკლე მეფემაც. 1795 წ. შემდეგ, მეფემ მიმართა განჯის და ერევნის სომეხთ ვაჭრებს და თფილისში შემოსვლა სთხოვა და ვაჭრობის გამართვა, რაისთვის მეფე მათ დახმარებასაც ჰპირდებოდა. მათ შეისმინეს მეფის თხოვნა და უზრუნველად ყოფილ სომეხ ვაჭრებმა ქვემო ქვეყნებიდან იწყეს 1796 წლიდან შემოსვლა და ვაჭრობით და ხელოსნობით აღორძინება. განახლებისათვის ვაჭართ, ხელოსანთ და მუშათ საჭიროება ისე გავრცელდა თფილისში, რომ მალე თვით სალმასტელ სომეხებმაც იწყეს შემოსვლა და ურუმიდამ ქალდეველთა ვაჭრობა განახლდა. ქალაქიც ეძლეოდა სახლებით აღშენებას და გამრავლებას, ამიტომ თფილისში მუშა ხელოსნებიც დიდათ იყვნენ საჭირონი, სამუშაო დიდი იყო, ვაჭრობაც დაწინაურდა. ცოტა არ იყოს 1795 წ. უბედურებამ და უცხო ვაჭართ ხელოსანთ და მუშათ სიმრავლემ 1797 წ. თფილისში დიდი პურის სიძვირეც გამოიწვია, მაგრამ ვერც ამან შეაბრკოლა უცხო ვაჭართ და ხელოსანთ შემოსვლა და გამრავლება თფილისში და 1798 წლამდე, მთელი თფილისის გაივსო ქვემო ქვეყნულ სომეხთ ვაჭრებით.

ვითცით იმასაც, რომ 1795 წ. დიდი რამ უძლურება არც თფილისელ სომეხთ ვაჭრებს ხვდათ, უმეტესი ნაწილი მათის რიცხვისა უვნებლად გადარჩა. ამ გარემოებამ და იმანაც რომ ქვემო ქვეყნელნი თფილისელ სომეხთ სჯულის გამო აღვილად ენათესავებოდენ, ამანაც დააწინაურა მათი რიცხვი ახ-

*) აღწერა ვაჭართა და ხელოსანთა და წარდგენილი 1799 მეფე გიორგის წინაშე. „მწყემსი“

- 68 -

ლად მოშენებულ თფილისში. ეს გარემოება მაშინ ყველასათვის ცხადი იყო. ქართველთ დახოცილთ ვაჭართ და ხელოსანთ რიცხვს გარდა ტყვედ წაყვანილ იქმნენ 30,000 ათასი სპარსეთს. ესენი იქ განყდენ ლოლიალში. მათის რიცხვიდამ თფილისში თითო ოროლა კაცი მობრუნდა, ერთობ მცირედ. აი ეს გახლავსთ მიზგებები ჩვენი შემცირების თფილისში და სხვათა გამრავლების.

ქართველ ებრაელნიც მოისპნენ თფილისში 1795 წ. წინედ მათი რიცხვი აქ იყო 1000 კომლი. იგინი სახლობდენ ფეთხანის შეყოლება. ბეთხანნიც მათებური სიტყვა არის თურმე და ქართულად სასათულაოს ნიშნავს. მათ აქვნდათ მაშინ ორი თორა და ერთი ქარვასლა. იგინი ვაჭრობას მისდედენ, მტრის შემოსევის დროს თფილისიდან არსად წავიდენ, დუქნები კი დაკეტეს, ხოლო შინ იყვნენ, ჩვენ ებრაელნი ვართო და ყენინი არას გვერჩისო. მაგრამ საქმე ასე არ აღმოსჩნდა. ყენიმა ქართველ-ერთან ერთათ ებრაელნიც მიწაზედ გაასწორა, დაუქცია ორივ სალოცავი, ერთი დიდი ქარვასლა, აიკლო მათი ქონება და ბევრი ტყვეთაც იპყრა და სპარსეთს გარეკა. ომის გათავების უმაღვე ებრაელთა რიცხვი მთლად მიეთარა თფილისიდან, მათ სახლკარი აღარ აქვნდათ, გადასახლდენ ცხინვალს, ახალციხეს, იმერეთს და მით მოისპნენ თფილისი. 1797 წ. ისევ გაჩდნენ, 60 კომლი. ძველს ალაგას, სალოცავიც გააკეთეს, მაგრამ უბრალო, აგურის. ეს ძველი სალოცავი 1901 წ. დააქციეს და ახალს აგებენ ეხლა. ვაჭრობასაც მიჰყვეს ხელი, მაგრამ მცირედ, რადგანაც გაღარიბებულნი იყენენ სპარსელთა ომისაგან. მის შემდეგ, თფილისში ქართველ ებრაელთ ძრიელ გაუჭირდათ ცხოვრება და ვაჭრობა. აქ მათ სომხის ვაჭრობამაც გაუნია შუღლი და მტრობა. ამათ აჯობეს სიმდიდრით, სხვა და სხვა საქონლის შემოტანით. სახლების შენებით, მაღაზიების კეთებით და სხვანი. უეჭველია რომ 1795 წ. თფილისის ქართველ ებრაელთა დაცემის და აკლების ამბები მათში ბევრს მოხუცებულს ექმნება გაგონილი ზეპირად, ვინაიდან, ამ გარემოებას იგინი დიდათ დაუნოკებია და მთლა მო-

უსპია მათი ვაჭრობის და ქონების ხსენება თფილისში. მინამდის კი იგინი მეტად მდიდრად ყოფილან ქონებით. სავაჭროდ თურმე იგინი მგზავრობდენ სპარსეთს, ოსმალეთს, ევროპას, იერუსალიმს და რუსეთსაც. მათ თურმე დიდი აღებმიცემა აქვნდათ თფილისის მიდამო სოფლებში. იყვნენ მაშინ

მათში ისეთი მდიდარ ებრაელნიც რომელნიც ძვირფასის თვალ-მარგალიტებით ვაჭრობდნენო. მარტოთ ებრაელთაგან ყეინს წაღებული აქვს მილიონ მანათის ოქრო, ვერცხლი და თვალ-მარგალიტიო. ურიათა უბედურება თფილისში მოულოდნელი იყო. მათ იმედი არ აქვდათ, რომ ყაენი ერჩოდათ, ამის მოლოდინი სულ არ აქვდათ, ამიტომ მოულოდნელო დიდი უბედურება სწვევიათ და სულ აოხრებულა, რაისა გამო მათგან ურიული დიდი ცრემლიც დაღვრილა.

ნათქვამ-დარჩენილია, რომ თფილისში, ერთად ერთი სახლი გადარჩა თურმე, სიონის ზემოთ, დღეინდელ ვადავოზნი ქუჩაზედ, მელიქთაანთ სახლი, სადაც თურმე ყეინი იჯდა და ღურბინდით უყურებდა როცა თფილისის ქარვასლები, სხვა და სხვა ბაზრები და ღუქნები იწოდა. მაშინ თურმე თფილისი იხილვებოდა ავლაბრით, სეიდა-ბადით, ჩუღურეთ-კუკია მის მიდამოებით. თფილისში, როგორც ვსთქვით ზემოთაც იყო ყველა სახელოესნოები, ქარხნები და ქარვასლები. ქარვასლები აქვდათ თვით ბატონიშვილებსაც. *) და კერძო პირთაც. ნათქვამია, რომ თფილისში 1795 წ. 130 ქარვასლა დაწვეს და დააქციესო, ხოლო რიცხვით კი მეტი ყოფილა. ესენი ყოფილან დიდრონი ქარვასლები, პატარა ქარვასლები რიცხვში არ არის მოხსენებული.

თფილისში ვაჭრობით აღორძინება და ქართველთ დამი ნაურება XVII საუკუნი ნახევრიდამ იწყება, ანუ როცა ბრძენი ხოსრო მირზა შემოვიდა თფილისში და გამეფდა. მას დიდი ხმა და სახელი აქვდა სპარსთა წინაშე, ამან განაძლიერა ქართველთ ვაჭრობა და ამის დროს ქართველთ ვაჭრებმა იწყეს სა.

*) საქართველოს სიძველენი II ტ. XVII საუკ.

ვაჭროდ მგზავრობა სპარსეთს, არაბეთს, ინდოეთს, ოსმალეთს, ავღანისტანს, და სხვაც ბევრს ასეთ ხალხთა ქვეყნებისაკენ. 1795 წლამდე თფილისში სხვა და სხვა ქარხნები არსებობდნენ სულ ქალაქ-გარედ მაგალითებრ:

ავლაბარში – კარვა შორს, არსებობდნენ საპნის ქარხნები, ქონის სამთლისა. დარიის მონასტრის მახლობლივ ზეთისა, ზოგი სამეფო იყო და ზოგი კერძო.

სეიდაბათს – ქვემოთ სადაბლოები, ლილახანები, ბასმახანები და სხვა და სხვა ფერის სამღებროები.

გარეთ-უბანს – სხვა და სხვა საფეიქროები, ჩითისა, მიტკლის, ტილოსი, შალეულობისა და სხვა მრავალთა.

კუკიას – ჭურჭლის, კოკებისა, თონე-ქვევრ-ლოქების და სხვათაყ ასეთის მრავლის ჭურჭლეულობის.

ვერაზედ – არსებობდა სააგურენი და საკრამიტენი. აქეთ-კენვე იყო სარკინე ქარხანა და საპილენძე.

ქალაქის ოთხსაგ კუთხივ მოფენილი იყო სხვა და სხვა სახელოსნო ქარხნები.

თვით შიგ თფილის ქალაქში იყო მრავლად სხვა და სხვა ქარვასლები. აქ ბევრს ქარვასლებში იყო სავაჭრო საქონელ-თა თავლებიც, სავაჭროებიც და მასთან პატარ-პატარა ქარხნებიც, როგორც ყაზაზები, მესავარცხლების, მაკრატელ-სამართებლის, მესარკეთა და მრავალთაყ სხვათა. ყველა ეს ცნობები აქ მიტომ მოვიყვანედ, რომ ვიცოდეთ ის ისტორიელი ცნობები, რომ ქართველებს ყველა სავაჭრო ქარვასლა, ქარხნები და სხვა რამ საწყობნი XVIII საუკ. ჰქონდათ დახსნილები. ამათ არსებობას აქენდა დიდი მნიშვნელობა და თუმც სამხუხაროდ 1795 წ. უწყალოდ მოისპო, მაინც მისი ნიადაგი ისეთი ძლიერი იყო, რაის ძალამაც წარმოშობა უადვილესად საბაზაზო და საქარვასლო ასპარესზედ ზაქარია დავითისძე სარაჯოვი, რომლის დაბადებაც ეკუთვნის 1807 წ. მაშინ თფილისში ხელოსანთ და ვაჭართათვის ყველასთვის არსებობდა ამქრული წესები. ამქარი აქენდათ თვით ბაზაზებს და სხვა ასეთ ვაჭრებსაც. ხელოსნებს ყველას, ამქარს ჰყვანდა გამგედ ოთხი

- 71 -

კაცთ უსტაბაში, ჰასაყალო, იკიტბაში, გზირი და ამქრის კაცნი. ხელოსნებმა შეგირდის აყვანა 4-5 წლით იცოდნენ. ვაჭრებმა 3 წლით. დურგალი, კალატობი, ხურო და მღებარი დღეში 60 კ. 70 კ მუშაობდენ. უბრალი დღიური მიწის მუშა 30 კაპ. ასევე სხვა ხელოსნებს აქენდათ ფასები: დერციკებს, ჭონებს, სარაჯებს, მექოშე-მეჩუსტებს, ყაზაზებს და ბევრსაც სხვათა ძნელად რომ 60 კ. მომატებოდათ ეს იშვიათი იყო *).

მაშ ჩვენ ეჭვი არ უნდა გვექონდეს მასზედ, რომ ჩვენში ვაჭრობა და სოვდაგრობა არ ყოფილიყოს. არ ყოფილიყოს აგრეთვე ბაზაზობა, მეფარჩეთა რიცხვი და მოვაჭრეთა და ხელოსანთ დუქნები და აღებ-მიცემა. ვიტყვით რომ იყვნენ და მათმა ყოფნამ წარმოშობა XIX საუკუნის შემდეგ იმ ქართველთ ვაჭართ და მრენველთ რიცხვი, რომელთაც ჩვენში თავი იჩინეს, თუმც მცირედ, მაგრამ მაინც გამოსჩდენ.

შეგნიშნავდ, რომ ჩვენ არამც თუ ასეთ სავაჭრო და სახელოსნო ცოდნა გვექონდა, არამედ ჩვენ დახელოვნებულ ვყო-

ფილვართ თვით მეზღვაურობაში, თვით XVII საუკ. ნახევარს, სამეგრელოს მთავარს ლევან დადიანს, კოსტანტინეპოლს 9 გემი შეუძენია და ამ გემების კაპიტნად, ანუ საქართველოში ზღვით შემოსატანად თვისი-მცოდნე მეგრელი ქრისტე კოჩი დაუნიშნავს, გვარად რატია, რომელსაც უმოგზაურნია შავის ზღვით და ყველა გემებიც შემოუტანია. ამაზედ ეჭვი არ უნდა ვიქონიოდ, რადგანაც ქართველთ მეზღვაურობა, მევენახობა, მეფუტკრობა და მრავალიც სხვა მასთან ჩვენ სულ ძველად შეგვისწავლია.

პურნე. ქართული სიტყვა პურიდამ არის გადაკეთებული. სიტყვა ფურნე რუსეთში, ოსმალეთს და სხვა ადგილებშიც სადაც ფურნე იხმარება. ასე ხსნის ამას დ. ბაქრაძე.

ნუნუა. ქართველებს გაუკეთებიათ ძველად და ამიტომ ღვინისთვის ნუნუა უწოდებიათ, ანუ ნოე, რადგანაც ღვინო პირველად ნოეს დაუწერია და ამიტომ დაურქმევიათ მისთვის

*) ამქრული წეს-წყობილება საქართველოში. ჩემი, ჯერ დაუბეჭდავი.

- 72 -

ნოეს სახელი. მერე ეს სახელი ნუნუადამ. – ღვინოდ გადაქვთ და, სხვა ტომთაც ასე უწოდებიათ. ღვინის პირველი ბინა კი საქართველოში ყოფილა და მაშასადამე მისი ოსტატობაც აქ აღორძინდებოდა.

რაყი. არაყი. ესე იგი გამონახადი რაყიდამ, ანუ რა-ხი-ლიდამ. პლატონ ბურდულის სიტყვით არაყი იწურება ხილი-დამ, ამიტომ უნდა ითქვას რა-ხილიდამ – რა-ხიდამ. რა-ხიდამ იწურებაო? მერე ეს სახელ-წოდება სხვა ხალხებსაც უსწავლიათ ჩვენგან, თვით აღმოსავლეთის მუსულმანთ ტომთ შორის არა-ყი რა-ხად იხმარება. ამიტომ ცხადიაო ამბოხს პლატონ ბურდული, რომ ეს რახი არის გადაკეთებული ქართული სიტყვა არაყიდამ, ანუ რა ხილიდამ. თუნდ რა-ხიდამ, რა ბალახიდამ გამონაწერიო. *)

ჩვენი ენის ძლიერების, კულტურის, თუ ძველის აღებ-მიცემის შესახებ ლაპარაკს თავს დავანებებთ და გადავალთ ისევ ცნობებზედ, რომლითაც შევავსებთ ზემოდ მოყვანილ ცნობებს და მასთან ავნუხსავთ ჭეშმარიტს მოთხრობას თანამედროვე მომდინარეობის ნიადაგის შესახებ.

რიზაი შალების და ქირმანი შალების საფეიქრო. წინეთ ეს შალები სპარსეთ-ოსმალეთიდან შემოჰქონდათ, დიდი გასავალი აქვნდა ქართველებში. XVII საუკ. დამდეგს თფილისში გახსნეს ამის საფეიქრო. საქართველოს ბაზაზებს ამით გაუადვი-

ლდათ შალების მოპოება და გასყიდვა. მაშინ შეუძლებელი იყო რომ ეს ზითევი არ გაეტანებინათ ქალისთვის. რიზაი-შალი უნდა იყოს ირიზა ოსმალური და ქირმანი შალი, ქალაქ ქირმანისა – სპარსეთიდან.

დარაია-ბაბთის საფეიქრო. დარაია ბაბთი საქართველოში დიდს ქებასა და დიდებაში იყო, დიდი მოთხოვნილება აქვდა. ძველი სიგელ-გუჯრები სავესეა დარაია ბაბთის მოხსენებით. ისე ქალი არ გათხოვდებოდა, რომ დარაია ბაბთით არ შეემკოთ. დარაია ბაბთი არის სხვა და სხვა ხარისხის და ფერის,

*) ქართული სამეცნიერო ტერმინები. დაუბეჭდავი პ. ბურდულის.

- 73 -

მეტის მეტი მდიდრად და უხვად იხმარებოდა იგი საქართველოში. დარაია ბაბთი დიდის ღირსებით იყო შემოსილი. ამ დარაია ბაბთს მდიდარი ისტორია აქვს, ნამეტურ მის საფეიქრო ხელოსნობა და ვაჭრობას. დარაია ბაბთის შესახებ ლექსებიც არის ძველად დანერგილები.

დიბის საფეიქრო, აქვე ნართავდენ ყანაოსს, მოვს, დიმიკიტონს და სხვათაც ენით მოუთვლელთ ძვირფას ნართეულს აბრეშუმიდამ და მატყლიდამ. დიბას დიდი გასაგალი აქვდა, იგი იყო მრავალ ფერიანი და სხვა და სხვა.

ჩითის საფეიქრო. წინეთ ჩითეულობა სხვა და სხვა ქვეყნებიდამ შემოჰქონდათ. XVII საუკ. თფილისში იყო რამდენიმე საფეიქრო. ჩითეულობას ნართავდენ სხვა და სხვა ფერის და ღირსების. ჩითის ქარხნები არსებობდა სეიდაბათს, ანუ ციხის გარედ. ჩითის საფეიქროები თფილისს გარდა საქართველოს სხვა ქალაქებშიც იყო. დიდათ იქებოდა თალათინის ჩითი.

შალის საფეიქრო. შალის საფეიქროები საქართველოში იყო მრავლად გამრავლებული და ნამეტურ თფილისში. ართავდენ მრავალ-ნაირს და ღირსებითაც დიდათ შემკულთ. ქებული იყო მთელს აღმოსავლეთში ქართული შალეულობა.

ტილოს საფეიქრო. იყო ლაინის საფეიქრო, უმეტესად გამოჰყვანდათ ლურჯი ტილოები, რომელსაც სოფლის გლეხკაცობა უხვად ხმარობდა საპერანგე და მის ამხანაგად. თვით მეფე ერეკლეს ძიძის ქმარი დათუნა ფეიქირიც ტილოს ფეიქარი ყოფილა. ამან გასცა 1767 წ. მეფის წინააღმდეგ „შემთქმელნი.“ ტილოს საფეიქროები დიდრონს სოფლებშიც კი არსებობდა. აქვე გამოჰყვანდათ სხვა და სხვა სუფრები და ტილოს ხელსაწმენდავები.

სუზნის საფეიქრო, იყო თფილისში რამდენიმე, სუზნებს

დიდი მოთხოვნილება აქვდათ ქართულს ოჯახში ტახტეულობის ასათფარებლათ. აქვე ართავდენ სხვა და სხვა ფართოლეულობას, ზენრებს და მრავალ სხვებს,

ყურთმაჯ-გულის პირთ სარტყელთ საფეიქრო საქარგავნი და სამღებრონი, მდიდრად შემკულნი და მორთულნი. ხელობა

- 74 -

მისი ამალღებული იყო დიდათ, მაშინდელ ნაქსოვთ, წნღებავ და ნაქარგავ ამ ნივთებს განცვიფრებაში მოჰყავსთ თვით თანამედროვე მნახველნი.

მეაბრხშუმენი. თფილისში აქვდათ აბრაშუმის საქარხნობი და ამზადებდენ სალამაქას და ჰყიდდენ. ესენივე იყვნენ მებანბენი და მემატყლენი. დიდი გასავალი აქვდა ამთგან აბრაშუმს, ბამბას და მატყლს. XVIII საუკ. ნახევარს, მთიულეთიდან მთიელმა ბენინამ, სტამბოლის გზით დიდი ძალი მატყლი გაიტანა შვეიცარიას გასასყიდათ.

მენაბდენი. თფილისში იყო რამდენიმე ქარხანა მენაბდების, ქებული იყო ამათი ნაბდები და სხვა ასეთნი. ნაბდები საქართველოდამ სპარსეთს, ოსმალეთს და რუსეთშიც გაჰქონდათ. მენაბდები აგროვებდენ და ასალებდენ ღორის ჯაგარს. ჯაგარი რუსეთსა და ევროპაშიაც გაჰქონდათ.

ნემსის ქარხანა. აქ აკეთებენ ნემსებს, ქინძისთავებს, ყანსნალებს, სადგისებს და მრავალთაყ სხვა ასეთებს.

მაკრატლის ქარხანა. მაკრატლებს დიდი მოთხოვნა აქვდა საქართველოს ერში და ამიტომ თფილისში არსებობდა 1795 წლამდე მაკრატლების ქარხნები. აქვე აკეთებდენ კარგად და ხელოვნურად სხვა და სხვა დანეულობას და სამართებლებს.

მესავარცხლეთ ქარხანა. იყვნენ წვრილი მესავარცხლენიც. იყო დიდი ქარხანაც თფილისში, სადაც გამოჰყვანდათ ძვირფასი სავარცხლები. იყო ისეთი სავარცხლები რომ იგინი მას ოქრო ვერცხლითაც რთავდენ იშვიათათ. ძვლის სავარცხლებსაც აკეთებდენ. ძვლის სავარცხლები ძვირად ფასდებოდა, ხელოსნებიც კარგად იყვნენ გამოცდილნი.

მექოლგენი. ქოლგები საქართველოში დიდათ იხმარებოდა. ქოლგებს ხშირად აკეთებდენ ერთობ ძვირფასად და იშვიათადაც. ამის დიდი ქარხანა მოისპო 1795 წ. როგორც სხვა ყველა დიდი საფეიქრო და სხვა და სხვა ქარხნები. ესენივე აკეთებდენ მარაოებს და ჰკერავდენ ხელთათმანებს (ფელჩატკი)

მეზანღუკეთ ქარხანა. ზანღუკები, ანუ სკივრები საქართ-

ველოში დიდს მოთხოვნილებას იყო. მაშინდელ შკაფი და კამოდი ეს იყო. ისე ქალი არ გათხოვდებოდა, რომ მისთვის ზითვებში ძვირფასად ნაკეთი ზანდუკები, სკივრები არ გაეტანებინა. მეზანდუკეთ რიცხვი 1795 წ. დაეცა ქართველებში.

თითისტრის სახელოსნო. თითისტრის ხელოსნობა იყო, მათ აქვდათ დიდი მოთხოვნა. აკეთებდნენ თითისტრებს ყველანაირს, სამდედრო და სამამაკაცო. ესენივე აკეთებდნენ კვირისტავეებს, ფირფიტებს, შიბაქებს და საბავშო სათამაშოებს.

ჯარას ქარხანა. ჯარას კეთება ჩვენში დიდათ იყო გავრცელებული. ჯარას აკეთებდნენ ნაირ ნაირს და ბევრს ძვირფასებსაც, რადგან სართავ ჯარას ხმარობდნენ თვით სამეფო ოჯახის ქალნი, დიდი გვარის კაცთა ქალნი და სხვანი. ესენივე აკეთებდნენ საჩეჩლებს და ბევრსაც სხვა ასეთ საწინაღობებს საპენტავეებს და სხვანი რაც საქართველოში უხვად იყო გავრცელებული. სადღეისოდ მოისპო ესენი.

ლილის ოსტატობა, ანუ ღილეებისა. ქართველთ შორის შემოსულა და გავრცელებულა ძველად. თფილისში იყვნენ ამის ოსტატნი, ქსოვდნენ და აკეთებდნენ სხვა და სხვა ფერის ღილებს, ბევრს ძვირფასებსაც. მათ კაი გასავალი აქვდათ. მთის ხალხშიც დიდათ იყო გავრცელებული სხვა და სხვა ფერად ღილების კეთება. სადღეისოდ მისი აღარა სჩანს რა. ძველ ღილების ნაშთათ მთის ხალხში ვპოულობთ და ხშირად ძველს საფლავებშიც ჩნდება, მკვდრებს ატანდნენ საფლავში. ეს ხელობაც დაეცა.

მეღუმენი. ღუმელების ოსტატობაც კარგათ იყო წინ წასული. ღუმელებს აკეთებდნენ თვით ვერცხლის და ოქროსასც კი. ბევრი მათში ძვირფასადაც კეთდებოდა. ღუმელები იყო მრავალნაირი და მრავალფეროვანი, მდებდრობით სქესთა ტანთ საცმლის, მამა კაცთა, სამღვდელ მთავრო და სალაშქრო. XIX საუკუნის შემდეგ ამის ქარხნები და ხელოსნობაც დაეცა ქართველთ შორის.

კრიელოსნების ოსტატობა. კრიელოსნის სამკეთებელო ქარხნებიც იყო თფილისში და სავაჭროებიც. კრიელოსნებს აკე-

თებდნენ ფერად ფერადს და ბევრს ძვირფასებსაც. ხმარობდნენ კრიელოსნის გასაკეთებლად ქარვას, მარჯანს, ფირუზს, გიშერს

და ენით დაუთვლელთ. საკრიალოსნო ნივთებისთვის ეს ხელოვნები და ვაჭრები მოგზაურობდნენ ბიზანტიას, არაბეთს, ჰსარსეთს და ყველა იმ ქვეყნებში, სადაც რამეს იშოვნდნენ. საქართველოში დიდათ იყო წინ წასული გიშრის ხელოსნობის და ვაჭრობის საქმე. ამის ხელოსნობა სადღეისოდ იმერეთ შორის დარჩა.

ჯამ-ჭურჭლის ქარხანა. იყო თფილისში რამდენიმე და გამოჰყვანდათ სხვა და სხვა ფერად ჯამ-ჭურჭელნი. თებებში, მათლაბები, ლამბაქები და მრავალიც სხვა ქაშნაურის ჭურჭლეულობის. ჩინური და საქსონური ჭურჭლის კეთებაც მოისპო. დღეს სანახავათაც აღარ არს ასეთი ჭურჭელი. XVIII საუკ. თფილისში ასეთ ქარხანების რამდენიმე ყოფილა.

მეაბჯრეთა ქარხანა. იყო თფილისში რამდენიმე და აკეთებდნენ აბჯრებს რამდენაირადმე და ბევრს ძვირფასადაც. აბჯრის პერანგებს ჰყიდდნენ თვით ძველნი ბაზაზებიც. ამის ხელობა და ვაჭრობაც დავარდა.

მესურე და მეთუნვეთ ხელოსნობა. სურა და თუნგის კეთების ხელოსნობა ჩვენში დიდათ იყო გავრცელებული და მათში არსებობდა ორნაირი ხელოვნობის ოსტატობა: ერთნი აკეთებდნენ დიდრონ სურ-თუნგებს, ტაშტებს, ფლავის სანურებს და ბევრსაც სხვანი. ამაების საკეთებლად იგინი ხმარობდნენ სპილენძს, თითბერს და სხვანი. მეორენი აკეთებდნენ ვერცხლის სურებს, ძვირფასად კულებს, ჩარექებს და ვინ იცის კიდევ რამდენ რა გინდ რას ასეთებს. ძველად დაშთენილ ასეთ ნაშთების დღესაც მოიპოვება საქართველოში იშვიათად. ამის ხელოსნობა და ვაჭრობაც დაეცა.

მეფისენი – იყვნენ მკეთებელ ხელოსნები და ვაჭრებიც. ფისი უცხო ქვეყნებშიც გაჰქონდათ, ნამეტურ ოსმალეფთს. სადღეისოდ მეფისენი აღარ არიან ჩვენში. ქართული გვარი მეფისოვი – მეფისე ხელობიდან არის წარმომდგარი.

მემანქანენი. იყვნენ მემანქანენი და აკეთებდნენ მანქანებს,

ხოლო ამათ ცნობები არ არის დაშთენილი, ქართული გვარი მანქადაროვი და მექმანდაროვი ამ მემანქანის ხელოსნობიდან და ვაჭრობიდან არის წარმომდგარი.

მინის ქარხანა. მინა იხმარება ქართველებში უხსოვრის დროდამ. თფილისში არსებობდა ერთი დიდი ქარხანა – ანუ ქურა და მასთან ჰატარა ქურებიც იყო. აქ აკეთებდნენ ფერად-ფერად ჭიქებს, სხვა და სხვა სახმარ მინებს, სახლის სანათურე-

რების, აივანების, შუშაბანდებისათვის და სხვაც ბევრი რამისთვის. ფერად ფერადი შუშებიც საქართველოში მრავლად იხმარებოდა. ამის ქურები და სავაჭროები მოისპო 1795 წ.

მეთოკე და მეღაზღენი. კერძოდ იყვნენ ესენი. საქართველოში გრეხავდენ და აკეთებდენ თოკს და ღაზლას სხვა ამგმარებს. ოსმალ-სპარსეთიდანაც შემოჰქონდათ. თოკების და ღაზლების გრეხა სოფლელებმაც იცოდენ.

მეყანწენი. იყვნენ მრავლად. ყანწებს აკეთებდენ ძვირფასად და ხელობაც კარგად იცოდნენ.

წუმწუმის ქარხანა. საქართველოში ძველადგან აბედი, ტალკვესი და ამგვარები იხმარებოდა. ევროპიელთ მგზავრებმა შემოიტანეს წვირნათი XVII საუკ. მერე ამის ოსტატობაც ისწავლეს და XVIII საუკ. თფილისში იყო წუმწუმის ქარხანა. აქ გამოყვანილი წუმწუმა, ანუ ასანთი ქალაქის და სოფლის შეძლებულ ხალხში იხმარებოდა. მოისპო ესეც, ძვირად იყო თურმე.

წმინდა სამთლის ქარხანა. თფილისში იყო დიდი ქარხანა წმიდა სამთლის. წმიდა სამთელს დიდი გასაჯალი აქვნდა, ამიტომ ქართველნიც მეფუტკრეობას უხვად მისდევდენ. ძველად წმინდა სამთელი საქართველოში ჭანეთიდანაც მოჰქონდათ, ნამეტურ იმერეთში. ოსმალთაგან ჭანეთის დაპყრობის შემდეგ, ლაზებმა მერე კონსტანტინეპოლს იწყეს სამთლის გატანა. სამთლის ქარხანაც მოისპო 1795 წ. მერე საკათალიკოზო ქარხანა გაკეთდა, სიონის გვერდით, მიტროპოლიტის სახლში. აქვე ვაჭრობდენ ამით.

ზეთის ქარხანა. ქარხნები იყო კერძო პირების და სამეფოც იყო, რადგანაც სამეფოდაც მრავლად სჭირდებოდათ ზეთი.

- 78 -

ავლაბარში სადაც დღეს დარიის მონასტერია, იქ, ახლოს, იყო ზეთის დიდი ქარხანა. მოისპო 1795 წ.

მეფუტკრენი. ქართველთ შორის მეფუტკრეობა კარგად იყო გავრცელებულა. ყველა სოფელს აქვნდა თავის საკუთარი საფუტკრე.

მემარილენი. მარილით ვაჭრობას ალაფებიც მისდევდენ. კერძო მემამულენიც იყვნენ, დღესაც არიან ასეთ კერძო ვაჭარ მემამულენი.

ალაფები. ალაფების თფილისში მთელი ბაზარი არსებობდა, მთელი ქუჩა. ალაფნი ვაჭრობდენ პურით, ქერი, ბრინჯი, ლობიო, ცერცვი, ოსპი და სხვა ამ გვარები. ჰყიდდნენ თოკებსაც და ღაზლებს, ხმელ ჩურჩეულობას და სხვანი. XVIII საუკ.

ალათების რიგი იყო თფილისის იარმუკაზედ.

მუნაგირენი. მუნაგირეთ რიცხვი თფილისში იყო დიდი. უნაგირებს აკეთებდენ ძვირფასადაც, ოქრო ვერცხლითაც რთავდენ. დიდი გასავალი ავენდათ მაშინ უნაგირებს.

მენიჩენი და მეთაბხენი. ნიჩბების და თაბხების კეთებაც ხელობა იყო და ვაჭრობაც აქენდათ. მენიჩენი და მეთაბხენი აკეთებდენ ხონჩებს, ვარცლებს, ტაბიკებს სხვა და სხვა ტარებს და მრავალიც სხვა ასეთებს.

მესაცრენი. აკეთებდენ სხვა და სხვა საცრებს, პურის, მინის, გაჯის, კირის და სხვაც, პატარა თუ დიდის ზომის. სპარსეთიდანაც შემოჰქონდათ საცრის სანნავი, რკოლს კი აქ უკეთებდენ, აქაც სწავდეე ძუისაგან, მის ვაჭრებიც იყვნენ.

მეთევზენი. მეთევზეთა რიცხვი თფილისში დიდად იყო გავრცელებული, ვაჭრობაც აქენდათ. თევზი და ნამეტურ გელაქნური ერეგნის კუთხის ტბებიდანაც შემოჰქონდათ, ასევე სალიანიდამ. მეთევზებს საქართველოდამ ხმელი თევზი იმერეთშიც გაჰქონდათ და ჰყიდდნენ. მეთევზენი იყვნენ მაშინ შეძლებულნი, იჯარას იხდიდნენ სიონის სასარგებლოდ.

მეყავაღნე და მეჩაიღნე. იყვნენ ამის ოსტატ მექარხნენი. აკეთებდენ ყავაღნენს, ჩაიღნებს და სხვა ასეთებს სპილენძისას. ესენივე აკეთებდენ სხვა და სხვა ასეთ სახმარ იარაღებს. ჩაი-

ღნები, ყავაღნები და ჩაის ჭურჭელი მოხსენებულ არიან ძველ ბითვის სიაშიც XVII საუკ. სამოვარი საქართველოში რუსეთიდან შემოიტანეს 1770 წ. მერე ანუ 1780 წ. ერეკლეს მეფეს მოუვიდა ფეშქაშად ეკატერინა იმპერატრიცასაგან სამოვარი და ჩაის ჭურჭელი ფეშქაშად. საქართველოში სამოვარი და ჩაის ჭურჭელი XVIII საუკ. იკოდნენ და არა ეხლა როგორც ემ ბევრს ჰგონია.

მექალაღნენი. მექალაღნეთ ვაჭრობა ცალკე იყო და მათი რიცხვი მცირეც იყო. იგინივე ჰყიდდნენ მეღანს, ბატის ფრთის კალმებს. ქალაღნი წინედ მარანდიდამ შემოჰქონდათ. XVIII საუკ. ნახევრიდამ რუსეთიდან იწყეს შემოტანა.

მეფარჩენი. იყვნენ თფილისში მრავლად და ჰყიდდნენ სხვა და სხვა ძვირფას ფარჩეულობას. ფარჩეულობა მათ შემოჰქონდათ სპარსეთიდანაც. ადგილობრივაც აკეთებდენ. ადგილობრივ კეთების ოსტატობა დავარდა. ვაჭრობაც კი არსებობდა.

ჩვენ აქ ყველას ვერ მოვსთვლით, რაც კი საქართველოს მეფობის დროს, საქარხნო და სავაჭროები არსებობდენ. ერ-

თის სიტყვით, არ არის დღეს რამე ნივთის და საქონლის ქარხანა და სავაჭრო, რომ იგი მაშინ არ ყოფილიყოს.

ყასპები. თფილისში იყო ყასპების რიცხვი დიდი. მათ მთელი ქუჩა ეკავათ და ამიტომ ამ ქუჩასაც „ყასაფხანა“ ეწოდებოდა. ასე იყო მაშინ. მექედების რიგს „ქონხანა“ ერქვა, ხარაზების რიგს „ხარაზხანა“ და სხვათაც ესევე. სირაჯების რიგს „სირაჯხანა“ და სხვანი.

თანამედროვე, ანუ ზაქარია დავითის ძის მომხმარებელ კაცთაგან გამიგონია, რომ ზაქარია სარაჯიშვილი თავის დროის კვალად აყო ბუნებით მდიდარი კაციო. იგი მახვილ გონიერი იყო არა მარტო სამოქალაქო და სავაჭრო ასპარეზზე, არამედ სასოფლო საქმეშიაც შესმენილი და მეურნეობის მნიშვნელობაც კარგად იცოდაო. მახვილ გონიერ კაცთა ენერჯია ასეთი გახლავსთ. მაინც ძველნი ქართველნი ასეთის ღირსებით უხვად იყვნენ დაჯილდოვებულნი. იგინი არა ჰგვანდნენ

- 80 -

თავიანთ ზარმაცს შვილებს, ერთობა დარღვეულებს, გადაგვარებულთ და მძლავრად მფლანგავ-ფანტია მჭამლებს.

ეს არავე იუცხოვოს, ასე იყო ჩვენში, ძველად ქართველნი ასე გახლდნენ. მათ შნო ჰქვანდათ თავიანთ დროის კვალად ყველა საქმის ასპარეზზე. თფილისის ქართველ მოქალაქენი მხნეთ იყვნენ სამოქალაქო და სავაჭრო ასპარეზზე, იგინი დაუცხრომლად და მღვიძრად აწარმოებდნენ სავაჭრო საქმეებს, ალებ-მიცემას და მიტომაც მოხდა, რომ მათის მზერით გახარებული იყო ვახტანგ მეფე. ამან ისურვა მათი პატივისცემა და მიტომ 1710 წლებს შემოიღო თფილისის მოქალაქობა. როგორც ეტყობა ზაქარია დავითის ძის მშობლებს თფილისის მოქალაქობა, ანუ პაჩოტნი-გრაჟდანილობა იმ დროს უნდა მიეღოთ. მერე ეს მოქალაქეთ ღირსება თეიმურაზ მეორემ 1740 წ. უფრო გაამრავლა და ერეკლე მეფემ ხომ 1770 წ. დიდათაც აამაღლა.

მაშინდელ თფილისის მოქალაქეებში იშვიათად ნახავდით ისეთ პირთ, რომ მათ თფილისის ორთაჭალას და სხვა სოფლებში ბალები და მამულები არა ჰქონოდათ. ყოველ მათგანს თავის ბაღი და მამულები ჰქონდა და მოქალაქე ფასდებოდა მაშინ, როცა საკუთარი ბაღი-ბოსტანი აქვდა, მებაღე ჰყვანდა და ზაფხულობით სულ თავის საუკეთესო ვენახის თარფეულობა მოსდიოდა. ეს არავე იუცხოვოს და ამის ჭეშმარიტება არის ზაქარია დავითის ძის წარსულიც, რომელსაც აღრი-

დანვე სოფ. დილომში აქვანდა კარგი ზვრები, მინდვრები, ტყეები და სხვანი. იგი როგორც ყოფილა შესამჩნევი ვაჭარი ქალაქის, ისევე მცოდნე მცხოვრები ყოფილა სოფლის საქმის და ხალხის ცხოვრების.

უნდა ითქვას, რომ როგორც მისი სათლავის ძეგლის წარწერაც გვაუწყებს, იგი დაბადებულა 1807 წ. მაშასადამე მამა ამისი დავითი კარგად მომსწრე პირი უნდა იყოს ერეკლეთი მეფის, თეიმურაზ მეფის და საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების ცნობებიც კარგად სცოდნებოდა. იგი თავის დროის კვალად იქმნებოდა შესმენილი პირი და გამოჩენილი თფი-

- 81 -

ლისის მოქალაქე, დამსახურებული არა მარტო ქალაქის საქმეების წინაშე, არამედ თვით სამეფოს ოჯახის, ქართველთ მეფეთ შვილების და იმ დროის დარბაისელ კაცების. საუწყებელია, რომ ქონებრივის შემძლებლობით თვით ზაქარიას მამაც იქნებოდა დროის კვალად დაჯილდოვებული და მიტომაც მოხდა ისიც, რომ მამის მსგავსად შვილი – ზაქარიაც უფრო მკვირცხლი გამოვიდა და მამის მონაგარ ქონებრივ შემძლებლობას თავის ჰუნართაც შემატა და ასახელა თავი როგორც ქალაქ ალაგას, ისევე სოფელს და სასოფლო საქმეებში.

მაგალითებრ: დილომში – ზაქარია დავითის ძეს, თავის შემძლებასთან, ხალხში ერთობ კაი სახელი ჰქონია, ერთობ დიდი ნდობა და სიყვარული თვის დროის კვალად. დიღმელები თურმე ვერც ერთ საქმეს ვერ გადასწყვეტდენ ისე, რომ იგინი ამისთვის ზაქარია დავითისძეს არ დაჰკითხებოდნენ. მომსწრე კაცთა მიამბეს, რომ ზაქარია დავითისძისთანა კაცი დიღმელებს იმის დროს სხვა არავინ ჰყვანდათო. ზაქარია დავითის ძესაც დიღმელები უყვარდა, ჰპატრონობდა მათ, ჰქომავობდა დიდათ და ბევრს გასაჭირს საქმეში თავგამოდებითაც ეხმარებოდაო. ამიტომ დიღმელებიც მას თავიანთ მფარველ მამას უხმობდნენ და ყოველი გაჭირების იმედი და ტალკვესი ზაქარია დავითისძე იყო მათიო. დიღმელები მის ამაგს, სიკეთეს და კეთილ საქმეებს არას დროს არ დაივიწყებდნენო. რაც ზაქარია დავითის ძეს დიღმის გლეხებისათვის სიკეთე უქნია და ამაგი დაუდგია, ამას ყველას ველარავინ მოსთვლის, რადგანაც ბევრი რამ ასეთი მოსაგონარი ცნობები დრო-ჟამთაგან დავინწყებულია და აღარც მის დროის კაცნი არიან ცოცხალნი.

დღევინდელ დიღმელ გლეხთი ნუგეშს ერთი ის მაღლიონი სასახლო მხარეც შეადგენს და იგინი მით არიან კმაყო-

ფილნი, რომ ზაქარია დავითის ძემ, მართლაც კაცად კაცმა, ჩვენ დაგვიტოვა თვის მოადგილედ ისეთი საყვარელი კაცი, ისეთი ენერგიული და მშრომელი მამულის შვილი, როგორიც გახლავსთ მისი ძე დავით ზაქარიას ძეთი დიდი მადლობელი

- 82 -

არიან დავითის, ამაზედ ქვემოთ წაიკითხავთ, აქ კი ვიტყვი, რომ თუ ამ ცნობებს მკითხველი არ დაიჯერებს, მაშინ მიბ-
ძანდეს იგი დილომს, ჰკითხოს იქ ყველას და ვგონებთ ყოვე-
ლივე გამოჩნდება, მაშინ ჩვენი აღწერის ცნობები სუსტიც კი იქნება, მცირე აღნიშვნა დიდ იღირსების შესახებ.

მომითხრეს მცხოვრებთ მოხუცებულთ და მცოდნე კაც-
თა, რომ ზაქარია დავითის ძე იყო მარჯვენა მკლავი დიღმელ-
თაო. მის დროს, ჩვენი მებატონენი უღვთოდ გვჩაგრავედნო.
ეს ჩავგვრა ზაქარია დავითისძეს არად მოსწონდა და იგი გლეხ-
კაცობას ბატონის წინაშე მეტად ხშირად ჰქომაგობდაო. ბევ-
რი ყმის შვილი განთავისუფლებულა მისის ცდითა და ფული-
თაო, ბევრს ოჯახის შვილთ დახმარებია იგი გაჭირების დროს
თავის შეძლებითაო. იცოდა ხელ-მოკლე გლეხთათვის სამოს-
ლის დარიგება, გლეხთა ტიტველ-მიშველი ბავშვების შემო-
სვა, ქალის გათხოვების დროს საზოგადო ნივთიულობით და-
ხმარება, გარდაცვალების დროს სამარხის გაცემა და ბევრიც
სხვანი ამგვარნი, რაც იმ დროის აქაურ მებატონეთა შორის
ერთობ იშვიათი იყო და ძნელიო.

მთელმა ქვეყანამ იცოდა 1840 წლებს, ცაბა და დედა-
მინამაც, რომ დიღმელი გლეხნი მათ მებატონეთაგან დიდად
იდევნებოდნენ, დიღმელ მებატონეთ მახვილი იყო მძლავრი და
სასტიკი. სხვა სოფლის გლეხებში, ასეთ მძლავრ მებატონეთ
და მდევნელთ გლეხთა კაცი ადვილად ვერ ნახავდა, დიღმის
მებატონენი მახვილით და გლეხთა დევნით უპირველესნი იყ-
ნენ. აი ასეთ მძლავრ პირთაგან დაჩაგრულ გლეხთა იმედი
და სასოება ერთად ერთი ზაქარია დავითისძე იყოვო და მისი
საქმენიო. ახ, რომ დაიხოცნენ და აღარ არიან მომსწრე კაც-
ნი, თორემ ზაქარია დავითის ძის კეთილი საქმეების შესახებ
იმდენი საქმენი გამოსჩნდებოდნენ, იმდენი სიკეთე და ამაგი
დიღმელთა წინაშე, რაც თანამედროვე მკითხველს ერთობ
გააკვირვებდაო. ამის დასამტკიცებელი საბუთი არის ის მაგა-
ლითიც, რომ დღესაც დავით ზაქარიასძეს დიღმის ბაღში

- 83 -

ჰყავს ერთი მეზღვე, რომელსაც მის მამის დროსაც უმსახურ-
ნია და ეს პირი დიდის ქება-დიდებათ და განუსაზღვრელის
პატივისცემით მოიგონებს ზაქარია დავითისძის ამაგს ხალხის
წინაშე და ხსოვნას.

ზაქარია დავითის-ძე, როგორც თავის დროის შვილი,
ყოფილა მღვთის მმოსავი პირიც. მას პატივისცემა ჰქონია
სოფლის მღვთაებრივის საქმეების და მიტომ 1863 წ. სო-
ფელს დილომს, ერთს მაღლობ ალაგასა, გაუკეთებია ერთი
თლილის ქვით ნაშენი სოფლისთვის ზომიერი ეკლესია, რომელ
ეკლესიაც იმავე დროს „თეთრ წმინდა გიორგად“ წოდებულა.
ვიყავ ამ ეკლესიაში, კარის შესავლის ზემოდ, ერთს ქვაზედ
მხედრულის ასოთი ამოჭრილია ეს მოხსენება მაშენებელის
შესახებ.

„წ-დო დილო მთავარ მოწამეო და ღვანლ შემოსილო გიორ-
გი, მეოხ მაყავ მე მამა-პაპით მოსაგსა შენსა ზაქარია სარაჯოვს, –
ლუბერსკის სეკრეტრის დავითისსა და სახლეულობას ჩემსა, რო-
მელმანც აღვაგე წმინდა ტაძარი ესე საკუთართა საფასითა ჩემითა
და შევამვე ყოველთა სამკაულითა, წელს 1863-ს“.

ამ წარწერიდამ სჩანს, რომ ზაქარიას მამა დავითი თავის
დროის კვალად ლუბერსკი სეკრეტარი ყოფილა. ეს ცნობა
ჩვენ საყურადღებოთ მიგვაჩნია, აქედან სჩანს, რომ ზაქარიას
მამას მთავრობის ნაწილშიაც ჰქონია ადგილი და ხმა. უეჭვე-
ლია იგი ამას მიიღებდა იმ დროს, როცა საქართველო რუ-
სეთს ჩაბარდა და რუსნი შემოვიდნენ საქართველოში. სჩანს
ეს პირი თავის დროის კვალად შემჩნეული პირი ყოფილა.
თვით ზაქარია დავითის-ძე აქ, ამ ეკლესიაში ასაფლავია. მას
აქვს კარგი მარმარილოს ფიქალი და ზედ გახლავსთ შემდე-
გი წარწერა:

„ესე არს განსასვენებელი ჩემი, რომელი მთნავს, ამას დავემ-
კვიდრი უკუნისამდე, ზაქარია დავითის-ძე სარაჯოვი, აღმაშენებელი
ეკლესიისა ამისა; შობიდამ 74 წლისა, გარდავიცვალე 1880 წელს
26 მაისს. აღმომკითხველთა გვედრებით შენდობა ჰყავთ ჩემთვის.“

- 84 -

ფიქალი ესე დავსდევ სახსოვრად სიყვარულისა მისისა პირ-მშობან
მისმან დავით. საუკუნომცა არს ხსენება შენი საყვარელო
მშობელო“.

ქართულის წარწერის შემდეგ მოყვანილია ეს რუსული
წარწერა:

Здѣ съ покоится прах-тѣ ла потомственнаго почетнаго
гражданина Захарія Давидовича Сараджева скачавшагося

26-го мая 1880 года на 74 году отъ рожденія.

საფლავის ქვა და წარწერა დაცულია სუფთად, თითქოს დღეს ამოუჭრიად ასოებით. დილომში დიდმა, პატარა, ერთის სიტყვით ყველამ იცის, რომ თეთრ გიორგიში ასაფლავია ზაქარია სარაჯოვი, რომელსაც დიღმელები დიდის ქება დიდებით მოიგონებენ. ზაქარიას და მისი შვილის დავითის სახელი დილომში ყველა გლეხის ოჯახის ქალმა და კაცმა იცის, და მათში ისე ლაპარაკი და მოგონება არ იქნება, რომ იქ ზაქარია ცხონებით არ მოიგონონ და დავითი დღეგრძელობით. ალბათ ერთსაცა და მეორესაც დაუმსახურებიათ საქმით, რომ ერსაც დახსომებია ივინი. ასე უნდა იყოს.

ეს ეკვლესია დილომში მეორე ეკვლესია არის. იგი მიწერილია დიღმის სამრევლო ეკვლესიაზედ, ხოლო, შემკობილია საეკვლესიო ყოვლისფრით. წელიწადში ერთხელ დღესასწაულიც მოსდის, აქ მცხოვრებთ ღამის თევაც იციან, ღამის სათევი ოთახებიც აქვს დაკეთებული. ეკვლესიაში ზაქარია დავითის-ძის მეტი სხვა არავინ ასაფლავია. ხალხის გარდმოცემის თანხმით მტკიცდება, რომ დიახ ზაქარია სარაჯოვს დილომი და მის გლეხ-კაცობა კარგად უნდა ჰყვარებოდა, რომ თფილისის პირველ ხარისხოვანი მოქალაქე აქ დასაფლავდა. ამის გამოსვენება თფილისში დიდი ამბით მოხდა, თვით იმ დროის ახალი ეგზარხოსიც დაესწრო, თუმცა საერთო პატივი დიდი აგეს, ხოლო თფილისში არ დაკრძალეს, არამედ დილომს, თვისგან აშენებულ ეკვლესიაში. მეუღ-

- 85 -

ლე კი ამისი ელისაბედ სვიმონის ასული დასაფლავებულია კალოუბნის ეკვლესიაში.

საჭიროდ ვსთვლით აქ მოკლედ ვილაპარაკოთ ზაქარია დავითის-ძის შინაურს საქმეებზედაც. ზაქარიას დათიკო დიდათ ჰყვარებია, რადგანაც ამის მეტი სხვა ვაჟი არ ჰყოლია. მომსწრე და მნახველთ მიამბეს, რომ დავითმა გემნაზია რომ გაათავა და სხვაგან მიდიოდა სასწავლებლად, ზაქარიას არ ემეტებოდა, მაგრამ მეტი რა გზა აქვნდა, დათიკოს უნდოდა სწავლავო. სწავლის მიღების მნიშვნელობა ზაქარიასაც კარგად ესმოდა და თან ენატრებოდა დათიკოს სახელოვან კაცად გამოსვლავო. დათიკომ მგზავრობის დროს დიღმისკენ ამოიარა, აქ გზაში შეხვდა მამა და ნახავო. კარეტაში მგზავრებთან მჭლომი მიმავალი დათიკო რომ მამამ დაინახა, მან მაშინათვე ტირილი შექმნა, მაგრამ მალე გამოეთხოვა შვილს და აქეთ გა-

მობრუნდაო, დათიკო კი გააქანა ეტლმაო.

ზაქარიას დიდათ ენატრებოდა შვილის განვითარება, სახელოვან კაცად გამოსვლა, ქვეყნის და ერისთვის სარგებლო მშრომლის მოვლენა. ეღირსა მამას და შვილი ღირსეული პირი გამოუვიდა. შვილმა მამის ამაგი დაათასა და მიტომაც არის მამის საფლავის ქვაზე ასე მოხსენებული: – „**ფიქალი ესე დაადო პირმშო შვილმა დავით თავის საყვარელ მშობელსაო**“. დედა დავით ზაქარიას-ძისა ყოფილა შესანიშნავი მანდილოსანი და მარჯვენა მკლავი ზაქარიასი და მტკიცე ბურჯი ოჯახისა.

მოგეხსენებათ, რომ ძველად, საქართველოს ერის ოჯახი ძრიელი და ბედნიერი იყო ასეთის მძლავრის დედების შრომით. იგინი არ ჰგვანდნენ ჩვენს თანამედროვე ზოგთ გულგაცივებულ დედებს და დებს. ეს იყო ერთად ერთი ჩვენი ოჯახის ბედნიერება, რომ დათიკოს დედისთანა ქალებით ძველად უხვნი გახლდით და ყოველს მათს რიცხვს თან სდევდა მათი ცოდნა, მრავალნაირად დანინაურება საოჯახო და საქვეყნო საქმეებში. ქართველი ქალის ძველი ლეჩაქი იყო ბაი-რალი მის პირადი ღირსების და მცნების, რომ ქართველმა

- 86 -

დედამ ცხოვრებისთვის იცოდა ყოველივე კარგად, ჩინებულად და ზედ მიწვევით, მომსწრე და მცნობ კაცთაგანაც ასე გაგიგონია დავითის მშობლის ელისაბედ სიმონის ასულის შესახებ.

ჩვენ არც ისე გატაცებულნი ვართ, რომ ყველა ჩვენი ძველები ვაქოთ. არა, ურიგონი ძველდაც იყვნენ, და ეხლაც არიან. ასევე კარგნი ძველათაც იყვნენ და ეხლაც არიან. ამიტომ აქ ბოროტებას ნურავინ დაგვანამებს. მაგრამ რაც შეეხება ზაქარია დავითის-ძის მეუღლეს, ეს კი, ქრმისავებ სამაგალითო თვისების ადამიანი ყოფილა.

მცნობთა სიტყვით: ძნელად, რომ დავით ზაქარიას-ძის მშობელს თვის თანამედროვე ქალებში ბევრი შესდარებოდაო. სახელოვანი ზაქარია სარაჯოვიც ბედნიერი იყო მით, რომ მას ოჯახში ჰყვანდა ისეთი სასარგებლო და სამაგალითო მეუღლეო. მოგეხსენებათ, რომ ოჯახის ბედნიერება და კეთილდღეობა დამოკიდებულია თვით ოჯახისავე დიასახლის მანდილოსანზედ. სადაც ეს არ გახლავსთ და ოჯახის უფროსი მოკლებულია ელისაბედ სიმონის ასულისთანა ღირსებას, იქ ოჯახის მომავალი ბედ-იღბალი სათუო გზაზე დამდგარი. ბევრს ალაგას მომხდარა, რომ მამა პაპათაგან ფეხზე მდგარი საოჯახო საქმენი უხეირო ამხანაგთაგან პირქვე დამხობილა.

აქ კი, მადლობა ღმერთს, ელისაბედ სიმონის ასულის ცდით ზაქარია დავითის-ძის ოჯახი ასეთს ხვედრს ასცილებია, მისთვის ბედს წილად ურგუნებია ისეთი სამაგალითო ადამიანი, ისეთი მშვიდობის მოყვარე და ოჯახის ქომაგი და მოამაგე ჰატრონი როგორიუც გახლდათ ელისაბედ სიმონის ასული სარაჯოვისა. ჭკვიან, ენერგიულ მხნე ზაქარიას რაკი ოჯახში მოეპოვებოდა ასეთი მტკიცე, კარგი, სასარგებლოდ მეუღლე, მითომ მისი საოჯახო თუ საგარეო საქმენიც მტკიცე საძირკველზედ იდგნენ და მომავლის ცხოვრებისათვისაც დიდის სასარგებლოს ვითარებითაც სპეტაკდებოდნენ, ესე იგი აღორძინებას და წარმატებას ეძლეოდნენ, რის შედეგიც ცხადია ჩვენთვის და ამ სიცხადეს ნათლათაც გვიმტკიცებს აწინ-

- 87 -

დელი დავით სარაჯიშვილის საოჯახო საქმეთა სიმძლავრის ვითარება.

ზაქარია დავითის-ძეს, ამ მარად სახსოვარის ელისაბედ სიმონის ასულისაგან ჰყვანდა სამი შვილი: ერთი ვაჟი, ან ჩვენგან კარგად ცნობილი დავით ზაქარიას-ძე – სარაჯიშვილი და ორიც ასული, ეკატერინე და მარიამი. ეკატერინე გახლავთ მეუღლე გენერალის ნიკოლოზ ერისთავის, რომელიც ერთ დროს ბათუმის გენერალ-გუბერნატორიც იყო და ირიცხებოდა ერთს საუკეთესო ქართველად. დღესაც ისეთივე გახლავსთ იგი. მარიამი – გახლავსთ მეუღლე დავით გიორგის-ძის ერისთავისა, ჩვენში კარგად ცნობილის მწერალ-მოღვაწის და „სამშობლოს“ დამწერის. დავით ერისთავი ჩვენში ისეა ცნობილი და აღწერილი, რომ აქ მასზედ რამის თქმა საჭირო არ არის. ვიტყვით კი, რომ ღირსეულს ოჯახს ღირსეული სიძეებიც ჰყვანდენ და ჰყავსთ კიდევაც. დავით ერისთავი ვარდაიცვალა 1890 წ. 19 ოქტ. დასათვლავებულია თფილისის კალოუბნის ეკკლესიის გალავანში. აქვეს ძველი ზედ წარწერით, რომელიც აღუგო მას ცოლის ძმა – დავითმა.

ელისაბედ სიმონის ასული იყო – სავანელისა, კარგი, ძველის აზნაურთ გვარის შთამომავალი. მაინც მის დროს, დუშეთისაკენ დიდად იქებოდა და იდიდებოდა სიმონის ოჯახი. სადაც მაშინ იქითკენ ერთი და ორი კარგი ოჯახი გამოჩნდებოდა, იქ მათ არც სიმონ სავანელის ოჯახი გამოაკლდებოდა. ელისაბედ სიმონის ასული აღზრდილი ყოფილა თავის დროის სათნოს კრძალულებით. ძველებურის ქართულის სიბრძნე-გონიერებით აღვსილი, გაზდილი და განათლებული

თვის დროის კვალად.

იგი დასაფლავებულია თფილისის კალოუზნის ეკკლესიაში. საფლავს აქვს მარმარილოს ქვაზედ – წარწერით, მაგრამ ქვის წარწერა სადღეისოდ ერთობ მიმქრალია. გადაღება ვეცადეთ, მაგრამ ვერ გავარჩიეთ კარგათ, ამიტომ არც მოვიყვანეთ აქ. საყდრის მოძღვარმა გადმომცა, რომ განსვენებულის

- 88 -

შვილებს წარწერის განახლება სურსთო. გვაუწყეს კვალად განსვენებულის ელისაბედ სიმონის ასულის შესახებ, რომ იგი დიდათ გონიერი ადამიანი იყოვო, სამაგალითო თვისების და დიდი მოსიყვარულე თავის შვილების და ნამეტურ დათიკოსიო. აღუსრულდა ნატვრა კარგს დედას და კარგი შვილიც გამოუვიდაო.

ზაქარია დავითის-ძე და ელისაბედ სიმონის ასული თავის დროს თფილისში იყვნენ ქებულნი და დიდებულნი. თვით ელისაბედ სიმონის ასულიც იყო გულმონყალე და ქრმის მსგავსად ქველმოქმედების სიყვარულით აღვსილიო. ოჯახი იყო მათი მტკიცე და მკვიდრი. ეს სიმკვიდრე სხვა ქართველთ წინამეც იმ დროს დიდს საყურადღებოდ იყო გამხდარიო. დავსძენთ, რომ დღესაც მრავალნი მცნობნი გადამეტებულის პატივის ცემით მოიხსენებენ როგორც ზაქარია დავითის-ძეს, ისე მის მეუღლე ელისაბედ სიმონის ასულს, მათ ბედნიერ მამათ და დედათ სთვლიან, რომ მათს ოჯახს გამოეზარდა სამაგალითო მოქალაქე შვილი – დავითი.

ჭეშმარიტად, ბედნიერია ის დედა თვით გარდაცვალების შემდეგაც, ვისი ძუძუები და ნაყოფიც ქვეყანას სასარგებლო კაცებს გაუზრდის. დიახ, ბედნიერია ელისაბედ სიმონის ასულიც, რომ მან თავის სამშობლო ქვეყანას და ერს სასარგებლო მამულის შვილი გამოუზარდა. ჩვენისთანა ერისთვის დავით ზაქარიას-ძე დიდი მოვლენა არის და სამთლით საძებარი; ამას გვათქმევინებს მისი ცხოვრების ის ცნობები, რომელიც მის მოქმედების ასპარეზზედ ყოველდღე სრულდება. ამას გვათქმევინებს თვით ჩვენი წყალწალეული მდგომარეობაც.

ხალხის ცხოვრება და მათი წესების განკარგება და აღორძინება ითხოვს რიგიან, განათლებულ მუშაკთ და მოღვაწეთ რიცხვს. უამისოდ ყოვლად შეუძლებელია, რომ რომელიმე ერის ცხოვრება დაწინაურდეს და წავიდეს წინ, თუ მათ გულ შემატკივარ მეთაური – მოღვაწე კაცნი არა ჰყავსთ. ეს ცხადი

ჭეშმარიტება არის და ნამდვილი მაგალითი ქართველების ცხოვრებაში.

ქართველები დაქვეითებულნი ვართ მრავალნაირად, ჩვენ არა გვყავს მონინავე კაცები, გულშემატკივარნი და გზის მაჩვენებელნი. არ გვყვანან ქველ მომქმედნი და ჩვენის ტომის ძეთა დამხმარენი ღროსა და გარემოების კვალად. კაცები კი ბევრი გვყავს, ბევრნიც ვართ, მაგრამ მათში ჩვენის ქვეყნის გულშემატკივართ რიცხვი კი ერთობ მცირეა, დიდს თუ მცირეს ჩვენის ქვეყნის ცნობიერებით გული გარდაეხანათ, მდიდრებსა თუ მონინავე გვარიშვილებში ჩვენის ტომის ტრფიალების აღარათფერია დაშთენილი. მათ ქართულ ენაზედ ლაპარაკიც კი ეხამუშებათ. აღარავითარი საიმედო ნიშნების ჩვენში სადღეისოდ არა სჩანს რა. ყველას ხალისი და გული წამხდარი აქვს. ყველას სასოება წართმეული.

აი ამისთანა ღროს, ამისთანა ერში და ასე დაქვეითებულთ შორის, ვიკითხოთ სინიდისის წინაშე, თუ რა მნიშვნელობის და ღირსების უნდა იყოს ისეთი პირი, როგორიც არის დავით ზაქარიას-ძე. დავაკვირდეთ ჩვენის ნამუსის ქვეშ, გულზედ ხელი დავიდლოთ და ისე ვილაპარაკოთ ჭეშმარიტებით. აქ ზიზღი, მტრობა და შური ნურავის გვექნება. პატიოსანის დედმამისაგან გამოზრდილ კაცმა ჩვენს განვალეხულს და გათახსირებულს ცხოვრებაში გული არ გაიტეხა, მან თავის ენერგიით და სამრეწველოს საქმით, ბევრი რამ სახელოსნო, სამეურნეო და სავაჭრო მცნება გვასწავლა, რაც ჩვენს ეკონომიურად წინსვლას კარგს ქომაგობას უწევს. ამავე ღროს, ესევე პირი არც თავის შინაგან ქვეყნის ეთნოგრაფიით და ისტორიის ცოდნით სდგას დაბლა, იგი სხვასავით არ არის მძრახველი თვისის ტომობის, ვინაობის და სხვა ასეთების, რომელთა მოთვლა აქ შორს წავა. ამითიც სამაგალითოა იგი და საყურადღებო, ვინაიდგან ბევრნაირ მაგალითებს გვაძლევს და თან ათას ნაირის მისწრაფებათა აღორძინებით გვამხნევეს.

დავით ზაქარიას-ძის სარაჯიშვილის აღებ-მიცემობას, საქარხნო საქმეებს და ფირმას ქართველ ერის ცხოვრებაში კარგი მნიშვნელობა აქვს, ნამეტურ მაგარ სასმელების სახდელს

ასპარეზზედ. დიდი სახელოვნება, ანუ შესაფერი ღირსება აქვს მით უფრო, რადგანაც იგი მნიშვნელოვანია არა მარტო მით, რომ მან ფართო მნიშვნელობა მიანიჭა ადგილობრივ არყის და კონიაკის სახილელ ნივთიერებას, არამედ იგი საყურადღებო და სასახელოა მითაც, რომ მან მთელის რუსეთის იმპერიის ალებ მიცემის საქმეს პირში სული ჩაუდგა, მან იგი ევროპის მაგარ სასმელების ქვემდებარებისაგან კარგად გაანთავისუფლა. საუწყებელია ისიც, რომ დავით ზაქარიას-ძის სარაჯიშვილის ენერგიულმა შრომამ, ცდამ და მეცნიერულად მომზადებამ დიდი ზე გავლენა იქონია კერძოთ ქართველ ერზედაც, მისის საშუალებით ბევრმა ქართველმა შეისწავლა შრომის ცდა, დაუცხრომელის მეცადინეობით არყის და კონიაკის ნაყოფის შემუშავება და რაც შეიძლება მეტი ნაყოფის გამოხდა – გამოტანა.

მეცნიერულად მომზადებულმა დავით ზაქარიას-ძემ, თავის შორს მხედველობის წყალობით და კაცთა ბუნების მარგებელ, ანუ შემრგო სასმელთა შემოღების და გავრცელების მხრითაც დიდი სიკეთე მოუტანა თვით საზოგადოებრივ საქმეთაც, ანუ კაცთა სიცოცხლის და ცხოვრების უვნებლობითაც. მოგვხსენებათ რომ მაგარი სასმელები თუ ბუნებით კარგი და შემრგო არ არის, უამისოთ იგი მრავალთათვის მავნებელიც იქნება სმის დროს და სიკეთის მაგიერ ვნებასაც მოიტანს. ეს ცხადი საქმეა და მეცნიერულადაც დასაბუთებული. დავით ზაქარიას-ძის სარაჯიშვილის სამრეწველო ქარხნების განვითარებამდის რუსეთში ვინ იცის არაყს როგორ ხდიდნენ, ხდიდნენ ისე რომ ოღონდ გაყიდულიყო, თორემ დანარჩენთან მათ საქმე არ აქვდათ, იგი გინდ მავნე თვისებისა ყოფილიყო კაცთათვის და გინდ შემრგო, ორივე ერთი იყო.

- 91 -

ამიტომაც ადრე მაგარ სასმელებს რუსეთში დიდი ვნებაც მოჰქონდა და ამ ვნებას ჯეროვნად არც არავინ აქცევდა ყურადღებას. დავით ზაქარიას-ძის მომზადებულმა ნიჭმა კი ამ სასარგებლო მხარესაც მისცა თვისი დასაწყისი და მან ისე დაიწყო სასმელების ხდა და გამოყვანა, რითაც მან იგი ყოველივე მავნებელის თვისებისაგან გაანთავისუფლა, ყველა სასმელს შემრგო, ნაყოფიერი თვისება მისცა, რამაც მისი სასმელები ხალხის წინაშე ერთი ათად წინ-წასწია, ალებ-მიცემითაც დაწინაურდა. საყურადღებოა ასეთი ღირსება და

პატივსაცემი მითაც, რომ ეს გარემოება მრავალთ არყის მხედლთა წინაშე სახელმძღვანელოთაც დაშთა, მათ ამ გარემოებას ჯეროვანი ყურადღება მიაქციეს და თვისი სასმელეზიც მავნე თვისებისაგან გაანთავისუფლეს, რაც დღეს ბევრგან ეს ცხადად სჩანს.

დავით ზაქარიას-ძე სარაჯიშვილი განათლებული კაცია. მას თავის დროის კვალად ყველა მეცნიერება კარგად აქვს გაცნობილი და შესწავლილი და მასთან ის გარებობებაც, თუ ევროპაში, ნასწავლ ევროპიელნი როგორ ამზადებენ სხვა და სხვა ძვირფას სასმელეზს. ასეთ საქმეთა ცოდნით სათქმელია, რომ ეს პირი მთელს რუსეთის იმპერიაში იშვიათი პირი უნდა იყოს, ამიტომაც გახლავსთ, რომ მისი სასმელეზი ასეთის შემრგო, უვნებლის თვისებისაც არის. ვიტყვი იმასაც, რომ დავით სარაჯიშვილის მაგარ ძვირფას სასმელეზის გამოხდის და განვითარების საქმეში მცოდნე ტოლი არამც თუ მთელს რუსეთში ეყოლება, არამედ იგი სახელოვნად გამოსჩნდება ბევრს ევროპის განათლებულ ერთა შორისაც, რასაც ეჭვი არ უნდა. ბავშვობაში კი ნუ ჩამომართმევთ და ესეც ერთი საქები ღირსება არის ქართველის ერისა, იმ ერისა, რომლის უნიჭობასაც მრავალნი მარცხნივ-მარჯვნივ ჰფანტავდენ და ავრცელებდნენ ხმა-მალლა. დავით ზაქარიას-ძეს რომ აქვს თავის საგანში მეცნიერული ცოდნა და გამოცდილება, ამას ასაბუთებს ის გარემოებაც, რომ მას აქვს გერმანიაში მიღე-

- 92 -

ბული სწავლა და მასთან უმაღლესი სწავლის დიპლომიც, როგორც დოქტორი ქიმიისა.

ჩვენს გარეშე, თვით რუსეთის მთავრობისთვისაც მეტად სახელოვანი და საქები უნდა იყოს, რომ მას ჰყავს ასეთი განვითარებული ქვეშევრდომი კაცი, რომელიც თავის ცოდნით და ენერგიით თვით ევროპიელთ ხელოვან მცოდნეთაც არ ჩამოუვარდება. ამას გარდა აქვს კიდევ სხვა დიდი ღირსება და მნიშვნელობა რუსეთის მთავრობის და ერისთვისაც. ეს დიდი მნიშვნელობა გახლავსთ ის გარემოება და პირობები, რომ დავით ზაქარიას-ძის სარაჯიშვილის აღებ-მიცემის დანყებით რუსეთში იწყება სრულიად ახალი ხანა და დასაწყისი რიგიან სასმელთა დასაწყისისა. ამის სასმელეზი სახელოვან არის არამც თუ მარტოდ კავკასიაში, არამედ ყველგან, ევროპას და რუსეთის დიდრონ ქალაქებშიაც, რადგანაც აქა ხდიან ყველაფერს კარგად, ჩინებულად და სპეციალურად,

რაც ყველგან იშვიათი გახლავს და მასთან საყურადღებოც.

რაც შეეხება ქარხნებში ყველა ნაირ სასმელთა იარაღებს, ესენიც ჩინებული იარაღები და მანქანების არის, საუკეთესოს თვისების, ანუ კარგის სისტემის, კარგის სანაქებო მცოდნე კაცთაგან გამოგონებულების, რომელთაც სიკარგით და სხვა ამ გვარებით, მათზე უკეთესი მთელს ევროპაში სხვა არაფერი მოიპოვება. ყოველი უბრალო რამ ნივთი თუ იარაღიც კი, რომელნიც ემსახურებიან არყის გამოხდის საქმე, შესდგებიან სულ პირველ ხარისხის იარაღისაგან. გარდა ამისა დავით ზაქარიას-ძეს დიდი ყურადღება აქვს მიჰყვებილი იმაზედაც, რომ მთელს ევროპაში თუ ვინმემ რამე ახალი წესი შემოიღო არყეულობის სახდელათ, ანუ რამე ახალი სისტემის იარაღი და მანქანა მოიგონა, ამაებსაც იგი მალე შეიძინა და დაუწყებს იმ წესით და სწავლით შემუშავებას და ხდას, როგორც მცოდნე სპეციალისტსაც ექმნება აღნუსხული.

რაც შეეხება ახალ რამე იარაღის მოხმარების ოსტატობას და ცოდნას, ამაშიაც დავით ზაქარიას-ძე არის უცდომე-

- 93 -

ლი. იგი თავის საგანში ისეა მომზადებული, რომ მას ძნელათ შესცდეს რამე საქმე. ამას გარდა თვით მოსამსახურე პირნიც თავთავის ალაგას ისეთი მცოდნე კაცები ჰყავს დაყენებული, რომელთაც იშვიათად რომ რამე შეცდომა მოუხდეს და რამეში შესცდნენ. ასეთ პირთა შერჩევას, ცოდნას და სამსახურსაც რასაკვირველია თავისებური მეცნიერული ოსტატობა უნდა, სპეციალისტობა უფროსისა და ფრთხილი ზედა-მხედველობა. რაც გინდ კარგი, სპეციალურად მომზადებული მორჩილი მოსამსახურენი ჰყვანდნენ, მაინც ფრთხილი ზედამხედველობა ყოველთვის მოუწდება. მცოდნე პატრონი და მერე ისიც ისეთი პირი როგორი მცოდნეც გახლავს და დავით ზაქარიას-ძე, აბა ეს თავის ენერგიულს და მეცნიერულს შრომას და ზედამხედველობას როგორ მოაკლეს როგორც თავის ქარხნების საქმეებს, ისევე თავის თანაშემწეთ და მოსამსახურეებსაც.

ყოველ სიკარგეს და შნოს გარეშე, დავით ზაქარიას-ძე გახლავს სანაქებო მითაც, რომ მის ქარხნებში მოიპოვება საუკეთესო ჭურჭელი არყისა, მაგალითებზე ბოჭკები მრავლად, რაც საჭირო არის, მასთანვე კარგად გაკეთებულნი, სარგოთ გამოყენებულნი, ისე მოწყობილნი სასმელს რაც თავის დღეში არ გააფუჭებს, ფერს, ან გემოს არ შეუცვლის. ასეთ ბოჭკე-

ბის შენახვასაც რასაკვირველია თავისებური ცოდნა სჭირია და მოვლა-პატრონობა და თუ მას მეცნიერულად მომზადებული პატრონი არა ჰყავს, მაშინ უამისოდ ძრიელ ადვილად შეიძლება რომ ბოჭკა თვით უბრალო გარეცხა რა არის, თვით ამითაც კი ადვილია ნახდეს საქმე და გაფუჭდეს ყველაფერი, მაგრამ აქ ეს არ ხდება, რადგანაც ყველა ასეთ საქმეებს მცოდნე პატრონის ყურადღება აქვს მიჰყრობილი და ასეთი პატრონობაც არის წმინდათ მეცნიერული, სუფთა და სამაგალითო სხვათა წინაშეც, ნამეტურ იმათთვის, ვინც ასეთ საქმის წარმოებას მისდევენ.

ასეთ დიდრონ ჭურჭელთა გარდა, რასაკვირველია დიდი

- 94 -

მნიშვნელობა უნდა მიეცეს თვით მინის ჭურჭელთაც, ანუ სხვა და სხვა ნაირ ბოთლებს და ასეთსაც სხვა მრავალთა, რომლებშიაც ისხმება სასმელები და იგზავნება სხვა და სხვა ქვეყნის მაღაზიებში გასასყიდათ. ამასაც რასაკვირველია თავისებური ცოდნა სჭირია და მცოდნე კაცის ზედამხედველობა და პატრონობა. ასეთ საქმეებშიაც დავით ზაქარიას-ძე არის მცოდნე და მომზადებული. როგორც მეცნიერი ქიმიკოსი, მან კარგად იცის ყოველი სასმელის თვისება, ძალა და ვითარება და ისიც, თუ რომელ სასმელს რა ყალიბის და რა სისტემის მინის ბოთლი მოუხდება, რომელს რა გვარი ბოთლი შეინახავს ჩინებულად და უვნებლად, ამიტომაც მისი მრავალ ნაირი სასმელები ისხმება სულ სხვა და სხვა ნაირს ბოთლებში, თავ-თავის შესაფერში, ისე რომ ზოგს ბოთლში ათეულის წლებითაც რომ დარჩეს სასმელი, იგი მით არ გაფუჭდება და ყოველთვის სუფთად იქმნება შენახული. ამასაც რასაკვირველია არა მცირედი შნო მოუნდება და გამჭრიახობა. თუ არ მცოდნე პირის ხელი, უამისოდ შეურჩეველ და შეუფერებელ ჭურჭელთაგან 'შეიძლება ძრიელ მალე და ძრიელ ადვილად გაფუჭდეს ძვირფასი სასმელი, მაგრამ აქაც რასაკვირველია მცოდნე დავით ზაქარიას-ძის სარაჯიშვილის წყალობით ყოველივე მოსპობილია და განდევნილი, რაც თვით საზოგადოებისთვისაც არის სასარგებლო და მნიშვნელოვანი.

რაც შეეხება სასმელების რიცხვს და გემოს, ესეც არის მრავალნაირის თვისების. მრავალნაირის გემოსი და მათ ფეროვნებასაც ხომ რიცხვი არა აქვს. ყოველ სასმელს აქვს მიცემული თავის შესაფერი სიტკბო და ფერი. დავით სარა-

ჯიშვილის ქარხნებში ისხმება მრავალ ნაირი სასმელები, მაშ
თი მოთვლა ჩვენგან აქ შეუძლებელია, რადგანაც ჩვენ ყვე-
ლა ამ სასმელების სახელებიც არ ვიცით და თუ რამეს
ვსწერთ, ამასაც თვალთ ნახულს და გაცნობილს, თორემ
ძნელად რომ ისეთი კაცი იქმნეს ჩვენში, რომ მან ყველა იმ

- 95 -

ძვირფას სასმელების სახელები იცოდეს, რაც კი დავით სა-
რაჯიშვილის ქარხნებში იხდება და კეთდება. ყველა სასმე-
ლების სახელების ცოდნა და დახსომება ჩვენ კი არა და
თვით იმ პირთაც კი უძნელდებათ, რომელნიც სადმე მალა-
ზიაში სხედან და დავით სარაჯიშვილის სასმელებით ვაჭრო-
ბენ. ბევრს სასმელს აქვს ჩინებული გემო, ჩვენთვის მუიხვედ-
რი და მიუნდომი, რასაც იშვიათად რომ შეხვდეთ სადმე.
ასეთ საქმეებსაც რასაკვირველია აქვს თავის შესაფერი ფასი.
არც მეტი, არც ნაკლები, ყოველივე კანონიერად განსაზღვ-
რული, ისე რაც კი განათლებულ კაცის შნოსა და პატიოს-
ნებას მოეთხოვება.

ვითყვით იმასაც რომ ამაშიაც რასაკვირველია მცოდნე
კაცის მარჯვენა არის საჭირო და მასთან დიდი ადამიანური
ღირსება, თორემ არიან ისეთნიც, რომელნიც ფასს ადებენ
იმდენს რამდენიც სურთ და ენატრებათ, ანუ რამდენიც ენე-
ბებათ. ეს კი რასაკვირველია არ არის კარგი და საუაჭრო
საქმესაც აფერხებს. ერთის მხრით მუშტარს უძნელებს საქმეს
და მეორეს მხრით თვით სასმელთა გასაღებასაც ამოკლებს,
ამიტომ აქ ესეც საყურადღებოა, რომ ამაშიაც დ. ზ. სარა-
ჯიშვილი არის მცოდნე, ზომიერი კანონმდებელი და ფასე-
ბის ისე დამდგენი, სადაც კაცი უკანონოდ დადგენილ ფასისას
ვერას შენიშნავს, ამიტომაც გახლავსთ, რომ თვით საზოგადოე-
ბაც ამ პირის მიერ დადგენილ სასმელთა ფასებს პატიოსანის
თვალთ უმზერის, არაფინა არსად რას ლაპარაკობს ყიდვის
დროს და ყოველივეს იხდიან ისე როგორც შეჰფერის განათ-
ლებულ კაცის საქმეს, ანუ ევროპიულს პატიოსნურს აღებ-
მიცემას. ვითყვით იმასაც, რომ ასეთი პატივისცემა და ნდო-
ბა სხვა ფირმების სასმელებს კი ძრიელ ხშირათ აქვსთ მოკ-
ლებული საზოგადოების თვალში და მითომ მათს გვერდით
ყოველთვის ჩარჩული ლაპარაკი სწარმოებს.

აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ამდენ სხვა და სხვა
ნაირ სასმელის მომზადებასაც დიდი ცოდნა უნდა. მე ამისი

სულ არა ვიცი რა, შეიძლება ევროპიულს ენებზედ ყველა ამ სასმელებთა გაკეთების და გამოსახდელის სახელმძღვანელოებიც არის, როგორც მაგალითებრ „სამზარეულო“-ს წიგნი, ღვინის დაყენების და რძის მოხმარების, ესეც შეიძლება. მაგრამ ვიტყვით იმასაც, რომ მაინც აქ და ისიც ჩვენში ევროპიული სახელმძღვანელოები არ გამოდგება. ვგონებთ ასეთ საქმეთა შესრულების დროს, თვით მცოდნე კაცთა გამოცდილებას უფრო მეტი მნიშვნელობა უნდა მიეცეს, ვინემც უცოდინარ კაცთაგან ხელში წიგნის დაკავებას და იმითი საქმეების კეთებას. ხშირად მომხდარა და მოხდება კიდევაც, რომ უცოდინარ კაცს წიგნის ყურების საშუალებით საქმე გაუფუჭებია, თვით უცოდინარ მზარეულს რამდენჯერ გაჰფუჭებია საჭმელი წიგნის საშუალებით მომზადების დროს.

ასევე რასაკვირველია სასმელების ასპარეზზედაც ხშირად მოხდება ეს და უფრო ადვილათაც, რადგანაც ზოგ სასმელთა თვისება ისეთი ნაზია და ისეთი სპეტაკი, რომ მას მცირე რამ შეუფერებლად შეზავება თუ სხვა ასეთნი უცბათ გადაასხვავებებს, გააუფუჭებს და მით პატრონსაც ეზარალებს, ცალკე დრო დაეკარგება. რაღა ფიქრი უნდა, რომ ამ ნაწილშიაც დავით ზაქარიას-ძე სარაჯიშვილს არა მცირედი ცოდნის შეძენა დასჭირდებოდა, არა მცირედი მომზადება და ღრმად დაკვირვება და შესწავლა საგნისა. ეს რომ ასეა ამას ფიქრი არ უნდა, რადგანაც მას თვალთ საჩინოდ აჩენენ თვით სასმელების სიმრავლე, თვით მათი მრავალ ფეროვან და მრავალ გემოვან ღირსება, სიკარგე და იშვიათობა. ასეთ ძვირფას სასმელებთა რიცხვი დავით ზაქარიას-ძის ფირმაში იმოდენა არის და იმ ზომის, რომ მას თუ არ კარგად და ღრმად განათლებული კაცი და ზედ მიწევნით მცოდნე სხვა და სხვა მეცნიერების და ნამეტურ ქიმიის, ძნელად რომ უამისოდ ვინმემ რამე შესძლოს და მოახერხოს. უნდა ვსთქვათ, რომ ამაების ცოდნითაც უხვათ არის დაჯილდოებული დავით ზაქარიას-ძე სარაჯიშვილი.

შეიძლება ასეთ საქმეთა აღსრულებისთვის დავით სარაჯიშვილს თავის ქარხნებში სხვა და სხვა მცოდნე პირნი და ოსტატებიც ჰყავს დაკავებული. ესეც შეიძლება, უამისობა რასაკვირველია არ იქმნება, ხოლო ისიც კი უნდა ითქვას,

რომ რაც გინდ ოსტატები ჰყვანდესთ და რაც გინდ მცოდნე პირნი, მაინც იგინი უპატრონოდ ვერაფერს გააკეთებენ და ხშირად საქმესაც წაახდენენ, ისიც ჩვენ დროში, როცა კაცის მტრობა, ჯიბრი, შულლი და მონინავე მექარხნეთა ზიზღი ხალხში უმეცრულად და გაუგებრად არის დანერგული და ხშირათ ერთი უბრალო რამ საქმის, ანუ უთანხმოების გამო კაცს ლუპავენ და აფუჭებენ, რასაკვირველია და ამას არც ეჭვი უნდა, რომ ძრიელ ხშირად და ძრიელ ადვილად წაახდენენ საქმეს, მაგრამ იქ კი ეს არ მოხდება ისე ადვილად, სადაც საქმეს აწარმოებს და ზედამხედველობს შორს მხედველი და კარგი ენერგიის პატრონი; ჩვენ აქ დ. ზ. სარაჯიშვილის ცოდნაზედ დაწვრილებით ვერ ვილაპარაკებთ, ეს არ არის საჭირო, ხოლო თვით საქმის არსებობა და წარმოება აჩენს კარგად, რომ ამოდოლა საქმეს, სხვა და სხვა თვისების სასმელთა მომზადებას და კეთებას ვერაფერს მოახერხებს, თუ არ მცოდნე კაცი და კარგად მომზადებულ-განათლებული.

ვინც კი დავით სარაჯიშვილის ფირმის სხვა და სხვა სასმელთა რიცხვს ნახავს, ის მაშინ ჩვენს თქმულებაზედ ცხადად დარწმუნდება, ამაზედ ეჭვი არ მოუნდება. ეს რომ ასე არ იყოს, მაშინ აბა უკოდინარი კაცი განა თავის სასმელეზობით ევროპაში თავს გამოიჩინდა, იქ განა თავს გამოჰყოფდა სადმე!? რასაკვირველია არა, მაგრამ როგორც ვიცით და ამას თვით დ. ზ. სარაჯიშვილის ფირმის ისტორიული ცნობებიც გვაუწყებს, იგი მრავალგზის თვით ევროპის უპირველეს ქალაქების გამოფენაზედაც კი თამამად წამდგარა და წარუდგენია თავისი ნაწარმოები, რისთვისაც იქ მას მადლობა და პატივიც მიუღია, თან რამე ნიშანიც შესახებ მისის საქმის ცოდნის და ნიჭიერების. ვიტყვი თამამად, რომ ესეთი კაცი

- 98 -

ქართველის ერისათვის უნდა იყოს საკვირველი მოვლენა და თან სამედიდუროც. ასეთ პირთა ცხოვრების და მოქმედების ცნობები ყოველთვის ასულდგმულებს გულდათუთქულ მამულის შვილის სიძაბუნეს და უიმედობას... ეს კი ჩვენი ცოცხალი იმედია, სულის ძლიერება და აი ამის მაგალითები:

პარისის გამოფენიდან 1889 წ. მიიღო ორი ვერცხლის მენდალი. ვკონებთ ეს პირველი მაგალითი არის, რომ ქართველი კაცი ევროპის პირველ ხარისხოვან ქალაქში წარსდგა თავის საქმით და იქიდან მადლობაც მიიღო.

ამერიკის ქ. კოლუმბოს გამოფენის გამგეობისაგან 1893

წ. ჩიკავოლამ მიიღო ბრონძის მენდალი. ასეთის უშორესის და მასთან მოქალაქურის რესპუბლიკის ხალხიდან ეს ბრონძის მედალიც დიდი საქმე არის და იგი ოქროს უნდა შეედაროს ჩვენის მხრით. იქ საქმე და ცოდნა დაფასებით ფასდება და არა ოქრო მარგალიტითა.

პარისის გამოფენიდან 1890 წ. მიიღო ოქროს მედალი კერძოდ კონიაკის უმაღლეს ღირსებისათვის. ამავე გამოფენიდან მანვე მიიღო ოქროს მენდალი ლეკიორის ღირსებისათვის. ვგონებთ ესენიც კარგად გამოაჩენენ დ. ზ. სარაჯიშვილის შნოს, ენერგიას და ღირსებას თავის საქმის ასპარეზზედ. ვიტყვით იმასაც, რომ ამის სასმელები არამც თუ მარტოდ აქ ხსენებულ ქალაქებში იყო ცნობილი და მოფენილი, არამედ ამის სასმელები გატანილია და მოფენილი მთელს ევროპის უპირველეს ქალაქებში: ლონდონს, ბერლინს, ვენას, ჟენევასა, კონსტანტინეპოლს და ვინ იცის კიდევ რამდენი სხვა ევროპის ქალაქებს და ადგილებში. ამ ქალაქებთა მაღაზიებში კაცი ხშირად შეხვდება დ. ზ. სარაჯიშვილის ფირმის ხსენებას.

ვიტყვით, რომ ეს მაგალითიც ქართველის კაცისაგან სახელოვანი საქმეა ევროპაში, ამიტომ ჩვენ ეს მეტად საქებრად და სასახელოდაც მიგვაჩნია ჩვენის გვარის და ქვეყნისთვის. ასეთის განათლებული კაცის ჭკვიანური საქმით თავის

- 99 -

გამოჩენა ევროპაში დიდი საქმე უნდა იყოს ქართველის ერისთვის. დავსძენთ აქ იმასაც, რომ დ. ზ. სარაჯიშვილს რუსეთის პირველ სატახტო ქალაქებშიც მომხდარ გამოფენებიდანაც აქვს სხვა და სხვა დროს სამადლობელო დიპლომები და მენდლები მიღებული.

პეტერბურგიდან: სრულიად რუსეთის პირველ ჰიგენიურის გამოფენის გამგეობისაგან 1894 წ. მიიღო ვერცხლის მენდალი.

ყაზანიდან: მეცნიერულ სავაჭრო, ანუ სააღებ-მიცემო გამოფენის გამგეობისაგან 1890 წ. მიიღო დიპლომი ოქროს მენდლით.

ნოვგოროდიდან: სრულიად რუსეთის გამოფენის გამგეობისაგან 1896 წ. მიიღო ოქროს მენდალი.

ჩვენ აქ ეს სამი ქალაქის გამოფენათა ცნობები მოვიყვანეთ. აქ ესეც კმარა. ვიტყვი კი იმასაც, რომ ამ ქალაქებს გარდა დ. ზ. სარაჯიშვილს რუსეთის სხვა დიდრონის ქალა-

ქებიდამაც მრავალი მადლობის ცნობები მიუღია. თვით უმაღლეს სახელმწიფო კაცებთაგანაც და მასთან თვით რუსეთის საგვარეულო წევრთაგანაც, რომელთაც ყოველთვის საქებურად უღიარებიათ თვისის ქვეშევრდომის ასეთი ნიჭიერება, შნო და უნარი, რომ ამ პირს თავის ნაყოფით ევროპის ერთა შორის უსახელებია თვით რუსეთის მთავრობის და ერის შნო და ცოდნის ძალა ასეთ საქმეთა ასპარეზზედ. ესეც რასაკვირველია მეტი სახელია ჩვენთვის, ესე იგი ქართველებისთვის.

შესანიშნავია ისიც, რომ მთელს რუსეთის უდიდეს ქალაქებში დ. ზ. სარაჯიშვილს აქვს დახსნილი თვისი საკუთარი მაღაზიებიც, მაგალითებრ: პეტერბურგს, რიგას, ნოვგოროდს მოსკოვს, ვარშავს, ხარკოვს, კალარაშს, როსტოვს, ყიზლარს, პეტროვსკს, ვლადიკავკაზს, თბილისს ორს სამს ალაგას, ერევანს, ბაქოს. აქ ეს ჩვენ მართოდ მაღაზიები მოვიხსენეთ, სადაც ბოთლებით და ბოჭკებითაც ისყიდება სასმელი.

- 100 -

ამ მაღაზიებიდამ მრავლად ყიდულობენ სხვა და სხვა ვაჭრებიც ბოთლობით ყველა ნაირს სასმელებს და თვის მაღაზიებში ჰყიდიან. ასეთ მაღაზიებისას კაცი თითქმის რუსეთის ყველა დიდსა და პატარა ქალაქებში ნახავს, სადაც ყველგან სახელოვნებს დ. ზაქარიას-ძის სახელი და ფირმა.

ამ ბოლოს დროს, დავით სარაჯოვის ბაქოს მაღაზიიდან მრავლად დაუწევიათ გატანა სხვა და სხვა სასმელები სპარსეთში, ბუხარას და სხვა ასეთ აღმოსავლეთიმ ქვეყნებშიაც, თვით კავკასიაში და კერძოთ საქართველოში, თუმცა დ. ზ. სარაჯიშვილის სასმელთა სავაჭრო მაღაზიები მართოდ თბილისს, ბაქოს და ერევანს არსებობს. უნდა ვსთქვათ ისიც, რომ ამ ქალაქებთა გარდა ამავე ფირმის სასმელებს კაცი ნახავს ყველა სამაზრო და საგუბერნიო ქალაქებშიაც, ზოგან მთელს მაღაზიას, როგორც მაგალითებრ ქუთაისს, ბათუმს, ფოთს, სოხუმს, გორს, თელავს, სიღნაღს, განჯას, და სხვაგანაც მრავლად. ყველას მოთვლა აქ შორს წავა. ეს არც არის საჭირო, ვინაიდან თვით ფირმის ასე ხალხში მოფენა და გავრცელებაც ამტკიცებს. საქართველოში ყველა ქართველმა და მასთან რუსმა, სომეხმა, თითქმის ყველამ იცის დავით ზ. სარაჯოვის სახელი და ფირმის ცნობა. საქართველოში თვით ქალებმაც იციან სარაჯოვის სახელი. ეს ხომ ცხადია, ამას ხომ მტკიცება არ უნდა. ამ XIX საუკუნის

გასვლამდის, იშვიათად, რომ ასეთის სახელოვანის ღირსები-სათვის სხვა რომელიმე ქართველ კაცის ფირმას მიეღწიოს. ესეც ერთი დარგია კაცის ბედნიერების და ნიჭის. ჩვენთვის ქართველებისთვის ხომ მას აქვს სახელოსნო და საქარხნო დიდი მნიშვნელობა და პატივი, ვინაიდან დ. ზ. სარაჯიშვილის შნო და უნარი მრავალს ქართველს გამოათხიზლებს, მრავალს აუხელს დაძინებულს თვალებს, მრავალს გაამხნევებს შრომის მეცადინეობის სიყვარულით, ბევრს გამოიყვანს ცხოვრების ასპარეზზედ მისებურად მოქმედებისთვის. ესეც ერთი საამაგდარო ღირსება გახლავთ.

- 101 -

ასეთის ნიჭიერის კაცის სააღებ-მიცემო მოქმედებით უნდა იღღესასწაულოს ქართველმა ერმა საერთოდ და ნამეტურ იმ პირთა, ვინც აღებ-მიცემას მისდევენ საქარხნო და სამრეწველო საქმეებს და სხვანი. ვგონებთ ჩვენთვის საკმარისი უნდა იყოს ასეთ პირის მოღვაწეობას სამახსოვროდ რამე ღღესასწაული ღღის დანიშვნა და საერთოთ პატივის ცემით გადახდა სამაგიერო მადლობის. ესეთი მადლობა ჩვენგან რა უნდა იყოს, არათერგი, მას დიდი რამ შრომა და ხარჯი არ მოუნდება. რაც მოუნდება და რა შრომასაც დაუხარჯამთ, იგი იქმნება საფუძვლიანი საქმის წინაშე სამაგიეროს გადახდის და მასთან მის გამოჩენაც, რომ ჩვენ, ქართველებს შეგვძლება ისეთ კაცთა დაუვიწყარ შრომის დაფასება და პატივი, როგორც გახლავსთ დავით ზაქარიას-ძე სარაჯიშვილი.

ამას მოითხოვს განათლებულ ხალხთა ვალდებულება, ჩვენი ზნეობითი მხარეები და იმ ვალის გადახდა, რისაც მოვალეა მთელი განათლებული ქართველობა, მასთან რუსობა და სომხობაც, რადგანაც ამ პირის საქმიანობით სარგებლობენ არა მარტო ქართველნი, არამედ სომეხნი, რუსნი და სხვა ტომისანიც. იქნება დავით ზაქარიას-ძემ ასეთ პატივისცემის გადახდა არც კი მოინდომოს. ვინ იცის, ყველაფერი შეიძლება. იქმნება ამისთვის ზედაც არ შემოგვხედოს, მაგრამ არა, ჩვენ მაინც იგი არ უნდა დავსტოვოთ, უნდა მოვახერხოთ და მით დაუმტკიცოთ, რომ ჩვენც ხალხი ვართ, თვალხილულნი მივსდევთ განვითარებას, პროგრესიულად აღორძინებას და მასთანვე დაფასებთ ყველა ჩვენს ტომის კაცთა საპატიო სიმპატიურს შრომას, ენერგიას და სახელოვან საქმეთა წარმოების არსებობას, რასაც ჩვენის ტომისთვისაც დიდი ეკონომიური მნიშვნელობა აქვს. ეკონომიურ მნიშვნე-

ლობას გარდა იგივე დიდი გარე საკიდელაც არის ჩვენის ტომის შვილთა ნიჭიერების და მოქმედებისთვის, რაშიაც აქამდისინ მრავალნი უმნოთ და ულაზათოდაც გვთვლიდნენ.

ჩვენს ეკონომიურს და სამრეწველო ასპარეზზედ, რომ და-

- 102 -

ვით ზაქარიას-ძე მნიშვნელოვანი პირია, დიდი ნაყოფის დამთესი, ეს ცხადია იმათთვის, ვისაც სმენა და თვალთ ხილვა აქვს. ჩვენს სამშობლოს გარდა იგი მთელს რუსეთშიაც კი საყურადღებო და ღირსია იმ პატივისცემის, რაც ჩვენ გავაცხადეთ ზემოთ. ამას დაასაბუთებენ თვით საქმის არსებობის ვითარება, თვით ცოცხალი და აუნონავი მაგალითები, ესე იგი ხსენებულ საქმეთა არსებობის დედა-ბოძნი, საქმის საძირკველი და ნიადაგნი, ანუ საქარხნო საქმენი და ქარხნები. მამ მოვიხსენებთ ამასაც იმ კვალად, როგორც ძალგვიძს და ცნობები გვაქვს მისი.

დავით ზაქარიას-ძეს აი სადა და სად აქვს თვისი სამუშაო ქარხნები დახსნილი, რომელთა ვითარება ჩვენ კარგად არ ვიცით. ამისთვის არც აღწერის კანონიერი შნო და ცოდნა გვაქვს, არც სპეციალური მიხვედრა და არცარა ბევრი სხვა რამ, რაისთვისაც ვიხდით დიდს ბოდიშს. ეს თუ დავწერეთ იმიტომ კი არა, რომ ამით ვისიმე გული მოგვეგო და რამე გვეთქვა, არამედ დავსწერეთ იმიტომ, რადგანაც მე ჩემათ ვალდებულად ვთვლი ჩემს თავს, თუმც მერიდებოდა, მაგრამ მაინც გავბედე კდემით ჩემი პატივისცემა და სალაში. დავით ზაქარიას-ძის შრომანი ამაზედ მეტის პატივისცემის ღირსიც არის, მაგრამ ეს დროებით ასე გახლდესთ, უეჭველია შემდეგში სხვა იქმნება, ვინაიდან მისი ბიოგრაფია მდიდარია სხვა და სხვა ღირსეულის ცნობებით.

ვლადიკავკაზის ქარხანა. დაარსებული 1885 წ. არსებობს ვლადიკავკაზის მახლობლად, ოთხი ვერსის მანძილზედ, საკუთარს მენობაში, მშვენიერს, მოწყობილს და ყველაფრით მოხდენილს კუთხეში, სადაც წყაროებიც მრავალია, ჰავა კარგი, ნაყოფიერი და უვნო მით უფრო, რადგანაც ქარხანას გარს აკრავს მშვენიერი ბალები და მრავლად თავისუფალი სახნავი მიწები. ქარხანას და ყველა ამ ადგილების სივრცე შეადგენს 75 დესეტინას. ქარხანა წელიწადში მუშაობს 8-დამ 10 თვემდე. აქ თურმე სასმელების სახდელად

- 103 -

წელიწადში ხმარდება 200,000 ფუთი სიმინდი და 500,000 ფუთამდის ქერი. აქ გამოჰყავსთ მაგარი კარგი სასმელები მრავლად, რომლის ზოგი თვით კავკასიში სალდება, ზოგი თბილისში და ზოგიც ჩრდილოეთს კავკასიში. სიმინდს და ქერს ყიდულობენ თერგის ოლქში, ისე კი არა, როგორც ეს სხვა და სხვა ჩარჩებმა იციან ნატაცვით და წავლევით, არამედ იმ მაზანდით, როგორც ფასი ექნება ერთსაც და მეორესაც. იქაურ გლეხთათვის თუ როგორი მნიშვნელობა ექმნება ამას, ვგონებთ ეჭვი არ უნდა.

ქარხნებში მოწყობილია სამუშაოდ საუკეთესო სისტემის მანქანები და აპარატები, თითქმის პირველ ხარისხოვანის და ერთი მეორეხელ უკეთესების. სპირტეულობაც ამიტომ არის კარგის თვისების, ასეთ ღირსეულ ძვირფას და ევროპიულ მანქანათა გარეშე. ამავე ქარხნის მახლობლად არის არცის სახდელთა გამო სიმინდის და ქერის გასარეცხი, გასაშრობი, მასთანვე წისქვილები, ამასთან სამუშაო საბონდერო, სლესრის ქარხანა, სამჭედლო, სანალბანდო და მასთანვე დიდი შენობა მუშათა და იქ მშრომელთა თავ-შესაფარად. ყოველივე ესენი მოწყობილია თურმე ჩინებილად და ლამაზად, ისე რომ იგი თავის მოწყობილობით არავის ვნებს და სწყენს. მუშათა რიცხვი აქ თურმე საკმარის რიცხვს შეადგენს. ჩვენ ვლადიკავკაზის ქარხანა არ გვინახავს. მაგრამ მის ნაცვლად კავკასელ ქართველებთან გვექონია ამაზედ ლაპარაკი და მათ თავ მოწონებით უხსენებიათ როგორც ქარხანა და მისი ავკარგიანობა, ისევე დავით ზაქარიას-ძის სარაჯიშვილის სახელი და გვარი. სთქვებს მრავალთა: რომ დ. ზ. სახელი კავკავის ქართველებისთვის დიდს სიხარულს შეადგენსო. ვიტყვით აქ იმასაც, რომ ამ ქარხანის ნახვით ადრე, აღარც კი მახსოვს და დიდათ დამტკბარიყო ჩვენს მწერლობაში კარგად ცნობილი მანდილოსან ეკატერინე გაბაშვილისა, რომელმაც ხსენებული ქარხანა აღწერა კიდევ. მისი აღწერა „ივერია“-ში დაიბეჭდა. ამ მწერალ ქალის აღტაცებას საზღვარი არ

აქვდა დავით ზაქარიას-ძის სარაჯიშვილის ენერგიულად და კარგად მოწყობილ ქარხნის შესახებს. ეს მწერალი აღტაცებით მოიხსენებდა ხსენებულ ქარხანას და დავით სარაჯიშვილის ენერგიულს შრომას.*) კარგად აღარ მახსოვს ეს წერილი როლის და სად დაიბეჭდა, თორემ აქ მას მთლად მოვიყვან-

დი. იმედია რომ მკითხველი ჩვენს ცნობასაც ირწმუნებს და ყოველივეს ჭეშმარიტებად სცნობს.

2. ვლადიკავკაზის ქარხანა. დაარსებულია 1886 წ. აქ ასუფთავებენ სპირტეულობას. არსებობს ვლადიკავკაზის მეორე ნაბერეჟნის ქუჩაზედ, მონყობილია საუკეთესო აპარატებით, პირველ ხარისხოვანებით, რომელნიც საუკეთესოდ და ჩინებულად ასუფთავებენ ყოველივეს. აქ წლიურად გამოჰყავსთ თურმე 2,500,000-დამ 3,000,00-მდე სხვა და სხვა ნაირი კარგი სასმელები, რომელთა უმეტესიც სალდება იქვე თერგის ოლქში. როგორც ერთს ქარხანაში, ისევე მეორეშიც სასმელების სახდელად ჰყავს საუკეთესოდ მომზადებული მუშები, სპეციალისტ ხელოსნები და სხვანი, რომელთაც ესმით კარგად თავიანთი ვალდებულება. ამათს ზედამხედველებათაც არიან მცოდნე კაცნი, რომელთაც სუფდად უჭირავთ სასმელების ჭურჭელნი, გადაღების, ჩამოსხმის და სხვა ასეთ საქმეებსაც ჩინებულად ადევნებენ თვალ-ყურს. თუ ეს ასე არა, უამისოდ არყეულობას თურმე ისეთი თვისება აქვს, რომ უწესოებით და უპატრონობით ძრიელ მალე გაფუჭდება.

3. ტფილისის, ქარხანა. დაფუძნებული 1885 წ. იგი არსებობს ვერაზედ, ოლგის ქუჩაზედ, თავის საკუთარს შენობას და ალაგზედ. აქვე გახლავსთ უმთავრესი საწყობი კონიაკების. ამ ქარხანაშიაც, როგორც ვლადიკავკაზის, მონყობილია საუკეთესო აპარატები, სულ პირველ ხარისხოვანის სისტემის (ოსტატობის). ასეთის სამაგალითო იარაღის ქონვით ეს ქარხანა სამაგალითოა და მასთან მთელს თფილისში

*) გაზ. „ივერია“ წერილი ეკატერინე გაბაშვილისა.

პირველი, ამ დრომდის, აქ ასეთი ქარხანა არავის ჰქონია გახსნილი, თუმცა ბევრს კი გაუხსნიათ სხვა და სხვა დროს თფილისში არყის სახდელი ქარხნები, მაგრამ ასე მონყობილი კი არა, ეს პირველი გახლდათ. აქ ხდიან მრავალ ნაირ სასმელებს, ადგილობრივ ხილეულობის და სხვა ასეთ ნაყოფიერებისაგან. ნამეტურ საყურადღებოა აქ გამოხდილ სხვა და სხვა თვისების და ღირსების კონიაკები. აქაური სპირტეულობის სასმელები ქებელია მთელს თფილისში. ეს ვკონებთ ყველამ იცის კარგად. ამ ქარხანას წლიურად გამოჰყავს 6,500,000-რი სხვა და სხვა თვისებების სასმელები, ძვირ ფასიან და მდარე ფასიანებიც, ყველა ნაირი. ესენი სალდება უმეტესად კავკასიაში, მასთან რუსეთში, კასპის ზღვის იქითა

მხრის ოლქებშიაც. ყოველივე სასმელების სახდელად აქ ჰყავს საუკეთესო ოსტატები, ევროპილამ გამონერილ პირველ ხარისხის სპეციალურ ოსტატები, რომელნიც პირველ ხარისხოვან აპარატებსაც ჩინებულად ამუშავენ და ყოველივეს ფაქიზად და ოსტატურად ასრულებენ. ამავე ქარხნის მახლობლად არის ყველა საჭირო ნივთების და ბოჭკების გასაკეთებელი ქარხნებიც. ყოველივე ამ ქარხანაში ინახება სუფთად და ჩინებულად, ისე როგორც რიგია და განათლებულ კაცის საქმიანობას შეჰყვრის.

4. **თფილისის** მეორე ქარხანა არცისა. დაარსებული 1887 წ. არსებობს საკუთარს შენობაში. ქარხანა მონყობილია ჩინებულად, შესაფერად, ისე როგორც განათლებულ კაცთა სახელს ეკადრება. ოსტატებად ჰყავს მომზადებული კაცები და ერთიც ევროპილამ, ანუ საფრანგეთილამ მოყვანილი მცოდნე ოსტატი. აქაც იარაღი არის სულ პირველ ხარისხოვან ღირსების. აქა ხლიან და აკეთებენ მრავალ ნაირ ძვირფას სასმელებს, ლიკიორს და ვინ იცის რამდენ კიდევ სხვა რა გინდა რას, რასაც ჩვენ ვერ ავნუსხავთ თვით სახელებითაც კი, რადგანაც მათი ცოდნა არა გვაქვს, ყოველივე ეს იხდება სულ ადგილობრივ ხილუელობის და ახალ მცენარეთ და ყვა-

- 106 -

ვილებთავან. აქ გამოდის თურმე ასეთის ძვირფას სასმელების წელიწადში 9-10 ათასი ვედრა.

5. **თფილისის** მესამე ქარხანა კონიაკებისა, დაფუძნებული 1888 წ. მცოდნე პირთა თქმით, ეს ქარხანა პირველ სამაგალითო ყოფილა არამც თუ მარტოდ ჩვენში, არამედ მთელს რუსეთშიაც. აქ ჰქონდათ გამონერილი ევროპილამ საუკეთესო იარაღები კონიაკის გასაკეთებლად. ასევე აქვინდათ საუკეთესო აპარატები კონიაკისა შვეიცარიილამ გამონერილი. როგორც ეტყობა ეს ქარხანა თფილისში ყოფილა მაღალი ღირსების ქარხანა და საუკეთესოდაც მონყობილი. აქ თრმე აკეთებდნენ კონიაკს კახურის ღვინილამ, ქართლის, იმერეთის, შუშის, ქერდამირის, ერევნის და სხვათაც. ყველა ამანებლამ პირველ ხარისხოვან ოსტატებს საუკეთესო აპარატის საშუალებით გამოჰყავსთ საუკეთესო თვისების კონიაკები. ქარხნის არსებობამ და ასეთ საუკეთესო სხვა და სხვა თვისების კონიაკების გამოხდამ მეტად დიდი გავლენა იქონია ადგილობრივ. მან მრავალთ შორის განაღვიძა და განავრცო ასეთ კონიაკების გამოხდის ჰატივის ცემა და სიყვარული, ანუ მი-

სი ხელოსნობის ტექნიკა. რაც შეეხება საყურადღებო სას-
მელთა პატივისმცემელთა და მცოდნეთა რიცხვსა, ამანაც
რასაკვირველია ფეხი აიდგა, ერთი ორად იმატა. ნაყოფი ამ
ქარხანისა ფართო იქნებოდა, მის საშუალებით ბევრი მბაძავი
გაჩნდებოდა, ხოლო მას არ დასცალდა დიდხან, სხვა და
სხვა მიზეზების და ღვინოების ძვირად გადმოტანის წყალო-
ბით. ეს ქარხანა 1894 წ. დაიკეტა, ესე იგი 7 წლის არსე-
ბობის შემდეგ. მცოდნე პირთა მოწმობით, ამ ქარხანას თა-
ვის მოკლე დროის არსებობის განმავლობაში დიდი ზე გავ-
ლენა მოუხდენია ადგილობრივ საკონიაკო გამოხდის ტეხინ-
ვის ასპარეზზედ. ამით თურმე ეს ქარხანა მნიშვნელოვანია
და საყურადღებო. საყურადღებო იყო თვით მისი დიდი და
კარგი აპარატიც, რომელიც 1888 წ. თფილისის სამეურნეო
გამოფენაზედ იყო დადგმული, რითაც უჩვენებდენ კონიაკე-

- 107 -

ბის ხდის ოსტატობას და მოწყობილებას.

6. **ერევნის ქარხანა.** დაფუძნებულია ერევნის გვერდით
1887 წ. მერე ეს ქარხანა გადატანილ იქმნა შივ ერევანში,
(1893 წ.) სპეციალურად საქარხნო მომზადებულ ქვიტკირის
შენობაში, რომელიც დღემდეც არსებობს იქ. როგორც მი-
თხრეს, ერევანში ასეთი ქარხნის გახსნა პირველი მაგალითი
ყოფილა და თითქმის მოჩვენებაც. ეს ქარხანა იქ გამხდარა
მრავალთ წინაშე საყურადღებოდ, დამაფიქრებელი და წასა-
ბაძავიც. ამ ქარხნის ასეთ ღირსებას იქაური სომხები დღესაც
ლაპარაკობენ თამამად და დავით ზაქარიას-ძის სარაჯიშვილის
მიერ გახსნილს არყის ქარხანას დიდის პატივით და ღირსე-
ბით მოიხსენებენ, იტყვიან ხოლმე, რომ იგი იქ პირველი
ქარხანა არისო. უნდა ითქვას, რომ იმისთანა შუა გულ სო-
მეხთა შორის, შუა სომხეთის ქალაქ ერევანში, ქართველის
კაცისაგან ასეთის პირველ ხარისხოვან ქარხნის გახსნა სწო-
რეთ სანაქებო უნდა იყოს და ჩვენთვის კიდევ დიდათ სასა-
ხელო. მე კი ასე მიმაჩნია და სხვების არ ვიცი. ქარხანა მოწ-
ყობილია საუკეთესოს წესებით, საუკეთესოს იარაღით, ანუ
სასმელთა სახდელ აპარატებით. ყოველივე აქ ამ საქმისა
სრულდება ჩინებულად და ოსტატურად. წარმოება ქარხნისა
ისეა მოწყობილი, რომ არაფერი ნაკლი არა აქვს. თვით ქარ-
ხნის ღირსებამ იგივე ქარხანა დაარსების დღიდანვე მთელს
ერევანში სახელოვან ჰყო და იგი იქ ერთად ერთი პირველი
კარგი ქარხანა არის. სასმელებს ხდიან ადგილობრივ ხილვე-

ლობის ყურძნის, ჭაჭის და სხვათა. წელიწადში ამ ქარხანას გამოჰყავს სხვა და სხვა კარგი სასმელების 2,500,000-მდე. სასმელების ზოგი იქვე სალდება ერევნის მიდამოებში და ზოგიც თფილისსა და ბაქოს ქარხნებში იგზავნება, სადაც უფრო უკეთესად აზავებენ და ასუფთავებენ.

7. **ერევნის** მეორე ქარხანა. დაარსებულია 1894 წ. აქაც ახმარებენ ადგილობრივ შენაძენ ყურძენს და მით გამოჰყავსთ საკონიაკე სასმელო. ეს ქარხანაც თავის სივრცე და შინაგან

- 108 -

მონყობილებით ღირსეულია ყურადღებისა და აქაც მრავლად აკეთებენ საკონიაკე სპირტეულობას. აქედამ მრავლად იგზავნება თფილისის ცენტრალურს საწყობში და ასევე სხვაგანაც. ეს ქარხანა უმზადებს მრავლად სპირტის სასმეულობას დავით სარაჯიშვილის სხვა ქარხნებს.

8. **ციზლარის ქარხანა**. დაარსებულია 1889 წ. თვით ციზლარში. იგი მოთავსებულია მშვენიერ ბაღში, რომელ ბაღსაც უკავია ექვსი დესეტინი ადგილი. აქ ამზადებენ სპირტის სასმელებს ყურძნის წვენის, ანუ ღვინისაგან. აქ მზადდება თურმე 15,000 კონიაკი. ამას გარდა აქვე იძენენ კერძო პირთა გამოხდილს საკონიაკე 200,000 სასმელს. აქედამაც უმეტესი ნაწილი იგზავნება თფილისის საწყობში, სადაც უკეთესად ასუფთავებენ და სხვა და სხვა ფერით და თვისებითაც აზავებენ. ამ ქარხნის მონყობილებაც ისეთივე არის თურმე როგორც ეკადრება დავით სარაჯიშვილის ღირსებას.

9. **ბესარაბის ქარხანა**. დაფუძნებული 1895 წ. დ. კალარაშს. აქაც ადგილობრივ ღვინის ჭაჭისაგან აკეთებენ სპირტის სასმელებს. აქ გამონახადის ყოველივე იგზავნება თფილისის ცენტრალურს საწყობში.

10. **ბაქოს ქარხანა**. დაარსებული 1896 წ. მონყობილია ფართოდ, საუკეთესოს იარაღით და აპარატებით. იგი მნიშვნელოვანია ყველაფრით. დაჯილდოებულია საუკეთესოს ოსტატებით და გამოდის მრავლად სხვა და სხვა ნაირი სასმელები. ბაქოში დ. ზაქარაიას-ძის სარაჯიშვილის ფირმას თფილისზედ მეტი სახელი აქვს და დიდი ძალი მუშტარიც. დავით სარაჯიშვილის ქარხნის სახელი და ცნობა მთელს ბაქოში დიდათ არის მოფენილი და გახმაურებული. ეს ხმაურობაც არ არის გამონვეული რამე გატაცებისაგან და მოტყუებით, არამედ საზოგადოებისაგან საქმის კარგად ცნობის და დაფასების მის, რაც მართლაცა და საქებია და სადიდებელი ყვე-

ლასთვის და ყველგან. ამ მოთვლილის ქარხნებს გარდა დ. ზაქარიას-ძე სარაჯიშვილს სხვაგანაც აქვს არყის სახდელი ქარ-

- 109 -

ხნები, სამწუხაროდ ჩვენ ყველას ცნობა არა გვაქვს, ამიტომ მათ შესახებ აქ არც ვლაპარაკობთ. თუ შემთხვევა ნებას მოგვცეს და თვით პატივცემულის დავით ზაქარიასძის სარაჯიშვილის სურვილიც იქნება, მაშინ ჩვენ ყოველივე ამ უცნობ ქარხნებთა ცნობებს შევკრებთ და შემდეგ გამოცემაში მოვათავსებთ. ეხლა კი მოგვიტევეს ეს მცირედ შეკრებილი ცნობები.

როგორც არის ჩვენგან ცნობილი და სხვათაგანაც ქებით წარმოთქმული, მთელს რუსეთის იმპერიაში დავით ზაქარიას-ძის ფირმა ითვლება ერთად ერთ ფირმად, რომელსაც აქვს შესანიშნავი ქარხნები, სპირტის სესმელთა სახდელი პირველი ხარისხის აპარატები და იარაღი და მასთან ჰყავს ხელოსნებათ სპეციალურად მომზადებული ოსტატი ხელოსნები, ქებულნი და ცნობილნი თავიანთ ხელობის ასპარეზზედ მრავალ ალაგას. ამ შესამჩნევმა ფირმამ თავის ამდენი ხნის არსებობის საშვალეებით, ადგილობრივ და მასთან მთელს რუსეთის იმპერიაშიც ბევრი რამ საჭირო საქმეთა მიმდევრებში, ბევრს ასწავლა ევროპიულად საქმის მართვა-გამგეობა, სასმელების ხდა, ვაჭრობა, ვაჭრობის მონყობა და სხვანი. ამის მხრით ამ ფირმას დიდი ღვაწლი მიუძღვის რუსეთის ერის აღებ-მიცემის წინაშე. დიდი ამაგი ჩვენ, ქართველებს ხომ დაუფასებლად დაგვდო ვალი და ბევრს ჩვენთაგანს ასწავლა მის ცოდნა და გაგება, რის წარმოდგენაც აქამდის ჩვენ არ გვაქვდა.

ასეთივე მეტად დიდად საყურადღებონი არიან დავით ზაქარიას-ძის სარაჯიშვილისაგან თფილისს და მასთან სხვა და სხვა ქვეყნებში თვით სასმელებთა ცენტრალური საწყობების მონყობა, სადაც მართლაც მას ყოველივე აქვს მონყობილი ჩინებულად, სამაგალითოდ, ისე, რომ არა მგონია მას ამით ევროპის რომელიმე ასეთ საქმეთა მიმდევართა მექარხნეთაგან გახსნილ მაღაზიებმა და საწყობებმა უსწრონ წინ. ვაჭრობის ასპარეზზედ რა უნდა იყოს ასეთი ჩინებული საწყობების და

- 110 -

სავაჭროების გახსნა, დიდი არაფერი, მაგრამ მთელს რუსეთ-

ში ამას საერთოდ მთელი ქვეშევრდომნი მოკლებულნი არიან და ამიტომ აქაც ამით დავით სარაჯიშვილი ჩვენს წინაშე სჩანს სამაგალითო კაცად, რომელსაც ჩინებულად შეუძლიან მორთოს და მოაწყოს თვისი მაღაზიები და სანყოფები.

ასეთ ჩინებულად მონყობილ მაღაზიის და სანყოფების მაგალითია თვით თფილისის ცენტრალური სანყოფის საქმე, რომელიც მართლაცა და მონყობილია საუკეთესოდ, ისე რა საც მცოდნე ვაცთა საქმიანობა თხოულობს, ანუ საუკეთესო სასმელების საუკეთესოდ შენახვის და მონყოფის წესი და რიგი. როგორც სჩანს აქაც ოსტატობა არის საჭირო, რომ სანყოფს და მაღაზიაში ყოველი სასმელი თავთავის ალაგას ეწყოს. ზოგ სასმელს მზე აწყენს და ზოგს კი რგებს, ამიტომ აქ სასმელების დანყოფასაც ადგილების შერჩევა უნდა და შერჩევა კიდევ აუცილებლათვე მასთან ცოდნასაც საჭიროებს. ამასაც მოითხოვს მისი კარგად შენახვა. ამითაც რასაკვირველია საყურადღებოა დ. ზ. სარაჯიშვილი.

ამდენ საქმეთა მოთვლას, მართვას და გამგეობას, ვგონებთ კარგი თავი უნდა, კარგად მომზადებული კაცი და საქმის ამწონ დამწონი. სხვა და სხვა ქალაქებში კი არა და ჩვენ ქართველებს იმის შნოც არა გვაქვს, რომ თვით ჩვენს დედა ქალაქ თფილისში ერთს და ორს საქმეს უპატრონოდ, ან ერთ სახლს გარდა მეორე, მესამე და მეტიც ვიქონიოდ. ჩვენ ისეთი უშნო უძღურები ვართ, რომ მაშინ ვერაფერს ვერ შევსძლებთ, ველარც ერთს მოუვლით და საქმესაც გავაფუჭებთ. ამას ჩვენ შეჩვეული არა ვართ და მინამ შევეჩვევით, მინამდის ბევრი კოკა წყალი ჩაივლის, მაგრამ რა გაეწყობა, უნდა მოვითმინოთ და თან ვიმეცადინოთ, რომ თვალები გავახილოდ, სხვებს შევხედოთ, დავით სარაჯიშვილისთანა კაცთა ცხოვრება გავიცნათ, მის მაგალითს მივბაძოდ, მისებურად ვიმოქმედოთ და იმედია ჩვენც წავალთ წინ, ჩვენც დავწინაურდებით, როგორც ჩვენთ შორის ერთი და ორი დანწინაურდა,

- 111 -

მაშინ ჩვენც ისევე დავწინაურდებით. უამისოდ კი ყოველივე ამაო იქნება და უბრალო.

დედის მუცლიდამ არავის ჰყვება მხნეობა, თვალის გახილება, შრომის სიყვარული და სხვანი. ყოველივეს კაცი დედამინაზედ იძენს, ყოველივეს მერე სწავლობს, ჰკრებს და ითვისებს. ასევე შეუსწავლია და მომზადებულა დავით სარაჯიშვილიც, მომზადებულა ისე კარგად და ჩინებულად, რომ

დღეს იგი ერთად ერთი კაცია, რომ ამდენ სხვა და სხვა ქალაქებში ქარხნებს და სავაჭრო მაღაზიებსაც უძღვება. ერთხელ ერთმა სომეხმა სთქვა: – აფსუს, რომ დავით სარაჯოვი ქართველიაო, ეგეთი მრჩო, ნასწავლი და ყოჩალი კაცი სომეხი უნდა იყოსო. ჩვენ გვიკვირს რომ ქართველებში ასეთი შესანიშნავი კაცი გამოსულაო. ჭეშმარიტად, რომ დავით სარაჯიშვილი შესანიშნავია და სამაგალითო მისაბაძი ჩვენგანაც. აბა ამაზედ ბევრი ლაპარაკი რა საჭირო არის, რაც საქმეები მოვთვალეთ აქა და გავაცანით მკითხველს, ნუ თუ ეს საქმეები არ აჩენს ყოველივეს კარგად.

შეძლებაც არის და შეძლებაც. ზოგ შეძლებულს თვისი ქონება შეუძენია უფულოდ, უშრომლად, მაგალითად ავილოთ თუნდ მენავთეების საქმე. ნავთის წყაროს პატრონად გინდ უმეცარიც რომ დასვად, ის მაინც არას იზარალებს და მოიგებს, რადგანაც იქ მიწიდან მოდის წყარო და ამ წყაროს მხოლოდ ყარაულობა უნდა და ფულის კრეფა. სხვა მეტი არაფერი. აქ კი, დავით სარაჯიშვილის ასპარესზედ ეს არ გამოდგება, ძმაო. აქ კი შრომა არის საჭირო და როგორი შრომა. მერე ფიზიკური და გონებრივიც, რომელსაც ხშირად ყველა მომაკვდავი ვერ გამოიჩინს. აქ სულ სხვა გახლავთ საქმე და თუ კაცმა დიდი ენერჯია არ იქონია, უიმისოდ შეიძლება ხშირად დაიღუპოს და ხელ ცარიელიც კი დატდეს.

ისიც უნდა ითქვას, რომ დავით სარაჯიშვილი ზემოთ მოთვლილ საქმეთ პატრონობას და გამგეობას გარეშე, სხვასაც ბევრ რამ საქმეებსაც აკეთებს, საქმეებს როგორც თავისას, ისე-

ვე უცხოთა, საზოგადოების და ვინ იცის რამდენ კიდევ რავინდა რას, რაც კი რამ ყოველ დღე ეკითხვის ცნობები და საქმენი თავისი თუ სხვისა. აბა ყველა მას ვინ მოსთვლის, ვინ ანუსხავს. შეუძლებელია ეს ჩვენგან, ამის აწერას ვერ მოვახერხებთ. ამიტომ უნდა ითქვას, რომ დავით სარაჯიშვილს დიდი შრომა და ამაგი მიუძღვის არა მარტო თავისი ქარხნების და სავაჭრო მაღაზიების მონყოფასა და მომართვაზედ, არამედ სხვათა საქმეებზედაც. რაც ამას თავის საქმეებზედ დახარჯული შრომა და ამაგი აქვს, ამაზედ ბევრად მეტი სხვების საქმეებზედ აქვს დადებული თვისი ენერჯიული შრომა და ამაგი. ამითიც საყურადღებოა იგი და დაუფასებელი. დაუფასებელია მით უფრო, რადგანაც დავით სარაჯიშვილს შრომის სიყვარული დაუფასებელის და განუსაზღვრელის თვისებით აქვს შე-

თვისებული, რაც მის საქმიანობას ერთი ათად ამაგრებს და აძლიერებს.

ადრე ადგომა, ფეხით სიარული და სხვა ასეთნი მას პატარაობიდანვე ჰქონია შეძენილ-შეთვისებული და ამიტომაც მისი ცხოვრება და მოქმედება ყოველთვის მღვიძარეობით და სიფხობლით არის მორთული. რამდენჯერ მინახამს დავითი დილით ადრე, სოლოლაკიდან, თავის სახლიდამ ვერაზედ თავის ქარხანაში, ფეხით მინავალი. ძრიელ ბევრჯერ მინახავს და ეს სხვებსაც მრავლად ეხსომებათ. ამის ალაგას სხვა რათ იზამდა ამას, არავინ. უფაიტონოდ ფეხს არ გასდგამდა და იქნება ამით მერმისისთვის საქმეც დაეღუპა, როგორც ქართველთ შორის დალუპეს მრავალთა, მაგრამ არა, დავითმა ეს არ იცის. იგი მცდელია, მშრომელია და დადის ისე და მოქმედებს რაც მის ჯინისთვის არის კარგი და სასარგებლო. ეს რომ კარგია და სასარგებლო, იგი შენიშნულია თვით ევროპის მსწავლულ მეცნიერთა და სხვა და სხვა მწერლებთაგანაც არის შენიშნული.

ასე შრომა და მოქმედება საყურადღებო უნდა იყოს არა მარტო ქართველის მშრომელის ერისთვის, არამედ მას უნდა

- 113 -

ბაძავდენ თვით ქართველთ შეძლებულთ შვილებიც, რომელნიც ხშირად თავიანთ ოჯახის წინაშე დიდს ბოროტებას სჩადიან. უფაიტონოდ სულ ახლო, ორ ლაჯის მანძილზედაც ფეხს არსად გასდგამენ, ან სხედან, ან სჭამენ, თამაშობენ და დადიან, ან გამოძინებაში ჰკარგავენ დროს, სხვა ყოველივე ძალოვნება მათის სხეულის სასარგებლოდ დაკარგულია და მოსპობილი. ივინი არსად ერთ რამე უბრალო მძიმესაც არ აიღებენ ხელში. მათი სხეული ცუდაობით განაზღებულია. მერე რა მოსდით ასეთს შვილებს – კარგი არაფერი: სადაც კი მამისაგან შვილს აყვავებული ოჯახები დარჩათ და სახლ-კარი ქონებით სავსე და დაჯილდოვებული, უვარგი შვილების წყალობით, იქ დღეს ჭილობებიც აღარ ჰყრია. თფილისში, ასეთ დალუპულთ ოჯახებთა რიცხვი ერთობ დიდია. ასეთ ოჯახების საქმეებს ჩვენ კარგად ვიცნობთ და ეს თვით დავით სარაჯოვმაც კარგად იცის, იცნობს ასეთ პირთ რიცხვის, საქმიანობას და იმ დაძინებულს ზარმაცულ უკუღმართობას, რაშიაც ქართველი ინტელიგენციის უმეტესი ნაწილი და თვით მშრომელთა რიცხვის უმრავლესობა ღრმად არის ჩათვლილი. ასეთის პირების საშუალებით თფილისს, ამ ძირეულს ქართველთ

დედა ქალაქში ბევრს ალაგას აღიგავა ქართველთ სხენება.

ხალხის ცხოვრებაში, ხალხისავე მოქმედებას და აღებ-მიცემას, მეტად დიდი მნიშვნელობა აქვს მსწავლულთაგან დათმობილი. მუშავობა, ნივთიერება, ფული, ქარხნები, ქარხნების პატრონები, ფულის წარმოება და მათი პატრონობა, აი ეს არის ძარღვი ხალხის ცხოვრების, ეს არის ზარი მისი, რომელიც რეკავს ყოველივეს თანამედროვე ცხოვრებაში, უამისოდ ვერც ხელოსანი იხელოსნებს, ვერც მუშა იმუშავებს და ვერც კაპიტალისტი იკაპიტალისტებს. ერთიც, მეორეც და მესამეც არსებობს მაშინ და წარმატებას ეძლევა, როცა ყოველივე მოქმედებს და მუშავობს სიცოცხლე-სიცხოველით. უამისოდ ყოველივე ამაოება გახლავსთ. არიან ისეთი პირნიც, რომელნიც

- 114 -

კაპიტალს და მის მიმოხვრას ბრუნდეს თვალთ უმზერდენ და ფულის პატრონებსაც ღარიბ მუშების სისხლის მწუნწელად სთვლიან. ვინ იყის, ესეც შეიძლება, იქმნება იყვნენ სადმე უდიერი კაპიტალისტებიც, რომელნიც თავიანთ შეძლებას საწყალ მუშათა ძვლებიდანა ადგენენ, ამაზედ ჩვენ არ ავხიროდებით. იყვნენ ასეთნი მრავლად და არიან დღესაც.

მაგრამ ვიტყვი იმასაც, რომ უკაპიტალისტოდ, უქარხნოდ, უმდიდროდ და უფულოდ აწინდელ დროში, ვერავინ რას გააწყობს, ის რაც გინდ გენიოს გახლდეთ და შრომის ყარამან-ყათარანი. ოვენი, სენ-სიმონი, ფურიე, შულცდელიჩი და მრავალნიც სხვანი მუშებს სულ ამას უქადაგებდნენ. შეგროვდით ერთად, შეაგროვეთ კაპიტოლი, გახსენით საერთო სავაჭრო და საქარხნოები და მით შეძლებულს ხალხსაც თქვენის მარჯვენით და შრომით ჩაუდევით ჯიბრშიო, ისინი მაშინ თქვენთან არაფერს იზმენო. ხსენებულ მსწავლულნი დღეს უტოპისტათ არიან ხმობილნი! ავიღოთ ახლა თუნდ სოციალ დემოკრატებიც. ესენიც თავიანთის მოძღვრებით ერს მსოფლიო პარლამენტარულ წესებს უქადაგებენ, ანუ საერთოდ ისეთი მთავრობის დაარსებას და მართვა-გამგეობას, რომელიც ხალხის ცხოვრებაში ძირიან ფესვიანად ამოაგდებს უმეცრებას, მოსპობს სილატაკვს, მილიტარიზმს, ომებს და უკანასკნელ დაამყარებს მშვიდობიან წესებს. რომ დავაკვირდეთ ამ პირთა მოძღვრებას, აქაც სულ ფული და ფული გამოდის საქმედ, ყოველივე ამის გარშემო ტრიალებს. მაშასადამე ყოველივე, ამ ფულს, შრომას და ცდაში ყოფილა დამარხული, თითქოს ცხოვრების ღერძი ესენი არის.

აბა, მაშ ასეთ მოსაზრების შემდეგ, დავით ზაქარაიას ძის სარაჯიშვილის საქმიანობას და შრომას ხომ არ შეიძლება კერძო დანიშნულება მიეცეს, მოვაცილოდ კოპერატიული და ასოციაციური თვისებანი. რასაც ევროპის ოვენები, სენ-სიმონები, ფურიე, და სხვანი შეერთებულის ხელით საჭიროებდნენ კეთებას, იმას ჩვენში ერთი ნიჭიერი კაცი ასრულებს და აკეთებს. მე აქ ზემოდ ხსენებულ პირთა მოძღვრების ნაკლთან

- 151 -

არა მაქვს საქმე, თუ ივინი უტოპისტები არიან თუ სხვანი, როგორც მათ ეხლა უწოდებენ მეცნიერულის სოციალიზმის მიმდევარნი, მე აქ სახეში მიდგა მხოლოდ დავით სარაჯიშვილის მხნეობა, ენერჯია და ზემოდ ხსენებულ კოპერატივისტებთ და ასოციაციისტებთ თანახმად, ისევე მეცნიერულის სოციალიზმის სხვა და სხვა ძალებთ განმახორციელებლის მიდრეკით, თავ-მო-ყრით, კაპიტალის მიმოხვრით, ქარხნების განვითარებით და ვაჭრობის განსპეტაკებით, რაც შესმენილ მსწავლულთაგან მუშათ და ხელოსანთ კლასთა განვითარების და გონებით ამაღლების უმთავრეს ძალას წარმოადგენს, უმეცარ და ვერაგ ქაფაშუტა ნაცარ ქექია ხელოსნებთაგან კი მათს ყვლეფვას და თქვლეფვას, მათს მტრობას და სხვანი, რასაც საზღვარი არა აქვს და რაც ყოვლად შეუფერებელია რომ რიგიანად მომზადებულ კაცმა იაზროვნოს ასე.

ამიტომ ჩვენ დავით სარაჯიშვილის მიერ დანყობილ საქმეებს შესაფერის თვალთ უყურებთ, მას თასი ისტორიულს მნიშვნელობას არ ვაკლებთ, მისი საქმენი შეიძლება ბევრის თქმით კერძო თვისების იყოს, მაგრამ მუშათ და ხელოსანთ შორის კი ისეთს სიკეთეს სთესდეს მათ ცხოვრების განკაცების და განკარგებისთვის, რის მნიშვნელობას და სარგებლობასაც უარს ვერვინ ჰყოფს. განა ამის ქარხნებში შეკრებით მომუშავე მუშათ კრებულიც იმავე სახეს არ წარმოადგენენ, რასაც ჩვენი პარლამენტარიზმის მომხრე სოციალდემოკრატიები ამბობენ, ანუ მარქსისტები და მარქსიზმის მიმდევარნი. თვით მარქსიც არ უარ ყოფს ასოციაციების და კოპერატივისტებთ მნიშვნელობას და აბა მაშ რა უფლება გვაქვს, რომ დავით სარაჯიშვილს და ასეთ მექარხნებს რამე ლაღატი დავსწამოთ. უწყებულია, რომ მინამდისინ რუსეთის იმპერიაში და მასთან მთელ ევროპაში დიდი მსოფლიო პოლიტიკური და ეკონომიური ცვლილებანი არ მოხდება, მინამდის ძნელად რომ ასეთ დიდს ქარხანაში მყოფთ მომუშავეთ ერ-

თობას რამე გონებრივი და პედაგოგიური საზღოება არ აქვნ-
დეს. ეს ყოვლად შეუძლებელია და გარდა ამისა საქმითაც და-

- 116 -

საბუთებელი, რომ მუშათ ერთათ ყოფნა ავითარებს მათ, აფ-
ხიზლებს, აქვებებს და გონებითაც ამზადებს. მაშ ჩვენ რა უფ-
ლება უნდა გვექმნეს, რომ დავით სარაჯიშვილის ქარხნებს,
საწყობებს და მაღაზიებს საერთო საზოგადო მნიშვნელობა და
ხასიათი მოვაკლოდ, სადაც მუშა და ხელოსნები ბრავლად მუ-
შაობენ და თავს ირჩენენ.

ყველას რომ თავი დავანებოთ შემდეგს მაინც ვიტყვით:
დ. სარაჯიშვილი არ არის ისეთი პირი, როგორც სხვა და სხვა
ტომის მექარხნენი და ვაჭრები არიან. ამას სხვა ტომის ერნი
ისე არა ჰყავს მიღებული, როგორც ეს სხვებმა იციან და ნა-
მეტურ ეხლა. მის ქარხნებში და საწყობებში მუშაობენ მუ-
შები განურჩევლად სარწმუნოების და გვაროვნების. დავით
სარაჯოვისთვის ეს სულ ერთია, გინდ რუსი იყოს, გინდ სო-
მეხი, გინდ ქართველი, თუნდ სხვა ტომის, იგი ოლონდ კე-
თილი და გონიერი მუშა იყოს, პატიოსანი მშრომელი. ჩვენს
დროში, რაღა ფიქრი უნდა რომ ესეთი საქციელი სამაგალი-
თო უნდა იყოს და ჩინებული. რას ელტვის დღეს მთელი კა-
ცობრიობა, თუ არ კაცთა შორის გაერთიანებას, ძმობას და
სიყვარულს. დავით სარაჯიშვილის ქარხანათ და წარმოებათ
საქმე რას წარმოადგენს ამას გარეშე, სხვა არაფერს, თუ არ
ერთობის და ძმურს სიყვარულს. იგი ყველას თანასწორად უყუ-
რებს, ყველა ტომის მშრომელთ ერთად ათავსებთ და ეს კი-
დევ რაღა ფიქრი უნდა მათში აფუძნებს ერთმანერთის გაც-
ნობის სიყვარულს, დაახლოვებას, დანათესავებს და სხვანი.

ჩვენ მოვალენი ვართ, რომ დავით სარაჯიშვილის საქმი-
აუობას შესაფერის პატივით უმზიროდ ყოველთვის და მად-
ლობელი ვიყოთ მისი, რომ იგი იმავე თავიდამ თავის ქარ-
ხნებში ქართველთ მუშათ და ხელოსნებსაც აძლევდა და აძ-
ლევს კიდევაც ბინას და ამუშავებს, იმ ქართველთ რიცხვის
მუშების და ხელოსნების, რომელნიც მასთან მუშაობდნენ და
ან დღეს მუშაობენ, ჩვენთვის რაც გინდ მცირე რიცხვი იყოს
და იგი უდრიდეს მის მუშათა რუსების და სომხების ერთს ნა-
წილს ანუ თანასწორი იყოს და გინდ ნაკლები, მაინც იგი

- 117 -

არის მნიშვნელოვანი და საყურადღებო მრავალნაირის მხრით. ჩვენი ცხოვრება ისე არის დამცირებული და დაკნინებული, რომ უამისობა არ შეიძლება, ჩვენ მას შესაფერი მნიშვნელობა უნდა მივსცეთ, რადგანაც ქართველი ერის რამდენიმე კაცი მაინც არსებობს ერთად-ერთ ალაგას სხვა ტომის კაცებთან განუყრელად და პურს სჭამენ.

მართალია დღემდე ქართველი მუშა უდიერობაში არ იყო შენიშნული და მას უცხო ტომის მუშათ მტრობა თავის დღეშიაც არა ჰქონია, მაგრამ მაინც აქ ჩვენ ქართველთ ერთობას სხვა ტომის მუშებთან სასახელოდ ვაღიარებთ, ვინაიდან მით მტკიცდება ცხადად, რომ ქართველმა მუშამ არ იცის სხვათა მტრობა და გაუტანლობა, ეს როგორც ხშირად სხვებს ეტყობათ. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშინ დღეს თფილისში და მასთან მთელ საქართველოში უცხო ტომთა მუშა და ხელოსნები ასე არ იქნებოდნენ გამრავლებულნი, ეს როგორც დღეს არის აქ. ქართველი თუ რამ უდიერობას ჩაიდენს, იგი ასევე შინაურებზედ, ისევე ქართველებზედ, სხვა ტომის ხელოსნის და გინდ სხვა ვისმე მტრობის შნო და ძალა მას არ შესწევს,

ჩვენის ქვეყნის და ერის შესახებ ისიც უნდა აღინიშნოს დავით სარაჯოვის ამავის სადიდებლად, რომ მისის ქარხნების საშუალებით, ბევრმა ქართველმა მუშამ გაახილა თვალები, ბევრმა ისწავლა იქ მცოდნე მუშათ საშუალებით ქართული ანბანი, ამას გარდა მათ აქვე ისწავლეს არყის ხდის ხელოვნობა ბევრად უკეთესად და უდიდესად, ვინემც სხვაგან. ესეთი სწავლა მათთვის იქამდე საყურადღებოა და სადიდებელი, რომ მას ყოველთვის კეთილი აღმნუხსველი ეყოლება. მას თავისებური მაღალი მნიშვნელობა არას დროს არ მოაკლდება, რადგანაც ნაყოფი აქ ნასწავლ ქართველ მუშათა ცხადად ღაღადებენ, აქ ამ ხელობის შესწავლით ბევრი იქცა კარგ გაგებულ ხელოსნად, ბევრმა მცირეოდენი ფულიც შეიძინა და ვერისკენ სახლ-კარის პატრონიც გახდა. ასეთ პირთ რიცხვი თფილისში ქართველთ შორის იმოდოლა არის, რასაც კაცი უარს ვერ ჰყოფს.

თავ-მოწონებით ვიტყვით, რომ დავით სარაჯიშვილი, როგორც მოყვარე თავის მიწა-წყლის და სამშობლო ქვეყნის არსებობის – მუშათა ვაი-ვაგლახების დროს, წარბიც არ შეუხრია, მუშების ყოველივე ამბოხება, გაფიცვა, ჯამაგირის შობატება და ზარალი დასთმო უყურადღებოდ, აიტანა ყოველი-

ვე, ნამეტურ ფულის გატაცვა, ზიზღი და მტრობა მის ქარხნების წარმოების და საქმეები კი მაინც არ მოსპო, მუშები ზოგნი შეინახა, თუმც ზოგი ჯამაგირის მიცემით დაითხოვა, მაგრამ ზოგთ მუშებს, თუნდ მცირე ნაწილთ მუშებისას არ უღალატა და დღესაც მისი ქარხნები არსებობს და საქმეებიც სწარმოებს. იმედია რომ დავით სარაჯიშვილის ასეთს ღირსებას და საქციელს თვით მისი მუშებიც კარგად გრძნობენ და ფიქრობენ, რომ იგინი დავით სარაჯიშვილმა სხვასავით უსაქმოდ არ დასტოვა, ქარხნები არ დაკეტა და მით ზოგთ, თუნდ მცირე რიცხვს ლუკმა პურიც არ გაუნყვითა.

დავით სარაჯიშვილის სახელი და საქმიანობა, როგორც ზემოთაც ვსთქვით, საქართველოს და ქართველთ გარდა, ხშირად უცხოთა გაზეთებშიაც უღაპარაკნიათ, ნამეტურ სხვა და სხვა გამოფენებზედ წარდგენილ სხვა და სხვა ღირსეულ საქონელთ მნიშვნელობის გამო. დიდის პატივისცემით და სიმპატიით მოუხსენებიათ როგორც დავით სარაჯიშვილის საქმიანობა, სასმეულობა და მათი ღირსება, ისევე მისი ცოდნა, გამოცდილება და განათლებაც. ასეთ ცნობებს ხშირად მიუპყრიათ თვისკენ ჯეროვანი ყურადღება ისეთ მსწავლულთ სპეციალისტთ პროფესორებს, რომელთა საგნათ და საქმეთ ქიმიის ნაწილი არის და სხვა და სხვა სასმელებთა კეთების, შეზავების და გამოხდის ვითარება-ოსტატობა, რასაც მართლაც და დიდი განათლება სჭირია, ღრმა ცოდნა საქმისა. მაგალითსაც მოგახსენებთ.

გერმანიის მსწავლულთ პროფესორებში სხვათა შორის, განსაკუთრებული ყურადღება მიუქცევია დავით სარაჯიშვილის სახელოვნებისა და საქმიანობისათვის ერთს მსწავლულ პროფესორს, რომელთანაც დავითს სტუდენტობის დროს ბერ-

ლინის უნივერსიტეტში უსწავლია. პროფესორს დიდათ სიამოვნებია ქართველის თავის ნამონათვარის ქება-დიდება და მას თან თვითაც დიდათ მოსურვებია, რომ ეს პირი თავის საქმიანობით თავის თვალთ ენახა და დარწმუნებულიყოს სინამდვილით მასზედ, რასაც მას ევროპის სხვა და სხვა ენის გაზეთებიც მოუთხრობდნენ. მიეცა შემთხვევა და ერთ ზაფხულს საქართველოს ესტუმრა უცხო მსწავლულ-პროფესორი. მოვიდა დავით სარაჯიშვილის საქმიანობასთან და ყოველივე თავის თვალთ ნახა, ასწონ-დასწონა და დარწმუნდა ნამდვილ, რომ რასაც სწერდენ ყოველივე მართალი ყოფილა და იმაზედ უფ-

რო მეტის ღირსიც, რასაც გაზეთებში სწერდნენ.

უცხო მსწავლულ პროფესორს დიდათ გაეხარდა თავის ნამონათვარის პირადათ ნახვა, მისი საქმიანობის გაცნობა და დარწმუნება მასზედ, თუ რა შესძლებია ენერგიული კაცის ცდასა და შრომას. ყოველივე საქარხნო, თუ სავაჭრო საქმენი გაიყვნა დაწვრილებით და ბოლოს, მის აღტაცებას საზღვარი არ აქვნდა, სთქვა თურმე:

– „ღიახ, რომ მართლა დავით ზაქარაიას ძე და მისი საქარხნო და სავაჭრო საქმენი საქები ყოფილა და პატივისცემით“. ამ მოგზაურ მსწავლულ პროფესორის აღტაცების და სიამოვნების ცნობები იმ დროის ადგილობრივ გაზეთებშიაც დაისტამბა და საქვეყნოდ გამოცხადდა დავით სარაჯიშვილის საქმიანობის ქება და ღიღება. მერე ეს ადგილობრივ გაზეთების ცნობები სატახტო რუსულს გაზეთებშიაც იყო დასტამბული და ყველგან შესაფერის პატივისცემით იხსენიებდნენ უცხო პროფესორის აზრებს დავით სარაჯიშვილის საქმიანობის და ღირსების შესახებ.

დავსძინთ კიდევ, რომ დავით სარაჯიშვილის საქარხნო და სავაჭრო საქმეთ დაფასება ხშირად რუსულ სპეციალურ სხვა და სხვა ჟურნალ-გაზეთებშიაც უსტამბავთ. რაც რუსულ სპეციალურ ჟურნალ-გაზეთებში დავითის შესახებ დაფასება დასტამბულა, ყველა ესენი სახელოვნება ყოფილა არა მარტო ქართველის ერისთვის, არამედ მთელის კავკასიის ტომთა-

თვისაც, ვინაიდან დავითის მოსაწონი და კარგი საქმენი არსებობს განურჩევლად ყველასთვის, როგორც რუსთათვის, ისევე სომეხთა, სხვათა და მასთან ქართველთათვისაც. კეთილგონიერი მკითხველი ასე იფიქრებს, განათლებული კავკასიელიც ასე მიიღებს ამას და ეს სწორედ ისეც უნდა გახლდესთ. აქ მლიქვნელობაში ნურავინ ჩამოგვართმევს, რომ ვითომც ჩვენ დავით სარაჯიშვილის დაფასებით გატაცებულნი ვიყოთ, მაგრამ გერმანიის მსწავლულ პროფესორის დაფასებაზედ კი ვერავინ რას იტყვის. იგი გახლდათ თავისუფალ ქვეყნიდამ, ისეთის ქვეყნიდამ, სადაც სხვა და სხვა მეცნიერებანი დიდათ ბრწყინვენ, სადაც განვითარებაც დიდათ არის ამაღლებული, სადაც კაცის ცოდნა-განვითარება, საქმიანობა და ღირსება შესაფერად ფასდება და არა ისე, როგორც ეს ჩვენში ჰგონიათ ზოგიერთებს. უცხო მსწავლულს ვერაფერი მიიზიდავდა დავით სარაჯიშვილის საქმიანობისთვის მას რომ რა-

მე ნაკლი და ხინჯი შენიშნა, ის მაშინ იმას არ დამალავდა, არ დაიდუმებდა და უსათუოდ ყოველივე ამებეს საქვეყნოდ გამოაცხადებდა, მაგრამ მან იქ კარგის მეტი სხვა ვერა ნახა და სცნა რა და ამიტომაც მასაც რიგიანის დაფასების გარეშე სხვა არა დაუშთარა სათქმელად.

რუსულს ენაზედ და ევროპიულს ენებზედაც დავით სარაჯიშვილის საქმიანობის შესახებ სხვა და სხვა დროს ბევრნაირი დაფასებანი დასტამბულან და ჯერეთ ბევრიც დაისტამბება, ვინაიდან დავით სარაჯიშვილის განუწყვეტელი საქმიანობა და წარმოებაც მართლაც რომ საყურადღებოა და პატივ საცემი. სამწუხაროდ, ჩვენ ქართველები თვალ-ყურს არ ვადევნებთ ევროპიელთ და რუსულ სატახტო სპეციალურ სამეცნიერო გაზეთებთა წერილებს, თორემ იქ ჩვენ დავით სარაჯიშვილის შესახებ ძრიელ ხშირად ვნახავდით დაბეჭდილებებს სხვა და სხვა სიმპატიურს ცნობებს. რა გაეწყობა, ესეც ჩვენი ბრალი გახლავსთ და ჩვენის მოუმზადებლობის. იმედია ამაზედ არც დავით სარაჯოვი დაგვემდურება, ყოველივეს მოგვიტევენს, ვინაიდან ჩვენ კარგად ვიცით, რომ მისი გული და

- 121 -

სული არ არის სავესე იმის წადილით, რომ ვინემ სადმე საქვეყნოთ მისი სახელი და საქმიანობა აქოს.

დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი როგორც განათლებული კაცი, ნამდვილი წევრია თავის სამშობლო ქვეყნის და ერის. მან კარგად იცის ქართველ ერის ძველი და ახალი დროის ცხოვრების საქმენი, ჩვენს მდგომარეობას ბეჭითად ადევნებს თვალ-ყურს, კარგად იცის ჩვენი ერის ნაკლი თუ სხვა რამ ღირსება. იცის კარგად, რომ ქართველ ერს თავის ქვეყანაში უცხოვრია გმირულად, ამდენ საუკუნეთა განმავლობაში ცალს ხელში ჯვარი სჭერია, ცალში ხმალი და მით უგერებია თავისი მტერი გმირულად. იცის კარგად, რომ ამ ერს სხვათა ერსავით თავის სამეფო 700-800 ას წლების წინედ კი არ მოუშპია, როგორც მოისპო არმენია, ბიზანტია, აღმოსავლეთისკენ არაბისტანი, სლავიანთა ტომთა მრავლ სამეფონი და სხვანი, არამედ ამათ შეუნახავთ კარგა უგვიანეს დრომდის და მერე 1801 და 1810 წ. თვის თანამორწმუნე რუსეთის იმპერიას დაუკავშირდნენ.

ქართველ წეს ბევრი აკლია, იგი წარსულით კულტურის ისტორიულს მაგალითს წარმოადგენს და თანამედროვეს ცხოვრებით სამწუხარო მოვლენას. უბედურება და დაკ-

ნინება შეიძლება, მაგრამ ისე დაკნინება როგორც ჩვენ ქართველები ვართ, ეს კი წარმოუდგენია და მოუსაზრებელი. ჩვენის ტომის ფეხზედ წამოსაყენებლად ჩვენ სულ არაფერი ძალა გვაქვს. აგერ ჩვენს წინაშე, მთელმა საუკუნემ ისე გაიარა, რომ ჩვენთ შორის, აქამდე, ქართველი არც ექიმი იყო, არც ინჟინერი, არც სხვა რამ. აიყვნენ თითო ოროლა ვექილები მხოლოდ. მთელის საქართველოს სასწავლებლები სულ სხვა ტომთა შვილებით იყოს სავსე, ქართველებს აქ თითო ოროლას ნახავდით, მეტს ვერა. ძნელად, რომ ადრე თფილისის გიმნაზიაში წელიწადში ერთს, ან ორს ქართველს გაეთავებინა სწავლა. პირველ კლასში რომ ქართველი მონათვე 20 ყოფილიყოს, ბოლოს კლასში ერთს ან ორზედ ჩამოვიდოდა. ასეთი მდგომარეობა ქართველის ერისა, საქართველოში მრა

- 122 -

ვალ ქართველთ აფიქრებდა და ერთი იმ მრავალთაგანი გახლავსთ დავით ზაქარის ძე სარაჯიშვილი.

ამიტომ მან თავს იღვა ვალად და ქართველთ შვილების განათლების საქმეს დიდი ყურადღება მიაპყრო, დაიწყო ამის შესახებ თათბირი საუკეთესო გულ შემატკივარ ქართველებთან; ლაპარაკი ნამეტურ ისეთ პირებთან, როგორიც იყო ილია ჭავჭავაძე, ნ. ცხვედაძე და სხვანი. და ბოლოს იმ დასკვნას დაადგა, რომ ქართველთ შვილებთათვის დიდს საჭიროებას შეადგენდა სტიპენდიის გაჩენა. დახმარება ისეთის ქართველ მონათვეთ რომელთაც ნიჭი შეემცნეოდა სწავლისთვის და შეძლება კი არ ექმნებოდათ. ამიტომ დავით ზაქარის ძე სარაჯიშვილმა გადასწყვიტა ასეთ პირთა დახმარება, სტიპენდიების გაჩენა. მალეც შეუდგა ამ საქმის განხორციელებას. ეს მაგალითი ქართველებში პირველი იყო. სტიპენდია ჩვენში არავინ იცოდა თუ რა იყო. ამას გარდა იმასაც იტყოდნენ ხოლმე, „**მე რა მენაღვლება, რომ ჩემი ან სხვის ფულით სხვის შვილმა ისწავლოსო. თავშიაც ქვა უხლია და მუცელში სამართებელიო.**“

ძრიელ იშვიათად და თითქმის ერთ შეუძლო კაცის კარგს შვილსაც ვერ ნახავდით, რომ ის სხვის ხარჯით ყოფილიყოს და ესწავლოს სკოლაში. ამის მხრით დავით სარაჯიშვილმა დიდი სამაგალითო საქმე ქმნა ჩვენში. მან ქართველებს თვალეხი აუხილა, მრავალ ნაირად დაათქირა და ასწავლა მასთან ის ვალდებულებაც რაც ჩვენთვის ხამი იყო და უსწავლელი. ამის მოვლენა ჩვენში ისეთ ძალად ჩაითვლება, რასაც არც ლაპარაკი უნდა და არც ეჭვების შეყვანა მასზედ, რომ ვითომც იგი ჩვენს ცხოვრებაში უმნიშვნელო ყოფილიყოს. ამას

ვერავინ იტყვის.

დიახ, მცოდნე და შესმენილ მამულისშვილმა დავით სარაჯოვმა განაწესა ქართველთ შორის სტიჰენდიების გაჩენა და მისთვის სხვა ქართველთა წინაშე დიდი ვალდებულებაც შემოიღო. აგერ 10 წელიწადი მეტი გახლავსთ მას შემდეგ, რაც მისის ხარჯით სხვა და სხვა ყმანვილები იზდებიან, რასაკვირველია ჩვენის ქვეყნის და ჩვენის ტომის შვილები. ამაზედ მე-

- 123 -

ტი ვალის გადახდა ჩვენს დროში დიდათ სამაგალითოა და მასთან საყურადღებო. მისის ფულით იზრდებიან როგორც კაცები, ისევე ქალები, როგორც ერთის მთისა და ბარისა, ისევე მეორესი, მესამესი და სხვა, ანუ უკეთ რომ ვსთქვათ როგორც ქართლელი, ისევე კახელი, იმერელი, მეგრელი, მთიელი და სხვანი. ასეთი კანონიერი საქციელი მეტად საყურადღებოა ჩვენთვის, საყურადღებოა მით უფრო, რადგანაც ამაში გამოისჭვრიტება დიდი შნო და ქვეყნის ისტორიის ცოდნა შემწირველისა, დიდად დაფასება ადგილობრივ მცხოვრებთ ვითარების და მათი საჭიროების.

მართალია დღეს ქართველი ერის სცხოვრობს საქართველოში, მაგრამ რა გამოდის მით, არაფერი. ისიც ცხადია, რომ ეს მიწა მამულიც, ანუ ტერიტორიაც ქართველთ საკუთრებას შეადგენს, ისტორიულად თუ სხვაფრივადაც აქ ამ ალაგზედ ქართველ ერს უნდა ეკავოს უპირატესი ადგილი და მათ როგორც ამგდარ ხალხთ და ადგილობრივ ერთად მცხოვრებთ სხვები პატივსაც უნდა სცემდნენ ამისთვის, მაგრამ თქვენც არ მომიკვდეთ, ამას აღარავინ ფიქრობს, ეს აღარავის აგონდება და ქართველი საქართველოში არის უპატრონო, უთვისტომო ნამეტურ ქართლის, გლეხ-კაცობა. ამათთვის ხომ არაფერი გაჩენილა, არც გულ შემტკივარი, არც ქომაგი და სხვანი, ესენი მღვთის ანაბარად არიან დატოვებულნი.

მართალია ისიც, რომ შემოსეული ხალხი მათს მამულში ხარობს და სტკება. გლეხებმაც კარგად იციან ეს, რომ ასე თუ ისე ყოველივე ადგილობრივ ქართველი ერის საკუთრებას შეადგენს და მათს ამაგს. ყოველივე აქ დაშთენილი ისტორიული ნაშთებიც ცხადად ლაღადებენ ამას, მოწმობენ, თუ ქართველ ერს რა შრომა მიუძღვის აქ, რა ამაგი ამ კუთხის შენახვაზედ, ამ კუთხეში იმ ისტორიულ ნაშთების მფარველობაზედ, რომლებითაც დღეს სტკებიან მრავალნი და ზოგს ისაკუთრებენ კიდევ. ეს აღარავის ახსოვს, ეს არავის აგონდება,

ეს რისთვის რაში არის საჭირო. აქ ბრძოლა არის არსებობისათვის და ვის რა ენალვლება თუ ამ ბრძოლაში ადგილო-

- 124 -

ბრივ მცხოვრებთ ლუანლდებული და ამაგდარი ქართველობა დამარცხდება, ეს ყველასათვის სულ ერთია. დრო იყო, როცა ქართველობას მნიშვნელობა და სახელი ჰქონდა თავის ქვეყანაში, დღეს იგი აღარაფერია და ამიტომ მას არც არავინ ჰპატრონობს, იგი აღარავის აგონდება, დავინწყებული არიან ყველასათვის.

აი ასეთ დროს, ასეთ დავინწყებულ ერთ შვილთათვის სჩნდება დავით სარაჯიშვილი და იგი თავის შრომით და ძალით ჰპატრონობს ქარველთ შვილებს, აძლევს მათ დიდს დახმარებას და მით უწევს დაუფასებელს სამსახურს ჩვენს ოჯახს. ასეთი სიკეთის ქმნა სხვა ტომთა წინაშე რომ მოახერხოს ვინემ, მაშინ მას ამისთვის ვინ იცის რა ნაირ მადლობას არ ეტყოდნენ, მთავრობისაგან იქმნება სამადლობელო ნიშნებიც მიელო, სხვანი კიდევ ვინ იცის რანაირ სამაგიეროს მიაგებდნენ ასეთის სიკეთისათვის. ჩვენში კი სადაც ყოველივე დახმულია და დაუფასებელი, სადაც ასეთ პირთ სულ უბრალოს თვალით უმზერაინ, იქ ასეთ პირთა არც მადლობა იციან და არც სამაგიეროს გადახდა. რა გაენცობა, ესეთი უბედურება ჩვენი დროებითია. მართალია დღეს ჩვენ ნამდვილი აზიელები ვართ და დავით სარაჯიშვილის ასეთს დიდს ამაგს და სიკეთეს შესაფერის ზომიერებით არ ვაფასებთ, მაგრამ სამთელ-საკმეველი თავის გზას არ დაჰკარგავს.

მოვა დრო, როცა დავით ზაქარიას ძეს ერთი ათად მიავებენ, დაუფასებელის მოგონებით ანუსხვენ ამ ჩვენის ტომის მოამაგის პატივის ცემას და ქართველთადმი სიყვარულს. თუკი ოდესმე დაინერა ქართველი ერის განათლების და ანუ ცივილიზაციის ისტორია, იქ დავით ზაქარიას ძის სარაჯიშვილის ამაგი და სიკეთე პირველ ადგილს დაიკავებს, იქ უკვდავის სტრიქონებით დაინერება, რომ დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი დიდათ უწყობდა ხელს ქართველთ შვილების განათლების საქმეს და მისის დახმარებით და სტიპენდიებით ქართველთა შვილები იღებდნენ სწავლას რუსეთის უმაღლეს სასწავ-

- 125 -

ლებელშიაც, ამ პირის ძალით აღიზარდა მთელი თავობა.

განათლებული ქართველობაც ყოველთვის დიდი პატივის მცემელი იქმნება დავითის, ესენი ამის ამაგს ყოველთვის ქება-დიდებით მოიხსენებენ როგორც გაზეთებში, ისევე წიგნებში და სხვა და სხვა ლექციების კითხვის დროსაც იტყვიან ხსოვნა-მოგონებას დიდებით, რომ ამა და ამ დროს, უპატრონო და უსახსრო ქართველთ ძეთა განათლების საქმეს ასეთ სიკეთეს უშვრებოდაო. ასეთ საქმეთ და დავალებათ რიცხვს ჩვენ ყველას ვერ მოვსთვლით, ვინ იცის რამდენი ქველმოქმედება უქმნია, რამდენი სიკეთე სხვა და სხვა პირთათვის. დღეს მისი ხსოვნა არამც თუ სხვებს, არამედ იქნება თვითაც აღარ ახსოვს. ვინ იცის, ყოველივე შეიძლება. აბა იგი ყველას ხომ არ დაიხსომებდა და დასწერდა, რასაც ყოველ დღე აკეთებს და ასრულებს თავის თანამემამულეთ და სხვათა ტომთა ძეთა წინამეც. რასაკვირველია არა და ამას არც იზავდა თვით, ჩვენთვისაც ცხადი საქმეა. დღეს დაკარგულია ბევრი მის ისეთ საქმეთ და სიკეთის ცნობები, რაც ვინ იცის როგორ ძვირფას სამკაულის და საუნჯეს არ შეადგენს, არამც თუ მართოდ დავით სარაჯიშვილის ბიოგრაფიისთვის, არამედ ჩვენთვისაც, ჩვენს წასაქვებლად, სასწავლებლად და მისაბაძავად. საქმე უკანასკნელია უფრო და ჩვენი წაქვება გახლავსთ თორემ სხვა არაფერი.

დავით ზაქარიას ძის სარაჯიშვილის სტიპენდიების გაჩენის საქმე, ჩვენს ცხოვრებას სწორეთ მაღამოსავით მოევლინა, სწორედ ზარმაცობის გონებრივი ჯურღმული დაგვინგრია, ფუქსავატი ქართველობა გააღვიძა და მით დაძინებული თვალები აგვიხილა. ჩვენს დროში და ისიც ასეთ გათახსირების დროს, როდესაც კეთილის ქართველის ასეთი აყაყობა არის, ამ დროს მეტად დიდს სამაგალითო საქმედ უნდა მივიღოთ, ჩვენს დიდ ძმად, ჩვენს გულშემატკივარ მოამაგე მზრუნველად და მისგან სტიპენდიების დარიგების არ მოსპობას და ეხლაც კი შენახვას, რალა ფიქრი უნდა, მიენიჭება დიდი მნიშვნელობა მთელის ჩვენის ტომისთვის. გაივლიან დღენი, თვენნი,

წელნი, საუკუნენი და დავით ზაქარიას ძის სარაჯიშვილის ხსენებას ქართველთ განათლების ისტორიიდან ვერავინ ამოშლის, ვერავინ ამოფხეკავს, მას ყოველთვის საპატიო ადგილი ექმნება დატოვებული და შთამომავლობა შთამომავლობას გადასცემს მის ხსოვნას, ვინაიდგან მისგან დაზრდილის და განათლებულის ქართველთ შვილებით და შვილის შვილებით იქ-

მნება მთელი საქართველო სავსე.

არ შეიძლება არ ვსთქვათ აქ შემდეგიც: ზოგნი ამბობენ და ამბობენ კიდევ, რომ სტიპენდიები უბრალოდ იკარგებაო. გაზრდილები, ანუ ნასწავლები ჩამოდიან საქართველოში და მერე იგინი ხმას აღარავის სცემენო, ქართულად ლაპარაკსაც ხშირად არ კადრულობენ, ექიმი იქნება, ვექილი, ინჟინერი თუ სხვა ვინმე, იგი თავის ვალდებულებას იგინებს და რამე საქმის დროს ქართველ მდაბიო, უსწავლელთ ტყავს აძრობენო. ზოგნი საქართველოში არცკი მოდიანო, რუსეთის გუბერნიებში რჩებიან, იქ ცოლს ირთავენ, იქ სახლებიან და მით თავიანთ სამშობლოსაც ეკარგებიან სამუდამოთაო. ასეთ პირთა გამოზრდა ჩვენთვის უმნიშვნელოაო. ზოგი მათში შეძლების პატრონიც არის და სტიპენდიას კი მაინც იღებსო. ამათ მაგიერ, ეს მათზედ დასახარჯი ფული რომ ხალხის განათლებას მოხმარდეს და სასოფლო სკოლების დახმარებას, ეს ბევრად უკეთესი იქნებაო. მართალია, ესეც სწორია, ესეც ჭეშმარიტია, მაგრამ ისიც რომ საჭიროა, ამას ფიქრი არ უნდა. ამაში გასამტყუნია უმრავლესობა, მათ ბედი მონყალეებას აძლევსო, უჩნდება გულშემატკივარ ქართველის კაცის დახმარება და მათ კი მოხმარება არ იციან. ისეც ჩვენ ვართ გასაკიცხნი და საგმობნი, რომ არ ვიცით მოხმარება კეთილის დახმარებისა. ამბობენ: ყველაზედ უკეთესი კი იქნება, რომ ამ სასტიპენდიო ფულით ქართველ მაჰმადიანებში, აჭარაში, სახალხო სკოლები დაიხმარდესო. თუკი საქმე ასეა, მაშინ რასაკვირველია ესა სჯობია პირველს. მეორე დიდი სამგალითო საქმე იქნება ქართველ მაჰმადიანთ განათლების წინაშე.

- 127 -

ვითყვით, რომ დავით ზაქარიას ძე მარტოდ ასეთის საქმეებით არ არის ქართველის ტომის მფარველი, იგი ქართველებს ყველა მხარესა და საქმეში უწევს ქომაგობას. მისი შეძლება, სიტყვა, ნაბიჯი და შრომა ასეთ საქმისთვის ყოველთვის დაუზარებელია და პირდაპირი. თუ სადმე რამე საქმე იქმნება საჭირო, იგი იმას არ შეუშინდება და ყველგან თამამად წარსდგება და იტყვის სასარგებლო მფარველობას. ასეთ სიტყვას და კანონიერ მფარველობას იგი არც მთავრობის წინ დაზარდება ვისმეს, ამის მაგალითებიც გვინახამს და მას ჩვენის მფარველობის მიზნით ხშირად ადგილობრივ მთავრობის მონავე მოხელე პირებიც მიუწვევია თვისკენ და მათ კარგა-

დაც გამასპინძლებია სხვა და სხვა უნარჩინებულეს ქართველთ პირებით და აქ საერთოდ ყველას ულაპარაკნია ქართველ ერის შესახებ, პირნათლად და სინდისიერად, რასაც რასაკვირველია თავისებური სიკეთის მოტანის მნიშვნელობა ყოველთვის ჰქონია, ვინაიდან მთავრობის უცხო მონინავე კაცს კარგად გაუცვნია ქართველი ერი, ამათი ხასიათები და საქართველოც.

ასეთ საქმეთა გარეშე იგი კარგად იცნობს მთელს ქართველთ მოღვაწეების ვითარებას. მათს რიცხვს, ამაგს და პატივისცემასაც ყოველთვის შესაფერის თავაზით აგებს. იგი მეტად დიდი მოამაგე მეგობარი იყო ილია ჭავჭავაძის, როცა ამან „განდეგილი“ დასწერა, მაშინ პირველად ეს პოემა ადგილობრივ ქართველთ მონინავე პირთა გასაცნობად, დავით სარაჯიშვილის სახლში წაიკითხა. ასევე სხვაც ბევრი რამ წაკითხულა მის ოჯახში ქართველის მწერლებისაგან. ამათ გარდა დავით სარაჯიშვილმა ხშირად იცის მიპატიჟება ევროპის მსწავლელთ მწერალთ და მოგზაურთ, რომელთაც საქართველოზედ გამოვლა უხდებათ ევროპიდან და ქართველის ერის და საქართველოს ანუ სხვა. ასეთ პირთა წინაშეც მას დიდი ამაგი მიუძღვის და შრომა ყველაფრით, ფულის დახარჯვით და ვინ იცის რამდენი კიდევ სხვა რაგინდა რით. ჟურნალ-გაზეთობასაც კაი დახმარებას უწევს. იგი იბარებს ქართულს ენაზედ ყველა გამოცემას და მასთან წლიურ გადასახადს გარ-

- 128 -

და ხშირად დახმარებასაც აძლევს, რომ გამოცემამ იარსებოს და არ დაიხუროს. ასეთ საქმეთა ასპარეზზედ, ანუ მწერლობის წინაშეც მას კაი ღვაწლი მიუძღვის, კარგი ამაგი. რაც ამას ქართულ დროებით გამოცემათა ჟურნალ-გაზეთებისთვის სიკეთე უქმნია და დახმარება აღმოუჩენია, ესეც ერთი დიდი საპატიო საქმე გახლავსთ.

თანამედროვე ქართველთა თქმით დავით ზაქარაიას ძე სარაჯიშვილი პატარაობიდან ცქვიტი ყმაწვილი ყოფილა, ყოჩალი, ერთის სიტყვით ისეთი, როგორიც იგი ეხლა არისო, ჯერ დღესაც, ამ დაუცხრომელ კაცის ენერგია, ცოდნა და სხვანი მნახველთ აკვირვებს. აქედამ უნდა ვიცოდეთ სიყმაწვილე დავითისა, რომ იგი იქმნებოდა თავის ტოლებში არაჩვეულებრივის ბუნებისა. ჩვენ კარგად არ ვიცით დავითის სიყმაწვილის დროთ ამბების ცნობები, ხოლო ის კი ითქმება, რომ კარგს დედამამის მახლობლივ შვილიც პატიოსანს აღზრდასა და გზაზედ არ ყოფილიყოს დაყენებული. პირველ დაწყ-

ბითი სწავლას, რალა ფიქრი უნდა, როგორც ჩვეულებათ აქენდათ იმ დროის ქართველთ, პატარა დათიკოც შინ შეისწავლიდა ქართულ ანბანს და კითხვას.

მაღხაზის ნიჭიერებით დავითი თავის ტოლებში პირველი ყოფილა. იგი თავის თანამედროვე პირებში დღესაც პირველია და სამაგალითო. ჩვენს დროში მეტად დიდი ენერჯის კაცი უნდა იყოს, რომ თავის ახალგაზრდობიდან, ვიდრე ამ დროთა მოსვლამდე, ერთის მამულისშვილურის იდეით დაშთეს, ერთის სავაჭროს ასპარეზის მიმდინარეობის პატრონად და მასთანვე ქართველთ უთანაგრძნობას და უგულებლობის მეოხებით სრულიად არ დაეცეს. განა მის თანამედროვე ქართველნი ცოტანი არიან და იყვნენ, ძალიან ბევრნი, მაგრამ მათი ხსენება იმავ თავიდგანვე არსად სჩანდა და არც სჩანს. ზოგ მათგანმა მიიღეს კარგი საქმის ადგილები, ბევრმა შეძლებაც შეიძინეს, ქონება, ფული, მამულები, სხვა და სხვა დიდრონი ორდენებიც და დიდი სახელიც, მაგრამ ასეთ სახალხო საქმეს კი, როგორსაც დავით სარაჯიშვილი დასდგომია, ეს

- 129 -

კი მათში იშვიათი ყოფილა, ამას იგინი ახლოს არ მიჰკარებინან, საქვეყნო და საერო საქმეებში თავი არაფრით გამოუჩენიად. მის თანამედროვე კაცებთა შორის ძრიელ ცოტამ აღბეჭდა თვისი ნაუალი ცხოვრების ასპარეზზედ, ასეთ კაცთრისცხვი ძრიელ ცოტა არის. ამას უარს ვერავინ ჰყოფს. ეს რომ ასეა ამას ფიქრი არ უნდა. დროც ისეთი იყო, რომ ჩვენთ შორის ასეთ კაცთ იშვიათობის გამო ვერავის გავამტყუნებთ. რა გავწყობა, ესეც დროს მოსავალი იყო და ჩვენის ტომის დანჯრილმანება.

თუმცა დავით სარაჯიშვილი მოესწრა ჩვენს უკაცობას, უადამიანობას და თვალეხი გაახილა ისეთ დროს, როცა ქართველებში მხოლოდ „ცისკარი“ გამოდიდა და საზოგადოთ ქართველობას, ქართულ მწერლობას და ქართველ ერის საქმიანობასაც ღრმა საღათას ძილით ეძინა, ამიტომ ჩვენდა საბედნიეროდ იგი მოესწრო იმასაც, როცა ქართველთ შორის, „ცისკრის“ მაგიერ „საქართველოს მოამბე“ და გაზეთ „დროება“ გაჩნდა. „მნათობი“ – მერე „კრებული“ შემდეგ სხვანი და დღეს კიდევ მრავლად და ენით დაუთვლელნი, რასაც დავით სარაჯიშვილი მაღალის კულტურულის თვალით უმზერის. ეს ცხადი ჭეშმარიტება გახლავსთ. მას ქართულ მწერლობასთან დაახლოვებული კავშირი აქენდა წინეთ და აქვს დღესაც.

როგორც განათლებულმა კაცმა კარგად იცის ქართველ ერის აწინდელი დრო და ვითარება, მასთან კარგი წარმოდგენა აქვს ქართველ მწერლობაზე, იცის მწერლობის მნიშვნელობა. ამიტომ იგი მწერლობას და მწერლებს ისე კი არ უმზერის, როგორც ჩვეულებრივ მოვლენას, არამედ ზომიერის პატივის ცემის მნიშვნელობით აფასებს. მწერლობა და ისტორია არის ჩვენი ქვეყნის და ტომის ძალა, მწერლები და მოღვაწენი კიდევ ამ საქმის სულის ჩამდგმელნი. ეს გარემოება დავით ზაქარიას ძეს კარგად უნდა აქვნიდეს გათვალისწინებულია, ამას უარს ვერავინ ჰყობს, ვინაიდან იგი ჩვენს მწერლებს და მოღვაწეებსაც აპყრობს ჯეროვან ყურადღებას და

- 130 -

ხშირად საქმის და საგნის გარემოებისა და კვალად ქომაგობის დახმარებასაც უწევს.

ამ სავალდებულო საქმის შევსების პირნი ქართველებში ერთობ მცირე არის, ცოტა, სულ რამდენიმე კაცი და ერთი მათგანი და უპირველესი დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი გახლავთ. ვიტყვით, რომ ამ პირს არას დროს არ გამოეპარება ქართველთ რამე დღესასწაულის გადახდა, საქმის მოწყობა და მოთავსება რომ იქ მან თავის ზომით წილი არ მიიღოს. ამის მაგალითია აკაკის 50 წლის დღესასწაულის დროს მისგან ხმის ამოღება, კაი რიცხვის მიძღვნა, ასევე ამ ბოლოს დროს – ილია ჭავჭავაძის ძეგლის საქმესაც მიუძღვნა.

საქართველოს მინა მამულზედ დღეს ბევრნაირი ტომის ხალხი სცხოვრებს, მთელი საქართველო სავსეა ასეთი უცხო ტომის ერთი. იგინი საქართველოს სანუნნავ ძალად სთვლიან, აქ იძენენ თვის სიმდიდრეს და ამ შენაძენით იგინი ადგილობრივ ქართველებისთვის მკვდრები არიან. იგინი ქართველებისთვის არაფერს იმეტებენ, ადგილობრივ ქართველთ არც ავი იციან და არც კარგი. ასეთი გმირები თვით ქართველებშიაც მრავლად გახლავან, რომელთაც საქართველო, ქართველი ერის საქმენი, აყრა, გადასახლება, გადმოსახლება აინუშიაც არა აქვთ. ესენი თვის მამულებს ვინ იცის ვისზედ არ ჰყიდიან ოხერ ფასად. ამას გარეშე მათ დღეინდელის ქართველთ ტომთ მონათესავეთ ვითარებას ხომ ზედაც არ უყურებენ. ამის მაგალითია ქართველ მაჰმადიანთა საქმე, ქართველ კათოლიკეთ, ქართველ გრიგორიანთა და ქართველ ებრაელთა წარმოდგენაც ხომ მათში დამხოაილია.

ასეთ პირთაგან დავით ზაქარიას ძე კარგად განირჩევა.

ამან ყოველივე ასეთ ქართველთ მონათესავეთ და მერჯულეთ ვითარება კარგად იცის. აი ამის მაგალითი: ბიზანტიის იმპერიის დამხობის შემდეგ, ოსმალეთმა საქართველოს დაუნყო ბრძოლა 1480 წლიდან. 1570 წ. სამცხე-საათაბეგო დამორჩილა, ათაბეგებს ხარჯი დაადვა, სხვა ყოველივე ქართველების იყო, სჯული, ენა, სკოლა, საყდარი, კანონი, ფუ-

- 131 -

ლი და სხვანი. ესე იგი სამცხე-საათაბეგოს ქონდა თავის ავტონომია. ოსმალთ ეს ავტონომიაც წაართვეს 1627 წ. ათაბეგობა მოსპეს და მის მაგიერ ფაშა დასვეს ახალციხეს. მთელი სამცხე 24 სანჯაყად გაყვეს და სამს საფაშალიკოდ. მთელი ეს კუთხე წინედ 13 საეპისკოპოზო კათედრას შეადგენდა, მას ზედ მთლად ქართველი ერი ესახლა. 1630 წლის შემდეგ ოსმალთა ქართველებს გათათრება დაუნყეს და 1798 წლამდე მთლად გაათათრეს ეს სამი გუბერნიის ქართველობა. დღეს ამ კუთხის მხოლოდ ნახევარია შემოერთებული რუსეთის საქართველოსთან, ნახევარი ისევ ოსმალთ უკავიათ.

ქართველ მაჰმადიანთ შორის, ქართული ენა დღემდე ბევრს ალაგას არის წმინდათ დაცული, ამათ დედა ენა ქართულია, განათლება მათ ამ ენით მოეღიოთ. ამათვის ქართულს ენაზედ ითარგმნა „ყურანი“. დასაბეჭდი ფული მთარგმნელს დავით ზაქარიას ძემ მისცა. ასეთის დახმარებით დავით ზაქარიას ძემ გამოაჩინა ის მცნება, რომ მას კარგად სცოდნია და სცნობია საქართველოს ტერიტორიის და მასზედ მცხოვრებელ ქართველ მაჰმადიანთ ზომა და ვითარება. „ყურანის“ დარიგება და ვრცელება ქართველ მაჰმადიანებში მე მაქვნდა მონდობილი. ივინი მოხარულ იქმნენ ამ წიგნის ნახვით და დიდს მადლობას უძღვნიდენ მის დაბეჭვდის დამხმარეს. ეს წიგნი სანატროდ გაუხდათ თვით ისეთ ქართველ მაჰმადიანთაც, რომელთაც ქართული ენა დაკარგული აქვსთ, ოსმალურად ლაჰარაკობენ, ხოლო თავს კი გურჯად-ქართველად სთვლიან. ასეთ ენა დაკარგულ ქართველნი სცხოვრობენ ყარსის ოლქში, არტაანის (არდაგანი) ოლთისის, ნაწილ შაშეთს, ფოცხოვს, ქვაბლიანს და სხვა ადგილებშიაც. დავსძენთ აქ შემდეგსაც: ასეთ დაკარგულ ქართველთა სასარგებლოდ კარგი სახელმძღვანელო შეადგინა სოლომონ ასლანოვმა (ბავრელი), რომელიც კარგა ხანს სცხოვრებდა ქართველ მაჰმადიანებში. მისი წერილებით ამ ერის შესახებ ქართული გაზეთები 1877 წ., 1884 წ. სავსეა. მან იცის კარგად ოსმა-

ლური ენა და ამის წიგნით ენა დაკარგულ ქართველ მაჰმა-

- 132 -

დიანები ადვილად შეისწავლიან- თავიანთ დედა-ქართულ ენას. ამ საჭირო წიგნის დაბეჭდვა არის საჭირო.

1905 წ. სპარსეთის ფრეოდანის ხეობიდან საქართველოში ჩამოვიდნენ ორი სპარსელ ქართველნი. ამათი მოსვლა ყველა ქართველთ ესიამოვნად, ამათ შესახებ გაზეთებში წერილები დაიბეჭდა, მათი ამბის წიგნი: – „ქართველები სპარსეთში“ მე-სამედ დგავბეჭდე. ეს სპარსელ ქართველნი დავითმაც ისტუმრა, დიდი პატივი და ქომაგობა გაუწია, ნამეტურ დავით ზაქარიას ძის სარაჯიშვილის მეუღლე ეკატერინე ივანეს ასულმა. ამათ ნახვის შემდეგ მე ვნახე ეს ქართველ სპარსელნი, მქონდა მათთან ლაპარაკი და მათს მადლობას და პატივს საზღვარი არ აქვნდა, იგინი განცვიფრებულნი იყვნენ როგორც დავით ზაქარიას ძეზედ, ისევე მათის მეუღლის ეკატერინე ივანეს ასულის შესახებ.

დრო და დრო და გარემოების კვალად ჩვენ მივიდეთ ისევ დავით ზაქარიას ძის ყმანვილობის ხანაზედ, ვინაიდან წარსული, ანუ ყმანვილობა არის მომავლის ნიადაგი, საძირკველი.

დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილმა დრო ყმანვილობისა გემნაზიაში გაატარა სანაქებოდ, სწავლა დაამთავრა თფილისის კლასიკურ გემნაზიაში, მის მერე ერთს წელიწადს რუსეთში იმყოფებოდა და იქა სწავლობდა, მერე იქიდან გერმანიაში წავიდა, იქ დარჩა 12 წელიწადს, იქ სწავლობდა ბერლინის უმაღლეს სასწავლებელში, მიიღო ევროპიული ფართო განათლება, შეისწავლა სხვა და სხვა მეცნიერებანი, ევროპიული ენები და სწავლა დაამთავრა ბრწყინვალედ და ჩინებულად, სწავლის მხრით მიიღო ხარისხი დოქტორი ქიმიისა. როგორც თფილისში, ისევე გერმანიის უნივერსიტეტში სწავლის დროს, იგი ყოფილა შესამჩნევი მოწაფე, მეცადინე ყველა სამეცნიერო საგნებში და მუყაითი. გერმანიაში სწავლის დამთავრების შემდეგ იგი დაბრუნდა თავის სამშობლოში და 1876 წ. მოჰკიდა ხელი თავისაგან შესწავლილ საგნის თანახმად სხვა და სხვა ქარხნის და სავაჭროების დახსნას ყველა

- 133 -

ესენი მალევე მოაწყო და იმ დღიდან მოკიდებული დღემდე

იგი ამ ასპარესზედ შრომობს და მოქმედებს დაუცხრომლად და სახელოვნად *).

თფილისში დაბრუნების და საქმის მონყობის შემდეგ, დავით ზაქარაიას ძემ მეუღლოდ შეირთა, ეკატერინე ივანეს ასული ფორაქაშვილისა, თფილისის ძველ ქართველ მოქალაქეთ ფორაქაშვილების ოჯახის ასული. იმ დროს, ამგვარის კაცნი გამოჩენილ იყვნენ თფილისში და იგინი ირიცხებოდენ შეძლებულ მოქალაქედ. მთელს თფილისში ქართველთ შეძლებულ მოქალაქეთ შორის პირველ ხარისხოვან ოჯახად ეს ფორაქაშვილები იყვნენ. ფორაქაიანი განთქმულ იყვნენ თავიანთ დროის კვალად ყველაფრით, მეურნეობით, სოვდაგრობით, ფოდრაატების აღებით და მრავალიც სხვანი. თვით ამ ეკატერინეს მამაც ხომ განთქმული იყო როგორც მახვილ გონიერი ქართველი კაცი, კარგი ენერგიის პატრონი და ყველაფერში კარგად მომქმედი **).

თვითონ ეკატერინე ივანეს ასულიც არის სამაგალითოს თვისების მანდილოსანი. იგიც ღირსებული ადამიანია თავის მშობლების. ჩვენ ამ ქალის პირადი ცნობა არა გვაქვს, მაგრამ მათ შესახებ შორიდამ კი მრავალთაგან გაგვიგონია სხვა და სხვა ცნობები და რაც გვსმენია, იმასაც აქ მოვიყვანთ. ნათქვამია: „**ხმა მღვთისა და ხმა ერისაო**“. უეჭველია რასაც ერთი მეორეს მოუთხრობს, ისიც საყურადღებოა ჩვენთვის და საინტერესო. ხალხის მართლმსაჯულებას უფრო უნდა მივივლიდოთ, ვიდრე პირად ცნობას და პატივისცემას.

მცნობთა და ნაცნობთა მოთხრობით ეკატერინე ივანეს ასული არის კარგათ განათლებული ქალი, ბუნებითაც მაღალ გონიერი მანდილოსანი, მის თანამედროვე ქალებში ყველანაირ

*) პატივცემულო დავით ზაქარაიას ძევ! აქ თუ რამ წელიწადთა დროთა და ცნობათა მოხსენებაში შეცდომა გვექნეს, გთხოვთ მოგვიტყვოთ. ეს შემდეგ გასწორდება.

***) ფორაქაიანთ გვარის ამბავი. ჩემი ჯერ დაუბეჭდავი.

საქმითაც სახელოვანი და აღმატებული. მაინც როგორიც ამ ქალის მშობლები გახლდნენ თვითონ ეს ქალიც ისეთივე გამოვიდა და თავის ღირსებით მშობლებს ბევრის რამითაც გადააჭარბაო. ღირსეულ მანდილოსანმა ქრმის ხელში ყოფნა თურმე უფრო გამოიყენა, კარგი ენერგიის ადამიანი გახდა კარგის ცნობილის კაცის ოჯახის და საქმის მარჯვენად. ჩვენს დროში ესეთი ღირსება ქალისა არის უმაღლესი სამკაული

უმალლესი თვისება და ჯილდო. ასეთ ჯილდოს სამწუხაროდ მრავალნი ბუნებისაგან ადვილად ვერ ეღირსებიან, მიტომ იგინი ცხოვრებაშიაც დამარცხებულნი გამოდიან. ვერა სარგებლობენ იმ წარმატებით და ბედნიერებით, რასაც ბუნებით ნიჭიერნი და თანამედროვე განათლებით აღვსილ დედანი მიაღწევენ ხოლმე უადვილესად.

ასეთ ადამიანთ რიცხვი ყველა ოჯახისათვის ბურჯად ითვლება, იგი დიდება არის და ჭეშმარიტი ნიშან წყალი იმ ფილოსოფიურის ღალადების, რომელთა ძალითაც მოისმის მქუხარედ, რომ მდებდრობითი სქესიც იმავე ღირსების არის და იმავე თანასწორობის რისაც მამაკაცები არიანო. ესეთი თანასწორული ღირსება მდებდრობით სქესის მამრობით სქესთან მტკიცდება უფრო ისეთის მაგალითებით, როცა მდებდრობით რიცხვიდამაც ვინმე ზე აღმატებულს ნიჭიერებას გამოიჩინოს, შესამჩნევ რამე საგანს ან თანამედროვე განვითარების მხრით, ან ბუნებითი ნიჭის ზე აღმატებულებით რამე სახელოვანს საქმეს შექმნის. ვიტყვით ეკატერინე ივანეს ასულის მცნობთ მოთხრობით და მტკიცეს სიტყვით, რომ ეს ადამიანი სწორედ ასეთ ღალადებათა და მტკიცების უტყუარი ნიშან წყალიც ყოფილა, რაც სასახელო უნდა იყოს ჩვენთვის.

იყო დრო, როცა საქართველო სანაქებოს ქალებით სავსე იყო, მანში ამათი ადამიანური შრომა და ამაგიც უხვი გახლდათ, ეხლა კი, ამ ახალ დროს, სამწუხაროდ ჩვენი დედათა გულიც სხვა ნაირად მოიმართა. დღეინდელ ქართველ ქალი არის სამწუხარო სურათი წარსულის ნაშთის. დღეინდელი დედანი დიდათ განსხვავდებიან მათ მომდევართ წინაპრებ-

- 135 -

თაგან. ამიტომ ასეთ ადამიანებსაც, როგორც გახლავსთ ეკატერინე ივანეს ასული და მისი ადამიანური ღირსება, მის გამო ვანიჭებ მას სათნო მნიშვნელობას და მის ცხოვრებას და მოქმედებასაც ვუნებსავთ სხვა ქართველ ქალთა წინაშე სამაგალითოდ და გასაკვეთად. ასეთ პირთა სიცოცხლეს, ცხოვრებას და მოქმედებას რაღა ფიქრი უნდა, რომ თვით მათს საოჯახო საქმეთა პირობებზედაც ერთობ კარგი გავლენა ექნება და იგინი ყოველთვის მკაცრის მფარველობით შემოფარგლავენ თვის საოჯახო საქმეთა ინტერესებს.

დავით სარაჯიშვილის ფართო საქმიანობა არის ფართოს მორთულობის და მოწყობის. ამისთვის საჭიროა როგორც კარში კარგი, პატიოსანი ადამიანი, გამგე, მცოდნე და გულ

შემატკივარი, ისევე ოჯახში. თუ ეს ასე არაა, მაშინ თქვენი მტერი რაც იმ პირთ მოუვათ, ვისაც ეს არ ექმნება. ჩვენ კარგად ვიცით და თვით გვარებიტაც კი ჩამოვსთვლით ისეთ პირთა, რომელტაც თავიანთის ულაზათობით და ცხოვრების არცოდნით თვისი ქრმის მონაგები ჩუმათ უფლანგავთ და მით თვისი ოჯახიც დაუღუპავთ, რომელ დაღუპვასაც ოდესმე მაინც გამოუყვია თავი საქვეყნოდ. ამიტომ აქ ცხადათ ითქმის, რომ ეკატერინე ივანეს ასული დავით სარაჯიშვილის მეუღლე ნამდვილი ამხანაგი, ნამდვილი ცალი უნდა იყოს, რომელსაც თავის ადამიანური ვალდებულება დავითის სახლში სამაგალითოდ უსრულებია და მით უტყუვრად დაუმტკიცებია ქრმისთვის, რომ ქართველ დედათ შორის სადაც ერთი და ორი უვარგისნი მოიპოვებიანო იქ მათ შორის, რივიანები და პატიოსნებიც სჩანან.

ამიტომ ეს ადამიანი ჩვენგან მაღლობის ღირსია და სამაგალითო, რომ იგი თავის მამამთილის და დედამთილის შემდეგ, თვის ოჯახში სიფრთხილით, სამაგალითოდ უვლის და ასეთ შრომას გარდა თავის შეძლების დაგვარად ჩვენს საზოგადო საქმეებსაც ემსახურება, დავით ზაქარიასძესთან ერთად ასრულებს სახელოვან ვალს წინაშე სამშობლო ქვეყნის, და-

- 136 -

ძინებულ ქართველოგის და მით სახელოვნებს დავით ზაქარიას ძესთან ერთად მისი სახელიც.

ეკატერინე ივანეს ასული ყოველ თავის გამჭრიახობას და ენერგიასთან, არის ქართული მწიგნობრობის მოყვარე და როგორც განათლებული პირი გახლავსთ დიდი პატივის მცემელი მწიგნობრობისა, შესანიშნავის ქართველის ნაწერების და მწერლების. ეს ადამიანი ქმართან ერთად სწევს საერთო უღელს და რასაც დავით ზაქარიას ძე ემსახურება, ადიდებს და პატივს სცემს იმასვე ეს მანდილოსანიც ფაქიზათ და სუფთად ასრულებს. მართალია ამათ თავიანთი შვილები არა ჰყავსთ, უძეონი არიან, მაგრამ კეთილ გონიერნი ამაზედ სულაც არ ფიქრობენ, ვინც კარგია და ფარსავი იგინი ყველა მათი შვილები არიან, ვინც არა და ის რა საჭიროა, უხეირო გინდ ჩვენი ყოფილა და გინდ სხვის, ეს ორივე ერთია. ეს პირნიც რასა კვირველია როგორც განათლებულნი სწორედ ისეც ეპყრობიან ამ საგანს და მით ასრულებენ ჩვენს წინაშე დიდს კაცობრივ ვალს.

ყოველი კაცი წევრია საზოგადოებისა, იგი თავიანთ შე-

ძლების და გვარად საზოგადოებასაც უნდა ემსახურებოდნენ მით რითაც შეძლება ექმნებათ და ან მოეთხოვებათ, რომ და ვით ზაქარიას ძე და ეკატერინე ივანეს ასულიც სწორედ ასე იქცევიან, იგინი ჩვენის ქვეყნის ინტერესებს ემსახურებიან დაუღლელად და უშურველად, ამიტომ უფრო გვმართებს მათი საქმის უკვდავ მაგალითების მიყოლა და სახეში მიღება, ვინაიდან მათ არც უძეობა აფიქრებს და არცა რა სხვა კიდევ ასეთი. ნეტა იყოს რამე, თორემ მათ კარგად იციან მისი ალაგი თუ სად ვის რა მოახმარონ და რა საქმეები აკეთონ. ვიტყვით აქ იმასაც, რომ ჩვენდა სამწუხაროდ, ჩვენს დროში, ასეთ პატიოსან ქველ მომქმედ უძეო პირთ რიცხვიც თვით შეძლებულ პირთა შორის ერთობ მცირეა, ვიცით კარგად რომ ბევრს ალაგას ამის გამო ცოლქმართ საქმეც დარღვეულა, მათში მომხდარა დიდი აურზაური და განხეთქილება. ამას გარდა ვიცი ისიც, ილია ჭავჭავაძის სიტყვით, რომ ერ-

- 137 -

თმა სახელოვანმა მდიდარმა თავადისშვილმა, თფილისის სააღგილ-მამულო ბანკის დაარსებას უმტყუნა თურმე მითომ რომ „მე ღმერთმა შვილი არ მომცაო“.

რაც კი ამ საქმეთა გამო დავა დარაბა და განხეთქილება მომხდარა, ყველას ვერ მოვსთვლით. მხოლოდ ვიტყვით იმას კი, რომ უძეობის აურზაური, განხეთქილება და უბედურებანი ძუნჯ კაცთა ხელობა უნდა იყოს და მასთან გაუნათლებელთაც, რომ რაკი ჩემი არა მყავსო, ამიტომაც გაავაკაცებულან და ის უთქვამსო, რომ „გინდ ქვა ქვაზედაც ნუ იქნებაო“. ეს არის უსარგებლო კაცთა ხელობა. ასეთ უსარგებლო კაცთა რიცხვი კი მოიპოვება როგორც შეძლებულებში, ისე შეუძლოებში, როგორც ნასწავლებში, ისევე უსწავლელებში, ერთის სიტყვით კაცთა ცხოვრების ყველა წრეში. ამიტომ ასეთ პირთა წინაშეც დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილსა და მათს მეუღლე ეკატერინე ივანეს ასულს ვასახელებთ სამაგალითოდ და მისაბაძავად, ვისაც თვალთ ხედვა აქვს და სმენა – ისმინონ ესე სასმინარი, მიაქციონ ამ პირთა ჯეროვანი ყურადღება, იწავლონ მათგან მაგალითები, მით დაიმშვიდონ გული და ამ დამშვიდებულის გულით იმეღია იგინი სულითაც ამაღლდებიან და გახდებიან ისეთივე მშვიდ მოქალაქენი, როგორიც ბრძანდებიან ზემოხსენებულ დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი და მათი მეუღლე ეკატერინე ივანეს ასული.

დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი ეხლა 58 მიღწეული

პირია, ამავდარი როგორც თავის საკუთარის საქმეებისა-
გან, ისევე საზოგადო საშინაურის და მზრუნველობისაგანაც.
იგი დღესაც ისეთივე შეხედულების არის როგორც წინეთ
იყო, იგი დღესაც იმავე სიცოცხლით არის სავსე როგორც
ის წინედ იყო. მისი კარგი ლაპარაკი, დარიგება, შორს მჭვრე-
ტელობა და სიმარდე არის ისეთივე როგორც წინედ გვინა-
ხავსო. ესეც ერთი ბედნიერება არის კაცის ბუნებისა და დღე-
გრძელობის, მაგრამ უფრო კი ამის მიზეზები უნდა იყოს ის,
თუ თავს ახალგაზდობილად ვინ როგორ დაიჭერს, ვინ როგორ
წესებს დაიდებს ცხოვრების ასპარესზედ შესასრულებლად.

- 138 -

არიან ისეთ პირნიც და არც შეძლებულნი, რომელნიც ერთ
თავად საქმეს ძილსა, ჭამას, სმასა და თამაშობაში ატარებენ.
ამათთვის არც საქმე არის, არც ვარჯიშობა, არც ბევრი სხვა
რამ ამ გვარები. ასეთის თვისებისაგან დავით ზაქარიას ძე ვგო-
ნებთ შორს უნდა მდგარიყოს, ვინაიდან იგი ჩვენ ხშირად
გვინახავს დილით ადრე ამდგარი და თავის სახლიდამ ვერაზედ,
თავის ქარხანაში ფეხით მიმავალი. ეს ჩვენ ზემოთაც ვახსენეთ
და აქაც განვიმეორედ დავით სარაჯიშვილის გონივრულად
ცხოვრების და მოქმედების შესახებ.

მეორე: დავითის სიფხიზლეს, ბევრს ფიქრებს, მღვიძარე-
ობას და შრომას მოითხოვს თვით მისი დიდი საქმიანობაც.
ყოველ ქარხნის და ასეთ საქმეთ წარმოებას დიდი გაძლოლა
უნდა, დიდი ენერგიული კაცის შრომა და აბა ყველა ეს სად
მისცემს მას ნებას, რომ იგი ცხოვრების ასპარესზედ დაძინე-
ბულ იყოს და თავის საუკეთესო დროსაც ძილსა, სმასა, ჭა-
მასა და თამაშობაში ატარებდეს. გინდა მისმა ხასიათმაკ რომ
ამ სივერაგეთა ნება აჩუქოს, მაინც რაც დავითს ყმანვილ კა-
ცობის დროს მამისაგან ბუნებითად შესჩვევია, იგი ამ ჩვეუ-
ლებით დაშთება თვის უკანასკნელ დღემდის. ჩვენ აქ დავით
ზაქარიას ძის ცხოვრებიდამ ვერ მოვსთვალეთ ვერც მეთასე-
დი იმ ცნობების და საზოგადო საქმეების რაცკი მის ცხოვრე-
ბაში მომხდარა და მოხდება კიდევაც.

კეთილ გონიერ მკითხველი დაათვიქრდეს აქ მოთვლილ
ცნობებს, ასწონოს მათი არსების ვითარება, წარმოიდგინოს
მათი მართვა-გამგეობის ტვრთი, შრომა, ცოდნა და მრავალ
ნაირი საჭიროება და ის მაშინ ცხადათ დარწმუნდება დავით
ზაქარიას ძის განუსაზღვრელს შრომის მოყვარეობაზედ, განა-
თლებაზედ, ენერგიას და შორს მჭვრეტელობაზედ, რითაც ეს

მარად სახსოვარი კაციც მართავს თავის საქმეებს ერთგულად და ჩინებულად. ჩვენ ქართველებმაც ასეთ პირის ცხოვრებით უნდა ვისარგებლოდ, მივაქციოთ მის ენერჯიას და ცოდნას ჯეროვანი ყურადღება, შევისწავლოდ ყველა ის თვისებანი, რითაც დავით სარაჯიშვილია აღვსილი და დაჯილდოებული,

- 139 -

მივსდიოდ მისებურს მხნეობას და ტაქტიკას და იმედი არის, რომ ჩვენც შეგვეძლება მისებურად მხნეობა და ჩვენს საქმეებში მართვა-გამგეობა.

თორემ უამისოდ დავილუპებით და გავქრებით ჩვენის სამშობლო ქვეყნის ასპარეზზედ ისევე, როგორც გაქრნენ ჩვენთ შორის მრავლთ ისეთი ქართველნი, რომელთაც ცხოვრებაში დევიზათ მხოლოდ ჭამა, სმა და ქეიფები აქვდათ საქმეთ გამხდარი. სწორედ სირცხვილიც კი უნდა იყოს, რომ ჩვენთ თვალთ წინ, ჩვენს გვერდით, ჩვენს საკუთარს სამშობლო ქვეყნის ასპარეზზედ თითო ოროლა ასეთ კაცები გვყვანდნენ და ჩვენ კიდევ ვერ ვისარგებლოდ მათგან, ვერა ვისწავლოთ რა და თან ყოველთვის იმას ვიძახდეთ, რომ ქართველებს არათერი გვაქვს და არც გვექმნებაო. ვგონებთ აქ მხნეობა არის საჭირო, განათლება და საქმის სიყვარული, თორემ დავით ბაქარიას მისთანა კაცები ჩვენში მრავლად გაჩნდებიან. მაშ ჩვენც უნდა შევუდგეთ იმის სამსახურს და ცოდნის შეძენას, რასაც ჩვენის ტომის სასარგებლოდ თვით დავით სარაჯიშვილი ასრულებს და ჩვენც მცნებათ გვაძლევს. ისწავლეთ, იმხნევეთ და იშრომეთო.

დავით ბაქარიას ძე სარაჯიშვილი ერთი კაცია, ერთივე მეუღლე ჰყავს, სხვა არავინ. მათ რამდენი ხანიც უნდა იცოცხლონ, მათთვის საცხოვრებელიც კარგად ეყოფათ, რომ მით უზრუნველად იცხოვრონ. ამისთვის მათ მარტოდ მოსვენება უნდათ, დაჯდნენ და იცხოვრონ თავიანთვის მოჩვენებით და მშვიდობიანად. მაგრამ არა, აი მაგალითი: კაცი დაჯილდოებული ყველაფრის შექცევით, მასთან განათლებული და მომზადებული, შრომობს, იტანს ათასნაირს მუშათ აურ-ზაურს, თავის შეწუხებას, სცდის ბევრს უსიამოვნებას, ბევრს აუტანელს გარემოებითა პირობებს და ყველა ამას რათ სჩადის იგი, ვისთვის და რისთვის, რა აწუხებს მას, არაფერი, მხოლოდ უნდა ვსთქვათ ერთად ერთი ის, რომ იგი ეკუთვნის თავის სამშობლო ქვეყანას ქართველ ერს, მის ისტორიის წარსულს, აწმყოს და მომავალს. მას ასე თუ ისე კარგად აქვს

შეგნებული ქართველი ერის დღევანდელი დაცემული და სატირელი მდგომარეობა, მათი ცხოვრების ავ-კარგიანობა, ათასნაირი იარები და მიტომაც იგი თავის ენერგიას, ძალ-ღონეს და სიცოცხლის საუკეთესო წუთებსაც ალევს თვის თანამემამულეთ სხვა და სხვა სააქმეებს. იგი მით ასრულებს თავის კაცურს ვალს თვის თანამემამულეთ წინაშე.

თანამემამულეთ გარდა მის შრომას სხვა ტომთა წინაშეც იგივე მნიშვნელობა აქვს, რადგანაც ჩვენ კავკასიელი გაუნათლებელი ხალხი ვართ, ქართველები, სომხები, რუსები და თათრებიც, მის ქარხნებში კი ყველ მშრომელი ამ ხალხთაგან არიან. ვიტყვით იმასაც, რომ გაივლის დრო, უამი, მოვისპობით ყველანი, მაგრამ რაც შეეხება ხალხის ცხოვრების სახელოსნო, სატეხნიკო, სამრეწველო და სავაჭრო საქმედ ისტორიას და მის აღწერას, ეს კი აუცილებლად მოხდება, ხალხს ეყოლება ყოველთვის თავის ცხოვრების აღმწერი და გამომხატველი, ესენი მოსძებნიან ყველაფერს ასეთ სამრეწველო საქმეებს, მის არსებობას, მართვა-გამგეობასაც და დავით ზაქარიას ძის სარაჯიშვილისთანა კაცებსაც შესაფერს აღწერას მიუძღვნიან, კანონიერის ღვანლდებით და ამაგით მოიხსენებენ, მოიხსენებენ მით უფრო, რადგანაც ასეთ გათახსირების დროს, ასეთ ცუდს ხანში, მან დიდი შნო და ენერგია გამოიჩინა მუშების წინაშე, სახელოვნად იმოქმედა. თვისის მოქმედების შესახებ სახელოვანი ბიოგრაფიული ცნობები დასტოვა მომავალის სამრეწველო ისტორიის აღმწერისათვის.

სამრეწველო აღწერაში იგი ფართო ადგილს დაიკავებს და ნამეტურ მის აღებ მიცემის საქმეები, ქარხნის არსებობის და მოქმედების ცნობები. ერთსაც და მეორესაც აქვს საინტერესო ისტორია, როგორც ჩვენთვის, ისევე მთელის რუსეთის სავაჭრო და სამრეწველო საქმეებისათვისაც. მაინც ჯერ დღესაც, დავით სარაჯიშვილის სავაჭრო და საქარხნო ცნობები ხანდისხან იბეჭდება ხოლმე ეკონომიურს კრებულში, ისევე სხვა და სხვა ჟურნალებშიაც, სადაც დავით სარაჯიშვილის ქარხნების და სავაჭროების მოქმედების და აღებ-მიცემის ცნობები

ქება დიდებით მოჰყავსთ ხოლმე. ვიტყვით, რომ ჯერეთ დღეს, აღმწერი მისი განცვიფრებით მოიხსენებენ დავით ზაქარიას-

ძის სარაჯიშვილის ცნობების, თან სასახელოთაც მიაჩნიად იგი, მისი საქმენი და საქმის წარმოებანი. სანაქებოდ მიაჩნიად მით უფრო, რადგანც თავის საქმეს სათავეში უდგა კარგად განათლებული კაცი, თავის საგანში ღრმად მომზადებული და მისთანავე კარგად მცოდნე მთელის ევროპის ერთ ასეთ სავაჭრო და საქარხნო საქმეთ ავ-კარგიანობის.

საქმე საქმეა და ენერგია კიდევ სხვა არის, მერე ის განათლებული ენერგია, რაც კი ამ კაცს ფლობს და აქვს შენაძენი თავის საქმის და საგნისთვის. საქმე ეს არის ჩვენში, ეს გახლავსთ სანატრი, რომ ასეთ კაცთა ნიჭიერება, მომზადება და ცოდნა საყურადღებოდ გახდეს მრავალთათვის, ნამეტურ ქართველთ დაცემულ გვარის წევრთ შვილთ შორის, ვინაიდან ხშირად თუ არა ხანდისხან მაინც გაჩნდენ თითო ოროლა ასეთ ქართველ მრეწველნი და ალებ-მიცემის მიმდევარნი, როგორც არის დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი. ეს იქმნება დიდი ბედნიერება ჩვენის ტომისთვის. სხვა ტომის ერნი იქმნება ასეთის კაცებით მდიდრები იყვნენ, ჩვენდა საუბედუროდ ჯერ ჯერობით ჩვენ კი ლატაკნი გახლავართ. ჩვენგან მოთვლილ საქმეთ და საგანთ ცოდნაში დავით მთელს საქართველოში ერთად ერთი კაცია, როგორც სჩანს, ამ პირს რა საქმისთვისაც ხელი მოუკიდნია და გაჰყოლია, ყველაფერი მუყაითად უსრულებია, ყოველივე კარგად უწარმოებია, გზაში ბევრი რამ დაბრკოლებანი და ბორცვნი მძლავრად და მაგრად დაუძლევია, უკანასკნელ თავის წადილს და ნატვრასაც დაახლოვებით, მიუღწევია თავის საჭირო საძებნელისთვის. ესეთი დაუცხრომელი ნიჭით და შრომის მოყვარეობა საქებია და განსაცვიფრებელი, ენა მოკლეთ იტყვის და საქმეს კი ვრცელი ასპარეზი აქვს. ამ კაცის ცხოვრება წარმოადგენს გამუდმებულს მეცოდინეობას, შრომას, საქმის დანინაურებას, მის განვითარების და სხვაც ასეთნი, რაც არამც თუ მარტოდ

- 142 -

ჩვენში გახლავსთ სამთლით საძებნი, არამედ სხვა ტომთ შორისაც ხშირია.

ასე საქმის მოყვარეობა და ერთგულად მიმდევრობა, როგორც თქვენს დავით სარაჯიშვილის მცნობთ და მცოდნე კაცთ, დაჯილდოვებულია თურმე განუსაზღვრელის ჭკუიერის შრომით და მეცადინეობითო. ყოველი ნაბიჯი დავითისა არის გასაკვეთი. ქართველ კაცს რომ ნახავს, იმას მაშინათვე თავისებურის კილოთი დაუწყებს ლაპარაკსო. რა თვისების და

შრომის მოყვარე თვით გახლავსთ, ლაპარაკშია ცოველთვის იგივე არისო. ყოველი მისი სიტყვა ნათლად ხატვენ მის მისწრაფებას, საქმეზედ ღრმა შეხედულებას, ყველაფერში სითამამეს და დიდს ენერჯიასაო. ეს რომ ასე არ იყოს, უამისოდ, დავით ჩვენს დროში ვერას გახდებოდა რასო. ცხოვრებით არამც თუ დანინაურდებოდა, არამედ დაკნინდებოდა და დანვრილმანდებოდა. მაგრამ არაო, სთქვეს მის მცნობთ, დავითი დიდი ენერჯიის კაცია და მიტომაც მოაწყო ასე თავის საქმენიო.

ეს კაცი საყურადღებოა ჩვენგან მით უფრო, რადგანაც მისის ქონებრივი ძალა შეძენილი არის დიდის შრომით და ცდით; არიან ისეთ შეძლებულ პირნი, რომელთაც თავიანთ შეძლების შეკრება-შეძენაზედ დიდი რამ შრომა არ მოსდომნიად. მაგალითებერ ავილოთ თუნდ მენავთე მდიდრების საქმე. მათში არიან ისეთი მდიდრები, რომელთაც წერა-კითხვაც არ იციან. მათთვის მხოლოდ გარემოებას გაუჩენია ნავთის წყარო, მის გვერდით დამსხდარან იგინი და ამ მღვთისაგან ბოძებულ წყაროსთვის დაუდვიათ ფასი, უღიათ კაი ფულები და მით გამდიდრებულან. იქ მათთვის არც ჭკუა ყოფილა საჭირო არც განათლება, უამისოდ მათ მილიონებიც კი შეუძენიათ. დავით სარაჯიშვილის სამოქმედო ასპარეზი კი ასეთის გარემოების და პირობების არ გახლავსთ. იგი ითხოვს მცოდნე-განათლებულ პირს, მის ჭკვიანურს ალებ-დალებას, მოქმედებას და სხვანი. – სთქვეს ამავე პირებმა, რომ საყურადღებოა დავით სარაჯიშვილი იმითაც, რომ იგი არ არის ისე-

- 143 -

თი ძუნწი და ხარბი, რომ მას თავის ენერჯიული ცოდნა მართოდ მას აქვნიდესო. არაო, იგი მოახალისე არის, რომ თავის სამაგალითო მხარეები სხვებსაც გაუხადოს მისაბაძ საგნათ, ამიტომაც მას ყოველთვის მზათა აქვს დასარიგებელი სიტყვა-პასუხიო. თავის სამაგალითო თვისებათა გადატანა ისე არც ერთს ტომისთვის არ ენატრება და ემეტება, როგორც ქართველთათვის. – ეს რასაკვირველია ასეც უნდა იყოს, ეს ბუნებრივადაც გახლავსთ. დავით სარაჯიშვილი რომ მაღალის მამულისშვილურის მიდრეკილებით არის სავსე და სხვა და სხვა ძუნწებს და ხარბებს არა ჰგავს, ესა სჩანს შემდეგის მაგალითებიდამაცაო. ვისაც კი შეხვდება ქართველს, ყველას თავის უკმაყოფილებას უცხადებს და თან დიდს ნატვრას ჩვენის ტომის ძეთა გონებითი ამაღლებაზედ იტყვის ხოლმე.

«ქართველები ვართ, ქართველები, არ ვარგივართ არაფერში,

ყველაფერში ასე ვართ, უშნოები და მოუხერხებელ ზარმაცნიო».

ამისთანა სიტყვების თქმა და საყვედურის მიცემა დავით-მა ხშირად იცის, ხანდისხან მეტად მკვახეც და უფრო მკაცრადაც, რაც უცხო კაცს ღიდათ გააკვირვებს და ზოგს ქართველთ შიშობა ეწყინოს კიდევ, მაგრამ თქვენ არ მომიკვდეთ, რომ დავითს ესეთი სიტყვები ქართველთ მტრობით და ორგულობით კი არ მოსდიოდეს, არამედ სიყვარულით და იმის სურვილით, რომ ქართველ კაცში მეტი მისწრაფება იქმნეს გაღვიძებული, მეტი ლტოლვა და ცდა ყოველნაირად დანინაურებისთვისაო.

ეს ქვეყანა სწორედ ბედის აჩრხია ზოგის ერისთვის და ზოგისთვის კი უბედურება, უკუღმართობა. ჩვენ, ქართველებს, ბედი არაფერში გვაქვს. აი ამის მაგალითიც: 100 წლის განმავლობაში მომხდარ ჩვენის დაძინების წყალობით სადღეისოდ, თფილისის პირველ ხარისხოვან ქუჩებზედ გაქრა ჩვენი სახლ-კართ მეპატრონეობის სახელი, თფილისის პირველ ხარისხოვან ქუჩებზედ, ქართველთ სახლ-კართ მეპატრონეთ ხსენება სამთლით საძებარია, ყოველივე გავყიდეთ, შევჭამეთ და შევფლანგეთ. ზოგმა ქართლელმა სთქვა: შვილი არა მყავს,

- 144 -

რათ მინდა მამულიო და გაყიდა მიტომ, ზოგმა ძმის ჯავრით, ზოგმა სახლი კაცის და ასე და ამ გვარის უკუღმართობით ავიგავენით, ავინმინდეთ პირველ ხარისხოვ ქუჩებიდამ.

უცხო მოგზაური, ჩვენი არ მცნობი, მნახველთ თფილისის ქალაქის ქუჩების და უცხოთ სახლების, სულ ვერ წარმოიდგენს, რომ ეს ქალაქი 100 წლის იყო ქართველების, ჰყვანდათ მათ მეფე, სამეფო და თუმც ღარიბათ, მაგრამ მაინც სამეფოს წელიწადში ნახევარ მილიონი შესავალი აქვდა. დღეს კი ამის ჩრდილიც აღარ არის. აი ასეთ ღროს ჩვენს თვალებე გასახილებლად დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილს თფილისის პირველს ქუჩაზედ, მთავარ მართებლის უახლოეს აქვს ორი კარგი შენობა, რომელიც ამშვენებს ამ ქუჩას და ამხნევენებს ჩვენს დანყლულებულს გულსაც. ამ შენობათა გარდა აქვს სხვა შენობებიც და ყველა მათზედ ქალგქის გამგეობაში იხდის პირველ ხარისხოვან გარდასახადს, რაც ჩვენთვის სასახელო უნდა იყოს ასეთ გათახსირების ღროს.

ამ გარემოების მნიშვნელობის და ახსნის დასკვნა დაძინებულის ქართველებისთვის მიმინდვია. ამითაც მართალია ის სიტყვები რომ დავით სარაჯიშვილს ქართველთ კიცხვაშიაც კი მკაცრად ენატრებათ ამ ერის დანინაურება თავის მიწა

მამულზე. ასევე სულიერად ამაღლებულ მამულიშვილთ და მოღვაწეთ ამაგი სხვა ტომთ წინაშე სასწავლებელია, ამ გარემოებას სხვები მიბაძვით უყურებენ, ჩვენ კი გვძინავს, სხვები ესეთ კაცთა ცდას საქვეყნოდ სთვლიან და აღიარებენ, ჩვენ კი აინუშიაც არ მოგვდის, სხვები ასეთ პირს სამაგიეროს აგებენ რამე საკეთილო საქმის დაარსების და ჩვენ კი ფიქრადაც არ მოგვდის. დიახ, ვიტყვით თამამად რომ დავით ზაქარიას ძე ჩვენს ღროში, ჩვენის ტომის განვითარების, მამულის შვილობის, ხელოსნობის და ვაჭრობის მხრით ვალ გადახდილი სდგას, პირ ნათელი, თვით სიკვდილის შემდეგაც კი ჩვენის ცხოვრების მფარველობის და შრომის გამო ცოცხალი – უკვდავი – რაც დასანატრი უნდა იყოს ყველასთვის, ყველგან და ყოველს ღროს. დიახ, ჩვენს ქართველთ დაცემულს ღროში

- 145 -

და ცხოვრებაში უკვდავი და უტყუარი მაგალითია დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი თავის მოქმედებიდ და ცდით.

ეს გარემოება და ეს კაცი იგრძენით თანამემამულენო და თანა მექვეყნენო, გამხნევდით, ისწავლეთ, იშრომეთ და იღავითეთ თქვენც მისებრ.

ჩვენ ბევრი მაგალითები მოვიყვანედ და ვსთქვით, რომ დავით ზ. სარაჯიშვილს თავის საქმეების მართვა-გამგეობის ღროს, უმთავრესად არ ავინყდება საქართველო, ქართველი ერი, მათი დაქვეითება ყველა ასპარესზედ. აქ დაქვეითებულია მუშაკ, ხელოსანი, ვაჭარი, მექარხნე და სხვანი. ყველას ჰვლობს უძლურება, სიღატაკე, უმეცრება და სხვანი. ასეთ უძლურებაში ყველაზედ მეტად ქართველი ერია გახვეული, ამიტომ მათ უნდათ პატრონობა, წახალისება და სხვანი. დავით სარაჯიშვილი ამის ღრმად მცოდნეა, მან კარგად იცის ქართველი ერის ცხოვრების უვიცობის საიდუმლოება და მიტომაც განავრძობს თვის მოქმედებას თავის შენუხებით, ეს რომ ასეა ამაზედ ვილაპარაკებთ აქედამ.

დელა-მინაზედ, ხალხთა შორის, ცხოვრების ასპარესზედ ყველაფერს აქვს დასასრული. ბოლო ედება როგორც მძლავრს, ისევე მის მონა, უკანასკნელს, დასასრული ორივესი ერთნაირია. ბოლო ედება თვით მძლავრს სახელმწიფო კაცებს, ხელმწიფეებს და სხვა ასეთ პირთაც, ვისის შიშითაც გუშინ, ანუ გუშინ წინ მრავალნი ძრწოდენ შიშით და ცახცახებდნენ. ისპობიან თვით ისეთ გვამნი, ისეთ სახელმწიფო პირნი, ვისის ბრძანებითაც სცხოვრობდნენ მრავალნი, ვის ძალას და

მახვილსაც ემონებოდნენ და ხშირად მსხვერპლადაც ეწირებოდნენ ათასობით და ორი ათასობით. ასევე ბოლო ედლებათ თვით ჩვენს უმაღლეს სულის მამებს, ცხონების გამლებთ რომის პაპებს, პატრიარქებს და სხვათაც მრავალთ ასეთებს.

დაუსრულებელი და მოუსპობელი არაფერია, ყველაფერს აქვს თვისი დრო, უამი. ყოველივე ამაოდ ხდება, ფუჭა და სხვანი. ხშირად მძლავრთ პირთა მოგონება და ხსოვნა კაცს

- 146 -

ზიზღს გვრის და აგმობინებს მას, აყვედრებინებს საშვილიშვილოდ. მძლავრთ ბრძანებელთ მოგონება თვით შესმენილ მენისტორიებსაც კი ემძიმებათ, თვით იგინიც კი ჰგმობენ მათ, და მათის მოგონებით კაცობრიობას ზიზღს გვრიან და შეჩვენებით მოიგონებენ ასეთ პირთ სახელებს და მათს ხსენების ხსოვნას. ამის მაგალითებს თვით ჩვენა ვხედავთ, თვით ჩვენა ვკითხულობთ ისტორიულს წიგნებში და ნაკითხვის დროს დროის შესაფერად ვღელღებთ კიდევ მათზედ.

გვონებთ ამაზედ ლაპარაკი აღარ არის საჭირო, რადგანაც დღეს, კაცობრიობის ასპარესზედ, მრავალთ დაახნიეს თავი, მრავალთ იხსნეს სახელოვნება მომავლის შეჩვენების წყევლა-კრულვის ხვედრისაგან. დაახნიეს თავი მიტომ, რადგანაც მათ სცნეს ამაოება ამ ქვეყნის, ფუჭი მნიშვნელობა და მის არარაობა, ამიტომაც მათ აუქციეს გზა ასეთ კვალს და გაჰყვნენ ისეთ მიმართვას და აზროვნებას რაც კაცობრიობას ცხოვრებით აფაქიზებს, აცხოვლებს და ასულდგმულებს ცხოველის მყოფელის მოქმედებით მომავლის ცხოვრებისათვის.

ვითყვით, რომ განუსაზღვრელის ძლიერების, ბრძანების, ძრწოლის და შიშზედ ბევრად მძლავრი და ღირსეული გახლავსთ ის გარემოება და პირობები, რაცკი ხალხის ცხოვრებისათვის სასარგებლო საქმეს შეადგენს, რასაც კი შეიძლება, რომ ჩვენ კეთილი და კარგი ვუნოდოთ, რასაც ხალხის ცხოვრებაში სამკაულებითი მნიშვნელობა აქვს, რაც ხალხის ცხოვრების მიმდინარეობას თავის მაგალითებით და საქმიანობით ამდიდრებს, რაც ხალხის ვაებას მალამოსავედ ევლინება, რასაც ხალხის ცხოვრებაში თავის წილად რამე უკვდავი და სასარგებლო ცნებანი შეაქვს, რაც ხალხს მომავლის ცხოვრების და მოქალაქობისათვის დიდათ ამძლავრებს, ხალხს ასწავლის და ამზადებს შრომის გაფართოვების ოსტატობას, მეურნეობას, ვაჭრობას, მრეწველობას, სოფდაგრობას და მრავალიც სხვანი, რომელთაც დიდი მნიშვნელობა აქვსთ მინიჭებული

თვით ცხოვრების მცოდნე მსწავლულთაგან.

მადლობა ღმერთს, რომ ჩვენს გათახსირებულს დროში,

- 147 -

ოდესაც კაცთა შორის, სვავობის მეტი სხვა არაფერი განის-
მის, ერთმანერთის გლეჯის, წატაცვის, წაგლეჯის, ამოგების,
ერთმანერთის დაბრეცივების და ყოველივე მის, რაც კი ადა-
მიანის ღირსებას ეშესაბამება, კაცის სახელს და ღირსებას
მძლავრად არცხვენს და ამდაბლებს, აი სწორედ ამ უადამი-
ანობის, ამ სვავობის და გაუმაძღრობის დროს, ჩვენთ შორის
არიან თითო ოროლა ისეთ მხნე ადამიანებიც, რომელთა სი-
ცოცხლე და მოქმედება კიდევ გვაძლევს იმედს, რომ კაცობ-
რიობაში თუმც უკუღმართობას ფართო ადგილი უკავია და
მისებური პატივის მცემლებიც ჰყავს, მიტომ ჩვენდა სასია-
მოვნოდ, ასეთ უგვიან და უსარგებლო კაცთა შორის, მოი-
პოვებიან თითო ოროლა ისეთნიც, რომელნიც ჩვენს გულსა
და სულს აიძვებენ და ახარებენ მით, რომ ჩვენთ შორის,
თუმც არა მრავლად, მაგრამ მცირედ მაინც არიან ისეთ პირ-
ნი, ვისის ცხოვრების მაგალითები უკვდავნი არიან, სამაგა-
ლითონი, მისაბაძენი და მომავლის მეთვლიყვანთათვისაც სა-
ყურადღებო და სახელოვნება ახსანუხსავ-ალსაწერად.

ვიტყვით აქ თამამად, რომ სხვა და სხვა ღირსებათა გა-
რეშე, ასეთ დარგსა და კაცთა კრებულს ეკუთვნის დავით ზა-
ქარიას ძე სარაჯიშვილი, რომელმაც თავის კაცობრივი ვალი
სამაგალითოდ დაასურათ-დაასაბუთა, კარგად გადიხადა, მან
შეასრულა ის ზნეობრივი ვალი, რომელიც ყოველს ადამიანს
თავის შეძლების და გვარად მხვედრად აწევს კისერზედ. ასეთ
ვალდებულების პასუხის მგებელნი არიან ნამეტურ ისეთნი,
რომელთაც ძალა, ქონებაც შესწევთ. შესწევით მით უფ-
რო, რადგანაც მათ დევიზათ სიკვდილის შემდეგ ის მცნება
უნდა გახდეს საგნად, რომ მათ ამ ქვეყანაში მარტო ჭამა-
სმისთვის და შეძენისთვის კი არ იცოცხლეს და მერე სიკვდი-
ლისთვის... არამედ იცოცხლეს საქმისთვის და თვისის ნიჭიე-
რებით სხვებსაც ემსახურეს. ასეთი ვალი დავით ზაქარიასძემ
თავის ქვეყნის ერის წინაშე უკვე გადაიხადა. ღმერთმა ქმნას,
რომ ასე პირ ნათლად ყველას შეეძლოს გადახდა, ვისაც რი-

- 148 -

თი შეეძლება, იგი იმით ემსახუროს თავის ქვეყანას, ერს, პა-

ტიოსნებას და შეუძლოთ.

დავით ზაქარიას ძის შრომა და ამაგი ჩვენში იყო, არის და იქნება დიდხანს უკვდავად. ამ შრომის და ამაგის ხსოვნას ერთი თავობა გადასცემს მეორეს, მეორე მესამეს და იგი ყოველთვის დაძვება სამახსოვროთ ქართველთ წინაშე. გარდა ამის მას კარგი მომთხრობი და მომგონებელნიც ეყოლებიან როგორც სიტყვით, ისევე კალმით. კალმით აღმწერს თვალთ წინ ექმნება გადაშლილი მისი მდიდარი ბიოგრაფიის ცნობები, ამას გარდა ეცოდინება კარგად ამისი სულიერი და ხორციელი ვითარება და ის მოქალაქური მიმართვაც, რითაც დავითი თავის ახალგაზრდობიდან დღემდე არის აღვსილი. ასეთ აღსავსეობას, სამშობლო ერის და ქვეყნის სიყვარულს ჩვენ დღეს ბევრში სულ ვერ ვნახავთ. დავით ზაქარიას ძის თანამემამულეთა შრომის მოყვარეობით გამხნევება და ნაქვებვა სწორედ სამაგალითო არის.

ცოცხალი და შორს მხედველი ადამიანი, ისეთი ადამიანი, რომელსაც სმენა და ხედვა აქვს და არ სძინავს, იგი დავით ზაქარიას ძის სარაჯიშვილისაგან ბევრს რამე საქმის და საგნის მოყვარულობას შეისწავლის და შეიგნებს. აქ მხოლოდ დაკვირვება და სიფიქსი საჭირო, ანუ ცოცხლად მოქმედება და შრომა. ეს რასაკვირველია ასე იქნება იქ, სადაც სიცოცხლით სავსე მაყურებელნი ეყოლებიან დავითს, სადაც ამის სიტყვას და დარიგებას მსმენელნი და გამგონიც გამოუჩნდებიან. მაგალითსაც მოგახსენებთ: დავითის საქმემ და სიტყვამ ერთობ დიდი ზეგავლენა იქონია თვით მასთან მოსამსახურე ქართველებზედ, თვით ესენი მიიზიდა მისმა მხურვალე დარიგებამ, მისმა შრომის მოყვარეობამ და უკანასკნელ თვით ესენი დაადგინენ დავით ზაქარიას ძისაგან გაკვალულს გზასა და ნაბიჯს, თვით ამათ მიჰბაძეს მას და მოისურვეს დავითისავე მსგავსად მოქმედება, ალებ-მიცემა და ქარხნის დაარსება.

ამათ მალევე გააქვეყნეს თვისი წადილი და ეს წადილი დავით ზაქარიას ძისავე შეატყობინეს. დავითს ამათი ამბავი დი-

დათ ესიამოვნა, გაუხარდა და ნიშნად თავის სიყვარულის და სიხარულის შემწეობაც აღმოუჩინა, დახმარება მისცა საქარხნოს საჭირო იარაღებით და თან კიდევ შეაქო და გაამხნევა, მასთან მისცა კარგი დარიგება, დააიბედა თვისის ყურადღების მიპყრობით და საქმის თანაგრძნობით, რაც ახალ საქმის დამწყობთათვის იყო უმაგალითო და გასაკვირველი. ესენი სახტად

დაშთდნენ დავითის ასეთ საქციელს და თანაგრძნობაზე. მასთან ისიც დასაბუთდა ცხადათ, რომ დიახ დავით ზაქარიას ძე მართლაც რომ შესმენილი კაცი ყოფილა და ნამდვილი შვილი თავის ქვეყნის და ერის დიდი გულ შემატკივარი, დიდი მოსიყვარულე და მათი ბედნიერების მონატრე, თორემ უამისოდ ეს რომ ასე არ ყოფილიყოს, აბა ამათ განძრახვას სიმპატიურის თვალთ შეხედვა კი არა და სხვა უამისოს ვგონებთ დანთქმაც არ დაეშურებინა და მოსპობა, მათი დანახვაც კი ჭირათ მიელო. ასე მომხდარა ბევრს ალაგს და ხდება კიდევაც. მე ბევრს არაფერს ვიტყვი და ამ ცნობებიდამ თვით მკითხველმა წარმოიდგინოს დავით ზაქარიას ძის მიმართულების ღირსება და მამულის შვილობა, ვგონებთ ჩვენს დროში, ძრიელ იშვიათად ვპოვებთ ასეთ პირთ და გინდ შეძლებულთაც, რომ მათ სხვების საქმეს და ისიც საჯიბრო საქმეს კარგის თვალთ შეხედონ. ამის მაგალითებს ჩვენ დღეს კარგად ვხედავთ, რომ ერთი მეორეს ნთქავს, მძლავრი სუსტს აქრობს, მძლავრი ძალა სუსტს ძალას ერევა, დიდი ფული პატარის და ყოველთვის არის ასეთი შურით სავსე დამოკიდებულება, ურთი ერთ შორის შთანთქმა და სხვანი. მაგრამ როგორც ვხედავთ, ღმერთმა გვიხსნას, ასეთ უდიერებას ჩვენ დავითში ვერ ვნახავთ, არამედ სულ სხვას, სულ სხვანაირ დამოკიდებულებას ყველასთან, რაც უფრო მას ერთი ათად ამაღლებს.

ლიტონის სიტყვით ლაპარაკს თავს დავანებებთ და დავასახელებთ აქ თვით ცოცხალ მაგალითებს, რის მონამეც იქმნებიან თვით ამ პირთა საქმიანობის ვითარება და ის ცნობები, რაც კი დავით ზაქარიას ძემ ამათ აღმოუჩინა და რასაც ეს პირნი დღესაც კი ქებით, დიდებით და მაღლობით მოიგო-

- 150 -

ნებენ დავით ზაქარიას ძის ამაგს, პატივს, თანაგრძნობას და დახმარებას, რაც ამათ ყოველთვის გულში ექმნებათ მკვიდრად ჩანერგილი. ვისაც ჩვენი მოსაზრების ეჭვი ექმნება, მაშინ მან ვერაზედ, მონახოს ამ პირთა ახალი ქარხანა, სახელდობრ „ვერა“ და ჰკითხოს ამათ და ესენი აუწყებენ დავით ზაქარიას ძის სარაჯიშვილის სამაგალითო საქმეებს. ეს ახალ ქარხნის პატრონები გახლავან შემდეგნი: სოლომონ და დავით ლევანის ძე ნანობაშვილები. თვით დავითის ქარხანაშივე ნამყოფნი და განურთვნილნი, ნიკოლოზ ანტონის ძე ხახუტაშვილი, მიხეილ ნიკოლოზის ძე მამულაშვილი და ვასილი გიორგის ძე ენუქიძე, კარგა ხანს ნამსახურნი დავითის ქარხან-

ნაში. რაც ამ პირებმა გადმომცეს, რაც ამათ სიხარული და სიყვარული გამოსთქვეს დავით ზაქარიას ძის შესახებ, იმას მე აქ ყველას ვერ მოვსთვლი. მოვიყვან მხოლოდ ერთ ცნობას, პირდაპირ იმათგან მოთხრობილს, მათს საკუთრებას. აი ეს სიტყვები:

დავით ზაქარიას ძეს არამც თუ ენყინა ჩვენი საქმე და ცნობა, არამედ გაეხარდა უსამზღვროდ და ჩვენ დიდი დახმარება მოგვცა. იგი რომ ასე არ მოგვეცეოდა, უამისოდ ჩვენ ვერაფერს გავაკეთებდით, არა ვიქნებოდით რა. აი დღეს ჩვენ თუ ვართ და საქმეს ვაკეთებთ, ეს არის დავით ზაქარიას ძის შნო და ამაგი, რისთვისაც ჩვენ მისი დიდი მადლობელი ვართ და თან ვასახელებთ მას, როგორც ჩვენის ქვეყნის და ერის გულშემატკივარ პირად და უმაღლეს მამულის შვილად. ასეთი ზნეობრივი ქომაგობა გაგვინია დავით ზაქარიას ძემ და დღესაც სადაც კი შეგვხვდება, მაშინათვე დიდის თანაგრძნობით გვკითხავს, როგორ არის თქვენი საქმეო, როგორ მიდის და სხვანი, რაც ჩვენ ერთობ გვახარებს, გვამაგრებს და გვამხნევებს. ღმერთმა აცოცხლოს იგი დიდხანს – ჩვენ კიდევ მის ამაგს არას დროს არ დავივიწყებთ. ეს ჩვენთვის დიდათ სასიხარულო არის, რომ იგი შორილამ თვალ-ყურს გვადევნებს და სურს ჩვენი წარმატება“.

ამ პირთა ბევრი რამ მიაბნეს, მაგრამ მე აქ მართოდ ეს

- 151 -

ერთი ადგილი მოვიყვანე. სხვა შემდეგ დროსა და გარემოებას და აღწერას დაუთმობთ. ვგონებთ ამ ცნობებით ცხადათ სჩანს, რომ დავით ზაქარიას ძე უნდა იყოს კარგად განათლებული კაცი, კარგად მომზადებული მრეწველი, სავაჭრო საქმეთ ვითარების მცოდნე, მცნობი ქართველის ერის მდგომარეობის და იმ პირობითი სავაჭრო მხარეების, რაშიაც დღეს მოთავსებული და გაბმულია ქართველი ერი. მთელი მისი მოქმედების პროგრამა ცხადათ მოწმობს, რომ მას კარგად აქვს შესწავლილი კაცის ბუნებრივი ვალდებულება. ამიტომაც იგი თავის, ანუ ადამიანურს ვალს ფილოსოფიურ მწერალთა მიერ ნაღალადებ მცნებათ თანახმად ასრულებს, მით ჩვენც გვაძლევს სამაგალითო მიმბაძავობას, რასაც მართლაცა და მის შრომის მოყვარეობას, საქმიანობას, ალებ-მიცემას და საქარხნო საქმეს მიმბაძავნიც გამოუჩნდნენ და რომელ მიმბაძავთა სამადლობელო ცნობა ჩვენ აქვე მოვიყვანედ.

აი კიდევ მეორე მხარე დავითის ცხოვრების და მამულის

შვილობის, რომელსაც შემდეგ პირის ანუ სხვა დაასაბუთებს. ვიტყვით, რომ ბევრს მტერსა და მოკამათეთ გარდა დავითს ჰყავს ბევრი გულშემატკივარნი, მისი ღირსების ჭეშმარიტებით დამტყუებელი. ასეთ გულშემატკივართ ერთ პირს ჩვენ აქედამვე ავნიხსავთ.

ალექსანდრე პეტრეს ძე სარაჯიშვილი. ქართულად ნათქვამია: – „ერთი კაცი პურის ჭამაშიაც ცოდვა არისო“. ეს ჭეშმარიტია. ვიტყვით თამამად, რომ დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი მართოდ თავის საქმეებს ვერას დროს ვერ გაუძღვებოდა ისე კარგად და რიგიანად, რომ მას გვერდით ვინმე გულშემატკივარი პირი არა ჰყოლოდეს, მისი ავ-კარგიანობის მოჭირნახულე, მცოდნე დაახლოვებით დავით სარაჯიშვილის ვითარების და სხვანი. შეიძლება ისიც სთქვას ვინმემ, რომ რატომ არ შეიძლება, რომ ერთი კაცი თავის საქმეს უძღვებოდესო. ესეც შეიძლება, მაგრამ ამასაც საქმე გააჩნია, ადგილი, საქმის ვითარება, ზომიერება და სხვანი.

ძველთაგან თქმულა ქართველებში: – „კაცი- კაცით არის

- 152 -

და ქვეყანა – ქვეყნითაო“. ესეც ბრძნული თქმულება არის და სრული ნიშან-წყალი და საბუთი იმ ჭეშმარიტების, რომ ადრე საქართველოში კაცი – კაცით იყო და ქვეყანა – ქვეყნით, თორემ ეს რომ ასე არ ყოფილიყოს, მაშინ საქართველოს სამეფო 1801 და 1810 წ. კი არ მოისპობოდა, არამედ ბიზანტიის, არმენიის და სლავენტა ტომთა სამეფოების მსგავსად ბევრად ადრე, თითქმის საშუალო საუკუნოებში დავილუპებოდა. ასე ვიყავით ძველად და მიტომაც ჩვენს ძველებსაც თამამად გამოუთქვამთ თვის თანამედროვე კაცთათვის ზემოდ თქმული მცნებანი.

დღეინდელი ქართველი კი მოკლებულია ასეთ ღირსებას, ასეთ საქვეყნო, საოჯახო და საძმო ბედნიერებას და ამიტომაც გამოთქმულა XIX საუკუნეში, რომ „ქართველთ შორის გულ-შემატკივარი ადამიანი დღისითაც კი დიოგენით სამთლით საქებარიაო“. დღეინდელს ჩვენის ცხოვრების ასპარეზზედ, ქართველთ შორის ის ასე აღარ არის, აქ აღარც კაცი – კაცით არის და არც ქვეყანა ქვეყნით, ყველაფერი გათახსირებულია და დაიშვიათებული. ამიტომ აქ ხშირად, კაცად კაცს, ვინმე იშვიათად არსებულს დიდი განსაცდელი მოეწივს, დიდი უბედურება. იგი ადვილად ვერ იპოვნის თავის სულიერს ამხანაგს, ძმას, მეგობარს და პირსა და ლხინში თა-

ვის გამტანს.

ვამბობთ ვერ იპოვნის, ვინაიდან დრო გახლავსთ წამ-
ხდარი, გათახსირებული. დღეს კაცობრიობის უმეტესი ნაწი-
ლი საძრახ, ანუ ხარბს კალაპოტშია, მოთავსებული. აქ ერთი
მეორეს ნთქავს, ერთი მეორეს ლუპავს, ძმა-ძმას მისევია, მამა
შვილს, მეზობელი მეზობელს და ერთმანეთს სჭამენ უღმერ-
თოდ და უსამართლოდ. უნდა ვსთქვათ, რომ ასეთ უდიერ
ხელობის ხალხნი უფრო ჩვენ გახლავართ, ქართველები, მა-
გრამ მოგახსენებთ იმასაც, რომ ჩვენ ასეთნი მართო ჩვენი თა-
ვისთვის ვართ, სხვა ტომის კაცთა ვერც შეჭმას მოვახერხებთ
და ვერც მოტყუილებას. ითუ რამეს ჩავდივართ, ისევე ჩვენ

- 153 -

ჩვენის თავის წინაშე, სხვებიც ჩვენ გვსპობენ და გვატყუებენ
თვისის მახვილით და ჩვენც ჩვენს თავს ვმტრობთ.

დღეს აღარ ვართ ის, რაც აღრე ვიყავით, რაზედაც იტ-
ყოდენ: – „ძმა ძმისთვისა და ამ დღისთვისაო“. დღეს ჩვენთ შო-
რის აღარც ძმა ძმობს ვისმეს, არც ამხანაგი-ამხანაგობს და
მეგობრობს თავის მოკეთეს და არცარა სხვა ქართველნი ასე-
ვე. ყველა თავისთვის იღწვის, ყველას თავის თავმოყვარეობა
და სიხარბე აქვს თავში გამოხატული. დავკარგეთ ყველაფერი
ქრისტეს სწავლით ძმობის და ამხანაგთ სიყვარულიც. მის მა-
გიერ ახალი, ანუ ფილოსოფიური და მეცნიერულისაც ვერა
შევიძინეთ რა. დავკნინდით, შევმცირდით. ამ შემცირებას,
კაცის გაველურებას და გათახსირებას თავის ისტორიული მი-
ზეზები აქვს. ეს მიზეზები განათლებულ კაცთათვის ცხადია და
ამიტომ აქ ამაზედ არ ვილაპარაკებთ.

მხოლოდ ვიტყვით იმასაც, რომ ამ კაცთა იშვიათობის
დროს, ძმა-ძმაზედ მისევის, ამხანაგთა ამხანაგის და სხვაც ასეთ
მრავალნი, რომელთა რიცხვიც დიდია ჩვენთ შორის, არიან
კიდევ ისეთი მადლიანი კაცები, ისეთი პირნი, მამულისშვილნი
და მოღვაწენი, რომელთაც ჩვენის ცხოვრების ასპარეზზედ,
ჩვენს გვერდით, ბნელის ღამის ბრწყინვალე ვარსკვლავივით
ანათებენ. ასეთ კაცთა სიცოცხლე და მოქმედება გულს გვი-
მაგრებს და ცხოველის მყოფელის შუქით გვაძლევს იმედს,
რომ კიდევ კარგი, კიდევ მადლობა ღმერთს, რომ ჩვენთ შო-
რის, ამ გაფუჭებულ დროში, თითო-ოროლა რიგიანი პირნი
მანაც მოგვეპოვებიან. სჩანს ბუნებას ჯერ ისე არ გაუწირი-
ვართ, ისე არ გაუმეტებიათ, როგორც იქნება ეს ზოგი-
ერთებს სურსთ.

ყველა ეს გამახსენა დავით ზაქარიას ძის გულითაღმა ამხანაგმა და მეგობარმა, მისმავე გამგემ და სახლიკაცმა, ალექსანდრე პეტრეს ძე სარაჯიშვილმა და მისმა ცხოვრების და მოქმედების ცნობებმა. ალექსანდრე პეტრეს ძე სარაჯიშვილი თფილისელი მოქალაქეა, ბიძაშვილი დავითის. ალექსანდრე პეტრეს ძე არის მარჯვენა მკლავი დავითისა, ანუ უკეთ რომ

- 154 -

ვსთქვათ, საძირკველი დავითის საქმეებისა. მადლობა ღმერთს, რომ ჩვენს გათახსირებულს დროში, პატიოსანს მოღვაწეს და სასარგებლო სულსა და გულს პატიოსანი, საქმის და საგნის დამფასებელი და გულშემატკივარი ალექსანდრე პეტრეს ძე სარაჯიშვილი მოვლენია. მოსამსახურეთა რიცხვი დავითის მცირე ნაწილს არ შეადგენს. მათ შორის ბევრი პატიოსანიც იქმნება, მაგრამ მაინც მათში ალექსანდრე პეტრეს ძე სხვა ადამიანია და დავითის საქმეების სულ სხვა ძალას და საჭირო საქმიანობის არსებას წარმოადგენს.

ასეთ კაცთა თვისება და ღირსება არის უმაღლესის ხარისხის. ძველად რომ იტყოდნ ჩვენში: – „ძმად შეფიცებულნიო“, სწორედ ასე მოუვლენია ბედს დავითისთვის ეს განვითარებული კაცი. ასეთი გარემოება და შეერთებულების მიზეზები ბევრნაირის პირობებით აიხსნება. შეიძლება იგი გამოწვეულ და მოვლენილ იქმნა დავითის წინაშე ნათესაურის ძალით, ანუ მეგვაროვნე სახლიკაცობით, ბიძაშვილურის გარემოებით, ან სხვა და სხვა საქმეთა ქონვის და არსებობის წარმოებით. ეს ჩვენთვის ორივე ერთია, ოღონდ კაცი კაცადი იყოს და ჭამია და თლანგია ზარმაც ქართველებში სამაგალითო და სახელოვანი, თორემ ბევრს ალაგას ნათესავთა და მეგობართა შორის ასეთი თარსავი კაცები სამთლით საძებარნი არიან.

ალექსანდრე პეტრეს ძე სარაჯიშვილს მე პირადად არ ვიცნობ. მისი მოქმედების, შრომის და განვითარების ცნობები სხვებისაგან მაქვს შეტყობილი, ნამეტურ მათგან, ვისაც მათს ქარხნებსა და კანტორებში უმუშავნიათ, ანუ უმსახურნიათ. ცხადი საქმეა, რომ ასეთ პირთა თქმა სწორე იქნება, ვინაიდან იგინი თუ ვისმეს რამე საქმით დააფასებენ, ის დაფასება არ იქნება სრული, ვინაიდან მოსამსახურე და მუშათა გული ისეა მონყობილი სადღეისოდ, რომ ძვირად მათ ვინმე მექარხნე და ან მისი გამგებელი შეაქონ, ან მათზედ კარგი რამე სთქვან. სამწუხაროდ, დღეს ასეა მოსამსახურეთა

ვითარება მომართული. მასაც აქვს თავის მიზნები. ესენი თუ

- 155 -

შეაქებენ ვისმეს, ვიტყვით მასზედ, რომ იგი დაფასება იქმნება მაინც ოდნავი, ცოტათი, ზერა-ქვერეთ თქმული.

ჩვენთვის მაინც ერთი გახლავსთ ეს და ალექსანდრე პეტრეს ძის სარაჯიშვილის სამაგალითო ვაცობის დასამტკიცებლად ერთად ერთი ის ორიოდ ერთნაირი სიტყვებიც კმარა, რომ ალექსანდრე პეტრეს ძე სარაჯიშვილი, კარგი, ჭეშმარიტი ადამიანი და ყველას წინაშე დიდის მართლ მსაჯულებით აღვსილიაო, სთქვეს. არა გვგონია, რომ ვინმე მუშას, ან მსახურს ალექსანდრე პეტრესძესაგან რამე სიტყვა სწყენოდეს, ან საქმე წახდენოდეს, ან დაჩაგვრა, ან შულლი, დამუქრება, მტრობა და ასეთი ვისმეს ახსოვდესო. მუშათა, ხელოსანთა და აქ მოსამსახურეებთან მას ყოველთვის სინიღისური დამოკიდებულება ჰქონია, აქვს და ექნება კიდევცაო.

ასეთი ღირსება მუშა და ხელოსნებს გარდა თვით დავით ზაქარიას ძემაც კარგად იცის, იცნობს ალექსანდრე პეტრეს ძეს სულიერს და ხორციელს ვითარებას და მიტომაც თფილისის მთელი ქარხნის წარმოება, აღებ-დაღება და საქმიანობა მასზედ აქვს მინდობილიო, ალექსანდრე პეტრეს ძეს ისე უმზერის როგორც თვის მარჯვენა მკლავს, როგორც საუკეთესო მშრომელს, ენერგიელს კაცს, სწორეს და ჭეშმარიტს, რომლის მსგავსნიც ჩვენს დროში ერთობ ცოტანი გახლავან. საითაც უნდა გახლოსთ დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი, რაც უნდა დიდის ხნით გაემგზავროს შორს, მაშინ ყოველივეს ალექსანდრე პეტრეს ძეს ანდობს და ამ პირის ხელში ისე აქვს დავითს თვისი საქმიანობა მიჩნეული, როგორც თავის თვალისა და თავის წინაშე, როგორც თვის მოქმედების და გამგებობის ზედამხედველობის ქვეშ.

ალექსანდრე პეტრეს ძემაც იცის ასეთი პატივის ცემის და ნდობის მნიშვნელობა, იცის ყოველივე დავითის აზრები და საქმეთა ვითარება და ამიტომაც იგიც ისე განაგებს, ისე მსახურებს, ისე მოქმედებს, როგორც პატიოსანი კაცი, როგორც ერთი გულ შემატკივარი ადამიანი, რომლის საქმიანობას და მოქმედებას ძნელად რომ ვინმემ რამე ნაკლი, ან და-

- 156 -

ლატი შეამცნიოს, საქმის იქით მივდება, დროით და მკვირცხ-

ლად არაზედ ყურება, ანუ საქმიანობის ზედამხედველობის, გადადება, წარმოების კარგად არ ყურება და მრავალიც სხვანი, რაც ჩვენს დროში ერთობ ხშირი გახლავსთ და უხვი. დიახ, ჭეშმარიტად, რომ მხნე და იშვიათ დავით ზაქარიას ძეს კარგი, გულ შემატკივარი მუშაკი ჰყავს გვერდით, ჭეშმარიტად რომ ღირსნიც არიან ერთმანერთის ნდობის, საქმიანობის და პატივისცემის.

ამიტომ ჩვენც, ქართველები მაღლობელნი უნდა ვიყოთ ალექსანდრე პეტრეს ძის და ვინატროდ მათი კარგად ყოფნა, ვინაიდგან შეიძლება, რომ ალექსანდრე პეტრეს ძის ენერგიულად მოქმედების შნო და სუფთა სწორე შეხედულება და დიდი კაცობრივი ადამიანობა სხვა ქართველთაც ისწავლონ. ჩვენთვის დღეს სასწავლებლად დიდს საჭიროებას შეადგენს ასეთ კაცთა ცხოვრების და მოქმედების მიმდევრობა და შესწავლა. ასეთ კაცთა ცხოვრების ცნობები შეკრებილი, შეკვანძული და სამაგალითოდ დაწერილი წიგნები აქვსთ მრავალთ და მათ შორის სმაილს. მისი წიგნები „თვით მოქმედება“, „თვით-განვითარება“ და სხვა ასეთნიც ცნობილ კაცთა ცხოვრების მაგალითების აღწერას გარეშე სხვას არას წარმოადგენს და ამიტომ ქართველებშიაც ასეთი პირნი სამაგალითოდ უნდა იყვნენ გამხდარნი.

ალექსანდრე პეტრეს ძე თფილისში გახლავსთ დაბადებული. ეხლა იგი 43 წლებს მიღწეული გახლავსთ. თანამედროვე განათლება აქვს მიღებული. კარგა ხანი გახლავსთ მას შემდეგ, რაც ალექსანდრე პეტრეს ძე სარაჭიშვილი დავითთან იმყოფება. ალექსანდრე პეტრეს ძე კარგად იცნობს მთელ ქართველ ერის სულიერ ვითარებას, იცის ყოველი ავი და კარგი ამ ერის შესახებ. თავის შეძლების დაგვარად იცის საქართველოს ისტორია და ჩვენ წარსულის მნიშვნელობა და სხვაც ბევრი რამ, რის ცოდნასაც ყოველი ქართველია მოვალე. გარდა ასეთის ცოდნის და სამშობლო ქვეყნის პატივისცემის, იგი დახელოვნებულია თანამედროვე სხვა და სხვა სა-

ქმეთა კითხვებშიც. როგორც განათლებული კაცი დიდი მეტრფიალეთა ქართველთა ერის დანინაურების, განათლების და გონებით ამაღლების. ასეთ საქმეთა ნატვრა ალექსანდრე პეტრეს ძეს დიდათ აქვს განღვიძებული. იგი მეტად დიდი გულშემატკივარია ქართველის ერის. ასეთ გულშემატკივართა რიცხვით ჩვენ ერთობ ლატაკნი გახლავართ. სახლობის პატრონი

გახლავსთ, მეუღლედ ჰყავსთ ცნობილის ან განსვენებულის ტატო (იოსებ) გაბაშვილის ასული სოფიო გაბაშვილისა. სახლობით საყოველთაოდ სცხოვრებს თფილისში.

ამ უკანასკნელ დროს, მქონდა შემთხვევა და ერთხელ ერთ ალაგას სალაპარაკოდაც შევხვდი. ჩვენის ისტორიის შესახებ ბევრი რამე სთქვა და მერე ისიც გადმომცა, რომ რაც სარაჯიშვილების გვარი ქართულის სიგელ-გუჯრებით სჩანს, მას შემდეგ ორი საუკუნე უნდა იყოს გასულიო. მეტად-კარგი შეხედულება აქვს ჩვენს წარსულზე. ამაებს გარდა გახლდათ ლაპარაკი კაცის შვილიერებაზე და მის მნიშვნელობაზე. ამის გამო ალექსანდრე პეტრეს ძემ სთქვა შემდეგი სიტყვები, რომლებიც მე აქ უმეტ ნაკლებოდ მომყავს.

„თვრამეტი წელიწადია მას შემდეგ გასული, რაც მე მეუღლედ მყავს და მასთან შვილი არა მყავს, უშვილონი გახლავართ, მაგრამ რა ვუყოთ, ჩვენ ბევრი შვილები გვყავთ, ერთობ ბევრიო“.

სხვაც ბევრი რამე სთქვა კაცის სულის ასამაღლებელი და გასამხნევებელი, მაგრამ მე ის სიტყვები აქ არ მომყავს. რაც მოვიყვანედ, თვით ეს ორიოდ სიტყვებიც კარგად ხატვენ ალექსანდრე პეტრეს ძე სარაჯიშვილის მაღალს მნიშვნელობას. იშვიათად, რომ ასეთი სიტყვა ჩვენს გათახსირებულს დროში ვინმემ სთქვას. მერე ისიც უნდა აინიშნოს, რომ ეს სიტყვები ცარიელი სიტყვები კი არ არის ალექსანდრე პეტრეს ძესი, არამედ საქმიანი და ნამდვილი საქმე, ვინაიდან იგი რასაც სიტყვით ლაპარაკობს, იმას საქმითაც აკეთებს თურმე. იშვიათად, რომ მან რამე საზოგადო საქმეთა პატივისცემასა და დახმარებაში რამე საქმით ან თავის მხვედრით უკან

- 158 -

დაინიშნოს. ეს თურმე არა დროს არ იქმნება და ამ მარად პატივ საცემ ალექსანდრე პეტრეს ძე სარაჯიშვილს დავითით მთელი თავის სიცოცხლე, მოქმედება და ძალ ღონე თავის სამშობლო ქვეყნის საკუთრებათ და ზვარაკად მიაჩნია. მიტომაც ბრძანა თამამად, რომ „**ჩვენ ბევრი შვილები გვყავსო**“. ვინატრებ ამ სიტყვების სხვა ქართველთაგანაც დახსომებასა და მიბაძვას.

უნაკლოლო დედამიწის პირზედ არავინ იბადებაო. თითო რამ ნაკლი და საქმიანობა ყველა ხორციელ ადამიანს აქვსო. ამის შესახებ ბევრს ბრძენს და ფილოსოფუს ჰქონია სჯა და კამათი. უთქვამსთ, რომ უნაკლო თვით მაცხოვარიც არ ყო-

ფილაო. შეიძლება და ძალიანაც ადვილად, რომ დავით ზაქარიას ძესაც რამე ნაკლი ექმნეს, ამას ჩვენ ხელს არ დავაფარებთ და უეჭველია არც თვითონ მოგვიწონებს ასეთ მიმართულებას, რომ ჩვენ მასზედ ისეთი აზრის ვიყო, რომ ვითომც მას არავითარი ნაკლი არ აქვნიდეს. ამას არც თვით იკადრებს.

ჩვენ ავწუხებდ ჩვენას შეიძლების და გვარად ყოველივე მის საქმიანობის, რასაკვირველია მოკლედ და გაკვირვებით, თორემ მისი მოღვაწეობის შესახებ მთელი ტომი დაინწერება. ჩვენთვის ქართველებისთვის ესეც კმარა, ჩვენ წინ რაც გადიშალა ამ კაცის ენერგიული საქმენი და მის ცნობანი, იგივე საკმარისია. თუ რამის სწავლა და მიბაძვა გვინდა, აქედამც ბევრ რამეს ვისწავლით ჩვენ, თუ არა და გინდა ორმოცი ტომი დაინწეროს, რა გამოვა მით არაფერი. საქმე გულის ყურია და ყურადღების მიპყრობა, თორემ ესეც საკმარისია დავით სარაჯიშვილის ცხოვრებიდან ჩვენს წინაშე.

ამის შესახებ ჩვენ აქ მიტომ ვსთქვით რამე, ვინაიდან ჩვენ ვხედავდით ჩვენის თვალთ და ყურით, რომ ხშირად სჩდებოდენ ზოგი ერთ ისეთ პირნი რომელნიც დავით სარაჯიშვილს სხვა და სხვა ბრალდებებს სდებდნენ, სწამებდნენ ბოროტებას და ხშირად კამათიც აქვნიდათ მასზედ, რომ დავით სარაჯიშვილი არის ნამდვილი ხაზინიო და არა ისეთი კაცი, ისეთი მა-

- 159 -

მულისშვილი და მამა, როგორც ქართველ ნაციონალისტები ლაპარაკობენო. ამის შესახებ საუბარი თვით ჩემთანაც ჰქონიათ ხოლმე ზოგიერთ პირთ. ჩვენც არ ავხირობულვართ, გვითქვამს კეთილი, თანახმანი ვართ, იყოს ასე და მართალი ბრძანდებით თქვენ.

სიმართლის და ჭეშმარიტების არ გასაქელად, ჩვენ დავით ზაქარიას ძის სარაჯიშვილის საქმიანობისათვის მიგვიქცევია ყურადღება, გავვიცნია ის ნაკლი და უდიერობანი, რომელნიც ზოგიერთებს ჩვენთვის უზიარებიათ და ბოლოს რა გამოსვლა, ყოველივე სიცრუე და ჭორი, მოგონილი ცილი, შურით, მტრობით და სხვანი. ასეთ მოგონებულ ცნობებს ხშირად გაზეთებშიც გაუვლია, ხანდისხან გამამტყუნებელი ცნობაც დასტამბულა, ყოველივე გამოქვეყნებულა, მტყუანს კი მაინც წარბიც არ შეუხრია და ახალ მოღურის რიხით მაინც საყვედურები და შური უცხადებია. ამის მაგალითი გახლავსთ შემდეგი გარემოება.

1909 გაზეთ „ჩანგის“ 26-N ში დაიბეჭდა პატარა წერილი დავით სარაჯიშვილის ქარხნის და მოქმედების შესახებ. წერილის ბოლოს აწერია „ბოგანო“. ესე იგი პროლეტარი! ბოგანო საუბრობს დავით სარაჯიშვილის თვისებისა და შეუბრალებლობაზე და ამბობს ერთ ალაგას, რომ დავით სარაჯიშვილი მუშების მამა არის თუ ხაზინიო? მისი ფიქრით ეს პირი უფრო ხაზინი ყოფილა ვინემც მამა. ამის გამო აქ მოვიყვან თვით ბოგანოს სიტყვებს. ერთ ალაგას ასე ამბობს:

„რომ დავით სარაჯოვი ჩვენს დავალებას შეინყნარებსო, არავის დაითხოვს და ჩვენს დავალებას ყველაფერს შეგვისრულებსო. მაგრამ არა იქნა რა. უნდა აღინიშნოს, რომ მუშებში ჯერ ბევრში დარჩენილა გულბრყვილობა. ჩვენ როდესაც ვამბობდით ასე მოხდებო, ზოგი მუშები ამბობდენ დ. სარაჯიშვილი კეთილი კაცია, ის ჩვენი მამაა, ის ამას არ გვიზამს, მაგრამ ეხლა კი დარწმუნდნენ რომ ისიც სხვებსავე ხაზინია, ამხანაგობაში ყველაზედ მეტი ხმა მას ჰქონდა და შეძლო კიდევ საქმის წაყვანა, მაგრამ 17 თიბათვეს ის სამზღვარ გარედ წავიდა და მისი ბრძანება აღასრულეს. ამ

- 160 -

საბუთმა ეხლა დაარწმუნა ის ურწმუნოები, რომელნიც დ. ზ. სარაჯიშვილს მამას უწოდებენ“.

ამ ცნობის დაბეჭდვის რამდენიმე დღის შემდეგ, ამავე გაზეთში დაიბეჭდა წერილი და უარყოფილი იქმნა დავით სარაჯიშვილის უდიერობა, ბოგანოს წერილის სიყალბე და სხვანი. გამოსჩნდა კარგად რომ შეუგნებელ მუშებში ხშირად ჭეშმარიტება ფეხქვეშ ილახება, შურის და მტრობის წყალობით საქმეს თვით წაახდენენ და მერე მექარხნეებს დასდებენ კისერზე ცოდვად. ყოველივე ამის მიზეზები კი გახლავსთ გაუნათლებლობა, უსწავლელობა და გაუგებრობა, თორემ სადაც განათლებული და მცოდნე მუშები არიან, იქ არც ასეთ მტრობას აქვს ადგილი და არც შურს. ყოველივეს თავისი ადგილი უნდა და სისწორე. სიმდიდრემ და ქონებამ არ უნდა წაგვახდინოს, შურით და მტრობით ლაპარაკი არ გამოდგება, აქაო და შეძლებული კაცია და ხაზინიო, ყველა ცილი არ უნდა ვიხმაროდ მის წინააღმდეგ.

ჩვენ ვიცით აწინდელი დრო, ჩვენი მუშების ვითარება და ამიტომ მათ უმეტეს ვურჩევთ ჭეშმარიტებას, სისწორეს და კაცის თვისების გაცნობას და ისე სჯას. კარგი და ავი მდიდრებშიაც არიან და ღარიბებშიაც, მექარხნეებში და მუშებშიაც. ყველას არევა და ერთის თვალთ ზომა არ გამოდგება და არც არავის პიროვნების და ღირსების შელახვა. დავით ზაქარაისძე რომ არ ყოფილა არას დროს ისეთი პირი და არც დღეს გა-

ხლავსთ, ეს მთელმა ქვეყანამ იცის, დიდმა, პატარამ, მუშამ, ხელოსანმა, ვაჭარმა და სხვებმაც და მითომ უფრო გვმართებს საქმეზედ დუმილი, ჭეშმარიტებით მოფიქრება და არა ზიზღი, შური და მტრობა, რომელსაც ხშირად ჩვენში სძრავს უფრო სიხარბე, სიშურე და არა საქმის სინამდვილე ჭეშმარიტება. ესეთი გარემოება და მუშათა და ხელოსანთ ვითარება დავით ზაქარიასძემაც კარგათ იცის, იცის მან მათი ყოველივე სულიერი თუ ხორციელი ვითარება, მითომც გახლავსთ რომ იგი გზაკვალ გადუხვეველი სდგას თავის საქმის ასზარებზედ და მოქმედებს პატიოსნურად.

ზ. ჭ.